

# A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

## *Studia Ethnographicae*

1.

*Tóth Ferenc, Nagy Vera, Szűcs Judit, Markos Gyöngyi,  
ifj. Lele József, Szakál Aurél, Kiss Lajos,  
Kőhegyi Mihály-Nagy Janka Teodóra,  
Szőke Ágnes* –Tímárné dr. Balázsi Ágnes

1995

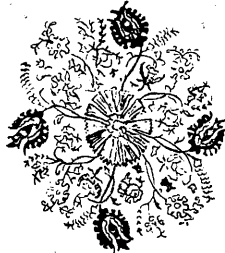


# A MÓRA FERENC MÚZEUM ÉVKÖNYVE

*Studia Ethnographicae*

I.

1995.



SZEGED

1995

**Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Néprajzi Tanulmányok**  
**Yearbook of Museum of Móra Ferenc Ethnographical Studies**

Szerkesztő:

**Szűcs Judit**

A tanulmányok lektorai:

Juhász Antal

Barna Gábor

Balogné Horváth Terézia

Kunt Ernő

Kósa László

Balassa Iván

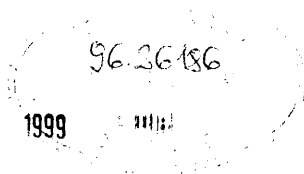
Kapros Márta

Paládi Kovács Attila

Nagy Vera

Fordító:

Szentgyörgyi Szilárd



ISSN 1219-7092

---

Jelen kötet szerkesztősége:

✉ 6641 Csongrád, Iskola u. 2. Pf. 30. ☎ 63/383-103

## TARTALOM

<b>Tóth Ferenc:</b> Állattartó és földművelő tanyák Makón.....	7
<b>Nagy Vera:</b> A kender termesztése és feldolgozása Szegváron.....	27
<b>Szűcs Judit:</b> A paraszti polgárosulás és polgárosodás életstratégiái és megvalósulásuk Csongrádon a két világháború között .....	49
<b>Markos Gyöngyi:</b> Gyermekélet Makón és környékén a XX. század első felében.....	69
<b>Iff. Lele József:</b> Népi gyógyítás Mórahalmon.....	85
<b>Szakál Aurél:</b> A szentesi fejfák.....	99
<b>Kiss Lajos:</b> Temetők és fejfák Hódmezővásárhelyen (Forrásközlés: <b>Szakál Aurél</b> ) .....	139
<b>Kőhegyi Mihály–Nagy Janka Teodóra:</b> Bónis György és társai jogi népszokásgyűjtése Tápén (Forrásközlés) .....	195
<b>Szőke Ágnes–Tímárné dr. Balácsi Ágnes:</b> Kísérlet a hódmezővásárhelyi szőrös párnavegek színvilágának meghatározására.....	251

## CONTENTS

<b>Tóth, Ferenc:</b> Farmsteads of Animal-keeping and Agriculture in the Neighbourhood of Makó.....	7
<b>Nagy, Vera:</b> Growing and Processing Hemp at Szegvár .....	27
<b>Szűcs, Judit:</b> The Peasantry's Rise Into the Middle-class: Its Life Strategies and their Realisations at Csongrád Between the Two World-wars .....	49
<b>Markos, Gyöngyi:</b> The Life of Children in the First Part of the 20th Century in Makó and its Neighbourhood .....	69
<b>Lele, József jr.:</b> Popular Healing at Mórahalom .....	85
<b>Szakál, Aurél:</b> The Wooden Grave-markers of Szentes .....	99
<b>Kiss, Lajos:</b> Cemeteries and Wooden Grave-markers at Hódmezővásárhely (Source publication: <b>Szakál, Aurél</b> ) .....	139
<b>Kőhegyi, Mihály and Nagy, Janka Teodóra:</b> Bónis György and his colleague's of folk customs relating to law at Tápé (Source publication) .....	195
<b>Szőke, Ágnes–Tímárné Balázs, Ágnes:</b> The original colours of the Hódmezővásárhely cushions (An attempt to determine the original colours of the Vásárhely pile-cushions) .....	251



## **Szerkesztői előszó**

A magyarországi múzeumok évkönyvei között 1956-tól a szegedi Móra Ferenc Múzeum évkönyve is megjelenik. Az évkönyv idővel a megye muzeológiájának kiadványa lett.

Közel 40 év után rájöttünk, hogy a közös kötet kereteit „kinőttük”. Az évkönyvet 5 szekcióra, 5 kötetre bontottuk. Ebből egy a néprajzi. Az első önálló néprajzi kötetben a publikáló szerzők többségükben fő kutatási területük részeredményeit mutatják be a gazdálkodás, társadalom, népi gyógyítás, gyermekélet, temetőkultúra és népi jogszokások témakörében. A két utóbbi témakörben forrásközlést teszünk közzé. Ezek további kutatás alapjául szolgálhatnak. A kötet végén szereplő írás a népi díszítőművészet és a restaurálás egy határkérdését vizsgálja.

Örülök, hogy szerkesztőként a 2 forrásközlés és a restaurálás kérdéseit taglaló cikk esetében nem szokványos publikációk megjelenetésénél is bábáskodhattam.

Reméljük, hogy a jövőben anyagi helyzetünktől függően periodikaként hírt adhatunk a megyében folyó néprajzi munkáról!

Szűcs Judit

## **The editor's foreword**

Among the annuals of the Hungarian museums, that of the Móra Ferenc Museum of Szeged has also been published since 1956. This year-book later on became the publication of the museology of the county.

After approximately 40 years we have realised that we have grown out of this common frame. For this reason the annual has been divided into 5 sections, 5 volumes. One of these is concerned with ethnography. The first self-contained volume on ethnography mostly contains articles describing the authors' main research areas including the topics of farming, society, popular healing, life of children, cemetery-culture, and popular customs of law. This time we are also issuing source publications on the last two of the above topics. These may serve as a basis for further research. The paper at the end of the volume discusses borderline questions of ornamentation and restoration.

It was my pleasure as an editor to assist in the publication of non-customary papers: the two source publications, and the paper discussing restoration.

We hope that in the future, depending on our financial conditions, we may be able to inform those interested of the ethnographic research made in the county in the form of a periodical!

Judit Szűcs





# Állattartó és földművelő tanyák Makón 1778-ban

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

A török hódoltság idején Makó térségét háromszor perzselte fel a török: 1552-ben, 1596-ban és 1686-ban. A környező települések szpáhi birtokok lettek, azért az onnan elmenekült lakosság nem régi otthonát építette újjá a török hordák elvonulása után, hanem Makóra költöztek mint legnépesebb helyre, itt nemcsak nagyobb biztonságban érezték magukat, de kincstári, khász birtok lévén, mérsékeltebb adózásnak voltak kitéve. Az egykori virágzó falvak pusztákká váltak.

## A török hódoltság hatása

A hódoltság idején a gazdálkodás szerkezete és a határhasználat rendje is átalakult. A mezőgazdaság súlypontja a szántóművelésről áthelyeződött az állattenyésztésre. Makóra is az extenzív marhatartás volt jellemző, amely országosan is kiemelkedő volt. Fennmaradt ugyanis 1563. július 22-től 1564. március 9-ig terjedő időről a hódoltság központi vámhelyéről, a váci török harmincadtól az elszámolási jegyzőkönyv. A jelzett harmincadon, ebből 3175 szarvasmarha esett makói tőzsérekre, ők forgalmazták a legnagyobb állományt.<sup>1</sup>

Makó térségében elpusztult falvak: keleten Szentlőrinc; nyugaton Tömpös, Szentmiklós, Lele; északon Dál, Rákos, Igás, Csókás, Kopáncs. A falvak Makóra menekült lakosai pusztává vált egykori határukat magukénak tekintették, de oda már nem kívántak újra letelepülni. „A Makó körüli sok apró falunak – állapítja meg Bohdaneczky Edvin – sokszor egy-két főre leolvadt lakossága népesebb helyeket keres fel, beköltözik egy-egy centrumba. Ezek pusztulása után a visszatelepülő lakosság azal a tudattal építi fel a városban házáit, hogy a körülötte lévő többi falu nem épül fel többé. A lakatlan pusztákról azonban nem mond le, hanem állattenyésztésre rendezkedik rajta be, ami annyit hoz neki, hogy a puszták használatáért járó összeget is kifizetheti a töröknek, a kötelező adón felül. Így alakul ki a török hatásaként Makó környékének új képe.”<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Káldi-Nagy Gyula 1968. 32-34.

<sup>2</sup> Bohdaneczky Edvin 1990. 39.

Ennek a nagy területnek a „belakása” igen hamar megtörtént. Az 1720. évi összeírás megállapításai szerint: „használgák a szomszédos falvak területét: Tömpöst, Földeákat, Batidát, Kopáncsot és Szentlőrincet, a kegyelmes és főtisztelendő csanádi püspök úrnak tizedet szolgáltatva; Földeák és Tömpös birtokaitól azonban a kamarai tisztektől visszatarthatnak, hacsak évi földbért nem fizetnek.” Makó határa nagy kiterjedésű lett, főleg északi irányban messze elnyúlt a városmagtól, hiszen a Maros déli irányban lezárta a terjeszkedés útját. Mivel a város nem centrikusan helyezkedett el, és Békés megye irányában keskeny sávban húzódott, ez lehetetlenné tette a távoli területekre naponkinti ki- illetve hazajárást. Elvileg két lehetőség állt fenn: az egykori falvak újratelepítése vagy a szállások kiépítése. Erdei Ferenc írta: „A tanyákra való kitelepülés politikai mulasztásnak az eredménye, mert a puszták feltörése idején tervszerű telepítésekkel kellett volna benépesíteni a határt, akkor ugyanolyan falvak keletkeztek volna, mint a Bánságban, s ezzel lehetetlenné vált volna a tanyai szórványtelepülések kialakulása.”<sup>3</sup>

### **Az újratelepült város**

Az újra megülés után a város népessége rohamosan emelkedett. 1717-ben 84 családot írtak össze, tehát a lakosság mintegy 400 lehetett. A további időkről, a népesség gyarapodásáról már pontos adatok állnak rendelkezésünkre.

1734	1 895
1747	2 370
1756	2 900
1771	4 590
1780	9 300
1790	12 250
1810	14 563
1820	16 500
1840	20 700
1850	23 500
1857	25 595
1869	27 759

A város határát – amely alaposan el is vadult az utolsó „futás” alkalmával – a népesség növekedésével fokozatosan sikerül ismét birtokba venni. A pusztára egy átmeneti kitelepülés már 1717 körül történt. Metekovicz János György helyettes provizor, az összeírás végrehajtója megjegyezte, hogy a múlt és a jelen évben a katonai fuvarozások, élel-

<sup>3</sup> Erdei Ferenc 1942. 7.

mezés és más szolgálatok rendkívüli mértékben és túrhetetlenül nehezédtek rájuk, a gazdaemberek kénytelenek voltak házaikat elhagyni s marháik nagy részét eladva, minthogy nagy szénahiány is uralkodik, a pusztaságba kiköltözni.<sup>4</sup> Ekkor tehát csak a terhek elől és nem gazdálkodás céljából hagyták ott a települést.

Közben az állattartásról fokozatosan kezdenek áttérni a földművelésre. A legelőket feltörik, és a pásztorélet egyre távolabbi területekre szorul. Amilyen rohamosan nő a lakosság lélekszáma, ugyanolyan arányban kerül művelés alá a település határa. Találó Szabó István megállapítása: „a mezővárosok, falvak szántóföldi övezete kezdi elnyelni a legelőket.”<sup>5</sup> Ennek megfelelően a 18. század közepétől az egész országban átfogó határrendezésre kerül sor, és ez a különféle jogállású régi és új településekre egyaránt kiterjed.<sup>6</sup> Így alakul ki Makón is az övezetes határfelosztás. A belterületet szőlőskertek, kenderföldek veszik körül; ezen kívül húzódik a belső legelő, ahová naponként hajtják ki a jószágot, ami áll tehénjárásból, ménesjárásból, csürhejárásból stb.; ezt követi az egyik szántóföldi övezet: az Ugar, ahol nyomásos gazdálkodás folyik; azon túl a szállás- vagy tanyaföldek sáuja; legtávolabb a külső legelő vagy Pusztta, amelyet rideg jószág tartásra használnak. „Ez a földrajzi elhelyezkedés – állapítja meg Erdei Ferenc – a gazdálkodás racionális differenciáltságára és viszonylag magas színvonalára is utal.”<sup>7</sup>

A város határának kiterjedéséről Vertics Józsefnek 1779-ből származó földmérési összesítőjéből vannak először hiteles adataink.<sup>8</sup>

Belső legelő	8 334 jugerum
Külső legelő	13 888 jugerum
Ugar	1 498 jugerum
Szállás	31 728 jugerum

A földközösség problémakörének rendkívül fontos szerepe van a tanyák kialakulása szemszögéből. Az 1720. évi összeírás szerint: „itt a lakos tetszése szerint ott szánt, ahol jól esik neki, változtatva: egyszer a sajátán (a város határában), másszor az egyik, és ismét másszor a másik praediumon; egy és ugyanazon földet három vagy négy évig folytatólagosan művelik.” Ebben az időben a szomszédos Szegeden is ez volt a gyakorlat, „a szántóföldeket nem osztották fel a polgárok között – írja Juhász Antal –, hanem a 18. század elején ki-ki annyi földet szántott meg, amennyit igásállataival megművelni bírt.”<sup>9</sup> Később ez a földbőség olyannyira megszűnt, hogy a tanács csak iparosok megtelepedését engedélyezte. Az alföldi régióra általánosítva Szabó István meg-

<sup>4</sup> Borovszky Samu 1. 317.

<sup>5</sup> Szabó István 1960. 141.

<sup>6</sup> Rácz István 1980. 120.

<sup>7</sup> Erdei Ferenc 1969. 15.

<sup>8</sup> Tóth Ferenc 1988b 9–11.

<sup>9</sup> Juhász Antal 1989. 21.

állapította: „A XVIII. században az Alföldön még sok helyen dívott, sőt a területnek a töröktől történt visszafoglalása után a földbőség következtében új erőre kapott a földközösség, pontosabban: a szántóföldek szabad foglalásos, majd már a föld szűkülése idején periódusos újraosztásos földközössége.”<sup>10</sup> Makó határában – Szegedhez hasonlóan – nem érvényesült az újraosztásos földközösségi rendszer, ugyanis Stanislavich Miklós püspökföldesúrral 1741-ben kötött szerződés kimondja: „A legelőkből s földekből szállásához senki többet ne foglaljon, mint amennyire igénye van, s ami a közlegelőből ezen felül marad, az a közjó előmozdítására göbolyösöknek bérbe adandó.”<sup>11</sup> Az urbárium végrehajtása során az úgynevezett kilenc kérdőpontra válaszolva ez áll: „Ezen városnak és hozzá tartozandó pusztáknak szántó s kaszáló földjei házhely szerint nem lévén fölosztva, hanem ki-ki maga ereihez képest földet bírván és a szerint egymás közt föl osztván egy jó birtokú gazda őszi s tavaszi mindenféle veteményt tehet 100 pozsonyi mérőt: Ezen kívül használhat 50 szekér szénát; fél annyi erővel bíró gazda pedig fél annyit vehet és kaszálhat; de sarjút nem kaszálhat.”<sup>12</sup>

Ebből tehát kiténik, hogy egyrészt házhely szerint nincs felosztva a határ; másrészt a szántót egymás között felosztották. Minden bizonnyal Makón nem volt életben az évenkénti vagy más ciklus szerinti nyílászásos osztás. Az „egymás közötti felosztás” nem jelentett ugyan szilárd telekrendszert, de mégis állandóbb jelleget tételez fel, amely tanyásodás szempontjából meghatározó.

Mindenesetre a tanyák számáról a 18. század végéről vannak adataink. A 18. század utolsó negyedéből származó Földmérési szakaszok leírása<sup>13</sup> a szállások között 252 numerizált házat említ, Vertics Józsefnek az 1778. évi térképe<sup>14</sup> 338 tanyát tüntet fel; a II. József kori első katonai térkép makói szelvényei 1784-ből 278 tanyaépületet tüntetnek fel.<sup>15</sup> Mindenképpen Vertics adata látszik a leghitelesebbnek.

A II. József kori összeírás 254 tanyát vett számba.<sup>16</sup> Ezek télenyáron, vagyis folyamatosan nem voltak lakottak. A II. József korában összeírt 254 tanya közül csak 17-ben találtak állandó lakót, 105 főt, a többi „üres szállási ház” volt.<sup>17</sup> 1816-ban 12, 1819-ben 18 szállásnak nem volt a városban háza.<sup>18</sup> Giba Antal 1819–20-ban mérte fel a

---

<sup>10</sup> Szabó István 1960. 144.

<sup>11</sup> Reizner János 1892. 52. 120.

<sup>12</sup> OL Urbáriális iratok. Csanád vármegye.

<sup>13</sup> Tóth Ferenc 1988/b. 4–6.

<sup>14</sup> Tóth Ferenc 1992/1. 47.

<sup>15</sup> Eperjessy Kálmán 1971. 23–24. Tóth Ferenc 1974. 69.

<sup>16</sup> Rácz István 1980. 129.

<sup>17</sup> Rácz István 1980. 130.

<sup>18</sup> ML Rovatos összeírások. 181b.

szállásokat, ő 12 állandó tanyai kintlakóról tud.<sup>19</sup> 1824-ben Giba Antal belterületről készült térképműve viszont 80 személyt tartalmaz.<sup>20</sup>

Az urbárium végrehajtása az 1781. évi földosztással fejeződött be. Makón egy jobbágytelek 57 holdból állt (a holdat 1100 négyszögöllel számolták).

Szántó	36 hold
Rét	20 hold v. kaszás
Beltelek	1 hold
<hr/>	
57 hold	

A rét kimérése a szántóval együtt történt, a földjárandóságot a jobbágy négy helyen kapta:

1. Egy egész jobbágytelek esetén a szállásföldön kapott 44 holdat,
2. az Ugar egyik nyomásában 6 holdat,
3. az Ugar másik nyomásában 6 holdat,
4. mivel nem igen fordult elő, hogy valakinek a házhelye az egy holdat elérte volna, a beltelek kiegészítése a kenderföldből történt.

A föld helyrajzi száma mindegyik területen ugyanaz volt, mert a birtok így képezett egy egészet. A szomszédok mindegyik birtoktestnél ugyanazok voltak.<sup>21</sup> Nem lehetett a szállás- vagy ugarföldet külön eladni, vásárolni vagy örökölni; ez alól a felszabadulás 1865-ben történt.<sup>22</sup>

### **Tilalom és tanyarombolás**

A tanyákat gazdasági szükségszerűség hozta létre, lehetetlen volt a távoli földekről naponta a városba hazajárni. A tanyavilág Györffy István szavaival: „a hatóság csöndes szemlélete mellett alakult ki,<sup>23</sup> mégis amikor csak tehették, igyekeztek gátat vetni építésüknek. A 18. század végének és a 19. század elejének vonatkozó rendszabályai tele vannak tilalmakkal és fenyegetésekkel.<sup>24</sup> A központi kormányhatalom két ízben indított országos hadjáratot a tanyák ellen: a helytartótanács 1779-ben, az osztrák császári katonai parancsnokság 1850-ben,<sup>25</sup> mindkét kísérlet eredménytelenül végződött.

A helytartótanács nagy tanyarombolási akciója előtt egy évvel, 1778 júniusában a megye rendelkezett tanyák lebontásáról. A vármegye kiküldte Gyürki Pál és Szilvássy Ferenc esküdteket a külterület be-

<sup>19</sup> Tóth Ferenc 1988/a. 8.

<sup>20</sup> Tóth Ferenc 1986. 59.

<sup>21</sup> Tóth Ferenc 1988./b. 13–14.

<sup>22</sup> Erdei Ferenc 1932. 144.

<sup>23</sup> idézi Szabó István 1960. 145.

<sup>24</sup> Szabad György 1980. 155.

<sup>25</sup> Szabó István 1960. 145.

járására, a jegyzékbe 94 tanya került. Valószínű, hogy az utasítást végre kellett hajtani, ugyanis feltűnő, hogy az Ugar övezetben a tanya-összeírással egyidőben készült Vertics féle, 1778. évi térkép 95 tanyát tüntet fel, de a hat évvel későbbi első katonai felmérés szelvényén az Ugar területén egyetlen tanya sem szerepel. Annak, hogy kizárólag az Ugar övezetre korlátozódott volna a megye utasítása, ellentmond, hogy az összeírás első tétele éppen szállásföldre vonatkozik, a továbbiakban a kimutatás ilyesmire nem utal. A conscriptionnak jelentős művelődés-történeti értéke van, hiszen részletesen megtudjuk, milyen építményekből álltak a tanyák.

A város társadalmi rétegződéséhez viszonyítva a lebontásra ítélt tanyák tulajdonosainak kondíciója lényegesen jobb.

#### A telkes jobbágyok rétegződése 1781-ben

A jobbágytelek nagysága	A gazdaságok száma	%
2/8	140	22,0
3/8-7/8	232	37,4
1	102	16,0
1 1/8-1 7/8	69	10,8
2	41	6,4
2 felett	47	7,4
	637	100,0

#### A tanyás gazdák társadalmi megoszlása 1778-ban

Teleknagyság	Tanyás gazdák	%
2/8	6	8,4
3/8-7/8	13	18,3
1	21	29,5
1 1/8-1 7/8	16	22,4
2	7	9,8
2 felett	8	11,6
	71	100,0

## Szállási épületek

A 94 tanyatulajdonos közül 71 személyt sikerült az 1781. évi *Tabella Geometria*<sup>26</sup> kimutatásával azonosítani, ami a reprezentatív adatfelvételnél sokkal nagyobb tömegű, tehát alkalmas az általánosításra.

### A tanyatulajdonosok megoszlása

Jobbágy	71
Házasszellér	4
Házatlan zsellér	2
Nincs adat	17

---

94

Az urbárium bevezetése után Makón egy család negyed (fertály) jobbágyteleknél kisebb birtokkal nem rendelkezhetett, ezzel kívánták a föld további elaprózódását megakadályozni. Az urbárium szerinti földosztás viszont Makón három évvel később volt, mint ahogy a tanyarombolási rendelkezés született. Akkor viszont előfordulhatott, hogy nemcsak házas, de házatlan zsellér is az általa elfoglalt területen kis gazdaságot fenntartson. Az egyik zsellér akollal, szénáskerttel; a másik 2 marhaistállóval és kúttal; az egyik házas zsellér marhaistállóval, 2 akollal; a többi szénáskerttel rendelkezett.

Erdei Ferenc meghatározása szerint a tanyák „olyan magános gazdasági épületek, amelyek legalább egyidőre emberi tanyázóhelyül is szolgálnak, tehát tűzhely és fekvőhely is van bennük.”<sup>27</sup> Az összeírt tanyákból 48-hoz (51 %) tartozik ház, ezekhez 2-2 esetben kapcsolódik konyha, illetve kamra. Az összeírók tigurium kifejezést használtak, ami kunyhót jelent, de ezek már valóságos tanyaépületek, hiszen „vert földből”, ritkábban vályogból készültek. Általában egyosztatúak, de tűzhely és fekvőhely volt benne. Egy esetben fordul elő gunyhó.

A ház, konyha, kamra nélküli tanyák között 26 (28%) esetben van istálló vagy marhaistálló. A tanyásodásnak ebben az átmeneti időszakában tartósan kint lakott egy jószággondozó (béres, cseléd), aki az istállóban hált, sőt tüzelt is. Ebben az esetben ezt is tanyának kell tekinteni. Erről a tanyatípusról írja Szabó István: „gazdasági szükségességéből ideiglenes lakhely lett: tavasztól őszig időnkint a gazda, télen a teletetést – állatgondozást – végző pásztor-cselédnép tartózkodási helye. Egyelőre tehát csupán járulékos, nem önálló telep.”<sup>28</sup> Termelési funkciójuk kettős: állattartás és földművelés. Az összeírt

---

<sup>26</sup> Tóth Ferenc 1988./b. 25.

<sup>27</sup> Erdei Ferenc 1942. 16.

<sup>28</sup> Szabó István 1960. 142.

tanyáknak mintegy negyede állattartó-földművelő és negyede földművelő tanya.

Ezekben a tanyákon zömmel jószágtartás folyt. Főleg marhát tartottak, de valamennyi lovat, sertést és juhot is.

### Az állattartás épületei

Istálló	12
Marhaistálló	47
Lóistálló	8
Juhszín	5
Sertésól	4
Akol	40
Marhaakol	21

---

137

Ebből a marhatartást szolgálja 108 (79%) építmény, az egyéb jószágokra jut 29 (21%). Az ilyen nagyarányú marhatartás csakis piaci igényeket elégíthet ki. „A nyugat-európai piacok – adja erre a választ Rácz István – évszakoktól függetlenül, állandó jellegű keresete sarkallta a mezővárosok gazdáit arra, hogy a jobbára csak nyáron exportképes jószágért helyett – ekkorra sikerült a télen csontig lesóványodott jószágot a legelőn felhizlalni – vagy legalábbis amelletten intenzívebb állattenyésztési formát honosítanak meg. Ezt a szükségletet felismerve a módos parasztok a közösség saját határbeli vagy bérelt, osztatlan közös legelőiből – először tetszés szerinti helyen, később a közösség által szabályozva – ún. magányföldet foglaltak le maguknak állandó jelleggel, s azon tartozéktelepülésként külső üzemhelyet rendeztek be.”<sup>29</sup> Az istállózás felett meg természetesen legjobban az intenzív tartásnak, de a nagyobb arányú marhanevelés során meg kellett elégedni az akollal. Az istálló és a marhaistálló – az összeíró megjegyzése szerint – **földbül, vert földbül, földbül verve** készült, tehát nem ideiglenes épület. Méretre utaló kifejezés is előfordul, Igaz Mihálynak nagy marhaistállója volt. A marháknak legolcsóbb és legegyszerűbb tartási helye az akol volt, amely Makón **gazbul, gyúrt gazbul** készült. Kazal magasságban összerakták a rissz-rossz szénát, amely az akol három oldalát képezte, amelyet nyitható korlátfákkal zártak le. Egy esetben fordul elő a szénás akol, ahol a körülkerítés nem gazzal, hanem szénával történt. Az elég magasan összerakott gaz, széltől védett enyhely lett. A Pusztáról kivont marhának előbb téli, majd állandó jellegű helye lett, ahol a jószág rendszeres takarmányozását is ellátták. A kimutatásban 62 szénáskert

---

<sup>29</sup> Rácz István 1980. 114–115.



szerepel, tehát megfelelő mennyiségű takarmány össze volt gyűjtve. Legtöbb helyen állandó jelleggel használták az aklot. Több esetben előfordul, hogy a szálláson semmi nincs, csak szénáskert. Az összeírás nyáron készült, itt csak a téli hónapokban tartottak marhát, ez csak telelőhely volt. A bitang jószágától a szénáskertet árokkal és töltéssel védték.

### **Átmeneti tanyatípus**

Ebben az időben a makói tanyák már nem csupán állattartó szállások, bár ez a jelleg lehetett meghatározó; egyre inkább kezdenek **mezőgazdasági tanyákká** átalakulni. A kezes és igás nagyjószág részére vert földből istállót építettek; az összeírásban 12 istálló és 8 lóistálló szerepel. A városi udvarról kikerült a sertés, 4 esetben fordul elő vert falú sertésól. Sárból vagy vert földből 5 juhszint építettek.

Az egyes tanyák kimondottan földművelő szállások voltak, ahol folyamatosan kint is laktak. 21 gyümölcsöskert, 5 veteményeskert és kukoricás van felvéve a jegyzékbe. Ezeket szintén körülárkolták. Az állandó kintlakással függ össze, hogy 9 helyen van kocsiszín, 1 helyen szekérszín.

Viszonylag kevés helyen, a szállások 28%-ánál van kút. Valószínűleg a szállások egy része a Szárazér vagy más kisebb erek partján épültek. A kutak rováskutak vagy félig rovásosak voltak. A gerendákból összerótt kút nem kerek, hanem négyzetes alaprajzú.

A korabeli életmódra, a háztartás és a gazdaság ellátottságára legjobban a hagyatéki leltárak alapján következtethetünk. Török József jó módú telkes jobbágnak 1789-ben bekövetkezett halálakor készpénzben maradt 434 forintja, a városban volt egy háza, ehhez kettős kamra, pince, istálló, olajsutu, fából készült kettős sertésól, az udvaron sütő kis ház, abban pálinkafőző kazán egész készséggel, szekérszín, tyúkól, juhszín, vesszőből fonott fenő isztronga, tehénfejő akol, 75 köblös hambár, kút vályúval, vas vederrel. Egyéb ingatlanok: 2 sessió szántó, 215 út szőlő, egy szilvás és egy szárazmalom, és két akó vaját, 62 darab sajtot vettek számba. A házban volt két nyoszolya, négy párna, négy derékalj, egy paplan, két láda, két asztal, két karszék, két rengőszék, két falraszegezett fogas, azokon poharak, tálak, tányérok, kancsók, a gerendán felakasztott csészék, a falon tizennégy kép és egy feszület. Ruhákból és textíliákból pedig öt törülköző kendő, négy szakasztó ruha, két lábravaló, egy ing, egy új rókás mente, egy kopott rókás mente, egy sötétkék dolmán, egy nadrág, egy új köpönyeg, két vég vászon stb. A konyhában két szúnyogháló, két rézüst, két tepsi, három vas bogrács, különféle edények, serpenyők, tepsik, tálak, fazekak és mérőedények. A kamrában szerszámok, a pincében boros edények, a színben szekerek és gazdasági eszközök.

Ehhez a gazdagon felszerelt lakóházhoz egy viszonylag igénytelen tanya tartozott. Erdei Ferenc megállapítása őrá is vonatkozik: „A tanyai lakás mindenkor aránytalanul kicsi és szűk.”<sup>30</sup> Török József tanyája kis ház lehetett, hozzáépítve istálló, szekérszín; külön 100 köblös hambár és rovásos kút. A szállás teljes felszerelése két tejhez való aprós szita, három tál, öt tejes fazék, egy lánc, egy vontatókötél, egy ócska kocsi kötő kötél, négy boglyában hatvanöt vontató széna, két kazal tavalyi szalma, egy nyereg egész szerszámmal és fokossal, egy három lóra való szíjhám, egy gyeplő, egy ostor, tizenkilenc kész bocskor pár.<sup>31</sup>

A hagyatéki leltárak a házból, pitvarból, kamrából és mellékhelyiségekből álló tanyákat 20–25 forintra becsülték, ugyanakkor a városi házak értéke felszereléssel együtt 400–600 forint. Erdei Ferenc szerint: „A makói tanyák első formája az egy fedél alá épült hosszú istálló-tanya. Az egész épület szemmel láthatóan gazdasági rendeltetésű. A szoba legfeljebb 4 méter hosszú és ugyanolyan széles helyiség, a pitvar-konyha pedig még kisebb. Közvetlenül a konyha mellett már az istálló kezdődik, s ajtaja nyílik a pitvarból, de csak emberi használatra. Az állatok ki- és bejárására a szabadba nyíló széles ajtó szolgál. Az istálló hossza meghaladja a szoba és pitvar-konyha együttes hosszát: rendszerint 7–8 méter. Az istálló után nyitott elejű szín következik, részben takarmány raktározás, részben kocsi állás céljaira. Semmiféle külön tartozéka nincs ennek a tanyatípusnak. Minden egyéb lakó- és gazdasági rész a városbeli házban van.”<sup>32</sup>

Az összeírt tanyák termelési funkciója kettős: egyrészt a nagyszámú állatállomány telelője, másrészt a kezes és ígás nagyjószág tartáshelye, egyben a szántógazdálkodás központja is.

### **Pusztai és réti szállások**

Eddig az Ugar és a Szállásföldek övezetében létesült tanyákról szölkünk, de a legelőkön, illetve a réten vajon épültek-e tanyák, hiszen jelentős számú jószág vette ezeket igénybe.

#### **A közlegelőn járó jószágállomány (1805)<sup>33</sup>**

Ökör	3 848
Marha	3 720
Tehén	3 753
Ló	3 225
Juh	25 084
Sertés	6 826

<sup>30</sup> Erdei Ferenc 1937. 204.

<sup>31</sup> ML Tű. jkv. 1789. 27.

<sup>32</sup> Erdei Ferenc 1937. 205.

<sup>33</sup> Tóth Ferenc 1992./a. 25–26.

A belső legelő közel esett a városhoz, ezért itt csak a legelők felosztása után, 1861-től indult meg a tanyásodás. A külső legelőn, a szilaj és félszilaj állattartás területén létesült tanyák pásztorszállások voltak. Vertics József az 1778. évi térképen nem tüntetett föl a Pusztán tanyát, de Vedres István 1805. évi mappája<sup>34</sup> már öt tanyát ábrázol: a **Mészáros tanya** Mészáros Mihály Hold utcai gulyásé, a **Szél tanya** Szél István ökörcsordásé, a **Bara tanya** Bara István Nagy utcai gulyásé, a **Kopasz** és a **Szomor** tanyában is pásztor lakhatott.

A város településszerkezete a Pusztán megismétlődik, ugyanis az egyes városrészek, utcák egymástól elkülönítve legeltettek. Vertics Józsefnek 1778. és 1781. évi térképe feltünteteti az itatásra szolgáló csordakutakat. Az 1804. évi állattösszeírást összevetve a térkép adataival, képet nyerhetünk a pusztai legeltetés rendjéről.

– A Bujáki kutak környékén Sima István bujáki gulyás a katolikus városrész 1056 számos marháját legeltette,

– a reformátusok több barmot mondhattak magukénak, a Hold utcai kutaknál Mészáros Mihály pásztorsága alatt 700 marha és 215 ménes ló volt,

– a Temető utcai kutaknál Molnár András gulyás a mai Kálvin utcaiak 1148 marháját őrizte,

– a Temető utcai Ménes kútnál Varga István csikós számadása alatt 310 lovat tartottak számon,

– a Kása halom közelében lévő Nagy utcai kutaknál Bara István gulyás az újbárosiak 750 számos marháját terelte,

– a Nagy utcai Ménes kút közelében Horváth Mihály a Nagy utcai és a Bujáki ménesnek volt a számadója,

– a Fehérvári kútnál Fejérvári Péter gulyása, Nyitrai Samu 66 gulyabeli marhát őrzött,

– a Pusztai déli részén, az Ökörcsorda kutaknál Varga János számadása alatt 1456, Pálinkás Mihály kezén 1393, Szél István gondozásában 100 heverő és jármos ökör volt,

– a Juhász kút környékén is legeltettek juhot, de a birkalegelők jobbra a Belső nyomáson voltak.<sup>35</sup>

A **makai rét** területén a hátságokon főleg kertészek építettek hajlékot. 1800-ban Sírhegyen 3, Kinczéken 3, Nagylelén 16, Kislélén 15, Ürmösháton 3, Borzháton 3, Czitrokméhesen 5, Jángorban 6 kertészházat tartottak nyilván.<sup>36</sup>

---

<sup>34</sup> Tóth Ferenc 1992./b. 74.

<sup>35</sup> Tóth Ferenc 1992./a. 20.

<sup>36</sup> ML Rovatos összeírás 1800-ból.

## **További korlátozás – községalapítási terv**

A helyi hatóság a továbbiakban nem a tanyák építését, hanem az állandó kinti lakást tiltotta. „Már ennek előtte is tilalmaztatott, hogy valaki a városból egész házi családjával a szállásra kiköltözködjön és ottan lakjon, mivel az olyan ember mind a szolgálatok teljesítését, mind a közönséges tartozásoknak megfizetését és egyéb polgári és keresztényi kötelezettségeknek végbevételét elmellőzi és elmulasztja.”<sup>37</sup> Másik ok, amiért tiltják a kiköltözést, mert a tanyák búvóhelyül szolgálhatnak nemkívánatos személyek részére. „Tapasztaltatván, hogy némely lakosoknak tanyájukra idegen kertészeket befogadnak, akik menedékhelyet építenek a gonosztevőknek, de azon kívül a közönséges teher viseléstül is elhúzzák magukat; úgyszinté azok a lakosok is, kiknek vagyon ugyan földjek, de a városon házok nintsen, vagy ha vagyon is, tsak hogy a közönséges terhek viseléstül magukat elvonhassák és más lakosoknak terheit öregbíthessék, vonójószágokat eladják, melyeknek meggátlására és orvoslása iránt a Tekintetes Nemes Vármegye megkérttetni végeztetett.”<sup>38</sup> Ugyanezen év március 13-án ismét a megyéhez fordulnak a csavargók és tolvajok ellen: „Vannak városunkban olly vakmerő és gonosz tselekedetekre igen hajlandó emberek is, kik insurgenseké lettek, nékitek adattatott szabadságban bizakodván, minden gonosszágot bátran elkövetnek, veszekednek, úton állókká lesznek és parázna életet élnek, különösen ugyan Natsa András insurgens, aki már tolvajságrul esméretes, most Török Antallal, aki ugyan nem volt ugyan insurgens, de gonosz erkölcsű ember, a tanyák között fegyveresen járnak, kiknek a pusztai katonák által leendő elfogattatásukért esedezénk.”<sup>39</sup>

A helytartótanács 1779-ben kizárólag a közbiztonság helyreállítása céljából lépett fel a tanyák megszüntetése, illetve falvakká való átalakítása végett. Mivel Makón individualiter birtokolják a jobbágyok a szállásokat a tanyák lebontása, illetve újak építése nagy költséggel járna, ezért a megye felmentést kért a rendelet végrehajtása alól.<sup>40</sup>

Az 1853. évi osztrák rendelkezés szintén falvakba kívánta összevonni a tanyákat. A megkérdezett megyefőnökök sem voltak egységesek az utasítás megítélése tekintetében. Csanád megyében Nábráczky megyefőnök a tanyarendszer megszüntetése mellett foglalt állást. „A megyefőnök – írja Szabó István – a tanyák közigazgatási hátrányai szempontjából Makóra hivatkozik: itt 936 tanya van, némelyik 4 mérföldre esik a várostól s ha Makón előfogatra van szükség, a gazda lovai a tanyán vannak s a lovashadnagynak több mérföldre kell utána menni. A

---

<sup>37</sup> ML Tü. jkv. 1796. 1.

<sup>38</sup> ML Tü. jkv. 1809. 3.

<sup>39</sup> ML Tü. jkv. 1809. 13.

<sup>40</sup> Szabó István 1960. 156–157.

lakosok azért nem tartanak istállót a helységben, hogy ne kelljen katonát elszállásolniok; ha adót akarnak behajtani, háza zárva van, 'legfeljebb egy öreg ember található hon'; a közmunka kiállításánál megint lovas embernek kell a határt bejárni; 'az üdvös rendeletek' a 12 mérföldre is kitevő tanyákon kivihetetlenek. 'A legnagyobb fallácia az, ki azt hiszi, hogy ennyi özön tanyák fölött kellő felügyeletet lehet gyakorolni, a legkönnyebben lappanghat ott a betyár, szökött katona, gyanús egyén stb. s ha ügyes, éveken át kijátszhatja, főleg nyárban, a hatóságok és rendőrség figyelmét'. Maguk a tanyai lakosok 'örökös félelmek közt élik le napjaikat'. Gyermeküket a legvadabb állapotban nőnek fel."<sup>41</sup>

A megyefőnök Makó határában három falut kívánt létrehozni: Rákos, Igás és Csókás területén. Javaslatához térképet is mellékelte. Az ügyben hosszú huzavona keletkezett, majd miután az egyesített Csanád–Békés megye élére Nábráczky került, tovább nem folyt be az ügybe. Végül ki- mondták, hogy a tanyák tervezett összevonása nem vihető keresztül.<sup>42</sup>

Minden tilalom ellenére a tanyavilág tovább fejlődött, a 19. század második felében megszilárdult a közbiztonság és megindult a tanyai iskolák kiépülése.

---

<sup>41</sup> Szabó István 1960. 184.

<sup>42</sup> Szabó István 1960. 186–190.

## Függelék

Kimutatás a lerombolásra ítélt tanyákról<sup>43</sup>

Conscriptio demoliendorum in Territorio Oppidi Makó  
Tuguriorum per nos Infrascriptos Anno 1778 Die 17<sup>o</sup>  
Mensis Junii continnative serie sequenti

1. Igaz Mihálynak a szállás fölgyn találtakik egy ház konyhával, egy kocsiszín földből verettetett, egy nagy marhaistálló, egy szekérszín, gyúrott sárbul rakott egy lóistálló, 1 juhszín sárbul rakott, 1 szénás akol árokkal körülvéttetett és töltéssel megrakattatott, egy gyümölcsös kert, 2 marha akol és egy rovásos kút.

2. Barna Szűcs János, egy ház pitvarostul és 1 istálló vert földből, két marha akol gyúrt gazbul, egy gyümölcsös kert, egy rovásos kút.

3. Bódi János, egy ház vályokbul, egy akol gazbul.

4. Kántor István, egy istálló vert földből.

5. Czeglédi Nagy András, egy ház, egy marhaistálló földből és egy sertésöl földből.

6. Bor György, egy ház, egy marhaistálló földből, egy akol gazbul, egy rovásos kút.

7. Barta István, egy ház, egy marhaistálló, egy lóistálló és egy sertésöl földből, 1 akol gazbul, egy gyümölcsös kert árokkal körülvéve és egy rovásos kút.

8. Paku Mihály, egy ház, egy marhaistálló földből vert, egy akol gazbul, egy rovásos kút, egy gyümölcsös kert árokkal körülvéve.

9. Csávási György, egy ház, 1 kocsi szín, egy marhaistálló vert földből, egy akol gazbul.

10. Diós Mihály, egy marhaistálló vert földből, egy gyümölcsös kert körülárkolva.

11. Szent Péteri Sándor, egy ház, egy lóistálló, egy marhaistálló, egy juhszín vert földből, egy gyümölcsös kert körülárkolva, 1 rovásos kút.

12. Szentesi Nagy István, egy ház, 1 marhaistálló vert földből, egy marha akol, egy gyümölcsös kert körülárkolva.

13. Kovács Ferenc, egy ház, egy marhaistálló földből verve, egy akol gazbul és egy gyümölcsös kert körülárkolva.

14. Mező Ferencz egy ház, 1 marhaistálló vert földből, egy akol gazbul, egy gyümölcsös kert körülárkolva.

15. Tóth András, 1 marhaistálló vert földből, egy szénás kert körülárkolva.

16. Tamás György, egy ház vert földből, 1 akol gazbul.

---

<sup>43</sup> CSML CSM Conscriptio 1778. 23.

17. Koczás István, egy ház vert földből, egy istálló tötésből, 1 szénáskert körülárkolva.

18. Ács István, 1 marhaistálló gazbul.

19. Mándoki József, egy ház, egy marhaistálló vert földből, 1 marha akol gazbul, egy gyümölcsös kert körülárkolva, egy rovásos kút.

20. Bíró István, egy ház vert földből, 1 marha akol gazbul, 1 szénás kert körülárkolva és egy rovásos kút.

21. Rácz János, 1 szénás kert körülárkolva és töltéssel rakva, egy rovásos kút.

22. Kelemen András, egy ház vert földből, 1 marha akol gazbul, egy szénás kert körülárkolva.

23- Putnoki János, egy ház vert földből, 1 szénás kert körülárkolva.

24. Dobsa Sándor, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

25. Fazekas János, 1 marhaistálló vert földből, 2 marha akol gazbul és egy gyümölcsös kert körülárkolva.

26. Diós János, egy ház vert földből és egy kocsiszín, 1 marha akol gazbul, 1 szénás kert körülárkolva, egy rovásos kút.

27 Diós István, egy ház, egy marhaistálló és 1 juhszín vert földből, 2 marha akol gazbul, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

28. Szántó János, egy ház, egy kamara, 1 marhaistálló, 1 kocsiszín, 1 juhszín és 1 sertésöl vert földből, marha akol gazbul, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve, két gyümölcsös kert, 1 veteményes és egy nagy kukoricás kert körülárkolva.

29. Nagy István, egy ház, 1 kamara, egy kocsiszín és egy marhaistálló vert földből, egy akol gazbul, egy veteményes kert körülárkolva.

30. Nagy András, egy ház, 1 marhaistálló vert földből, 1 akol gazbul, egy szénáskert körülárkolva.

31. Kiss István, 1 marhaistálló vert földből, egy szénás kert körülárkolva.

32. Halasi János, 1 szénás kert körülárkolva.

33. Kanász Pista, egy marhaistálló és 1 akol gazbul, egy rovásos kút.

34. Szani János, 1 marhaistálló vert földből, 2 akol gazbul.

35. Putnoki István, egy ház és egy marhaistálló vert földből, 1 akol gazbul, egy rovásos kút.

36. Papp István, 1 marhaistálló vert földből, 1 akol gazbul, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

37. Király András, egy marhaistálló vert földből, egy akol gazbul, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

38. Lukács György, 1 marhaistálló vert földből, egy szénás kert körülárkolva.

39. Sirokmány János, egy kis ház vert földből, 1 szénás kert körülárkolva.

40. Kiss Kopasz Ferke, egy szénás kert körülárkolva.

41. Nagy János, egy akol gazbul, egy szénás kert körülárkolva.

42. Szalai György, egy szénás kert körülárkolva.

43. Nagy János, 1 rossz ház földből verve, 1 szénás kert körülárkolva, egy kút félig rovásos.

44. Darvasi János, 1 szénás kert körülárkolva.

45. Pap Ferencz, 1 istálló vert földből, 1 szénás kert körülárkolva.

46. Gyaponyi István, 1 akol gazbul, 1 szénás kert körülárkolva.

47. Nemes János, 1 szénás kert körülárkolva.

48. Burtán János, 1 szénás kert körülárkolva.

49. Halász János, 1 marhaistálló vert földből, egy szénás kert körülárkolva.

50. Nacsza Pál, 1 ház és 1 marhaistálló vert földből. 1 gyümölcsös kert körülárkolva.

51. Kiss Pál, egy ház, egy marhaistálló vert földből, 1 szénás kert körülárkolva.

52. Molnár János, egy ház, 1 marhaistálló vert földből, egy akol gazbul, 1 szénás és 1 gyümölcsös kert árokkal és töltéssel körülvéve.

53. Gombos György, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve, egy kút félig rovásos.

54. Zsiga Mihály, 1 nagy marhaistálló vert földből, egy akol gazbul, egy szénás kert körülárkolva.

55. Borka István és János, egy ház, 2 istálló vert földből, egy akol gazbul, 1 szénás kert, egy gyümölcsös kert árokkal és töltéssel körülvéve, 1 rovásos kút.

56. Baranyi István, egy ház vert földből, 1 szénás és 1 gyümölcsös kert árokkal és töltéssel körülvéve.

57. Baranyi János, egy ház, egy istálló vert földből, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

58. Tóth István, 1 marhaistálló és egy kocsiszín vert földből, 1 szénás és 1 gyümölcsös kert körülárkolva, egy rovásos kút.

59. Neupauer János, egy ház vert földből, 1 akol, 1 szénás kert.

60. Szalai István, egy ház vert földből, egy szénás kert körülárkolva.

61. Kiss János, 1 akol gazbul, egy kút félig rovásos.

62. Fekete Péter, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

63. Kiss Péter, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

64. Sinka György, 1 marhaistálló vert földből, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve, 1 kút félig rovásos.

65. Nagy Mihály, 1 marhaistálló vert földből, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

66. Tiszaháti Nagy István, 1 marhaistálló vert földből, egy rovásos kút.

67. Oláh Mihály, egy ház, 1 kamara, egy marhaistálló vert földből, egy marha akol gazbul, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve, egy rovásos kút.

68. Szakály Gergely, egy ház vert földből, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.



69. Szabó György, egy ház, 1 marhaistálló vert földből, 3 akol gazbul, egy veteményes kert árokkal és töltéssel körülvéve, egy rovásos kút.

70. Borbás István, egy töltéses istálló, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

71. Lőrincz András, 1 akol gazbul, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

72. Bencze István, 1 marhaistálló vert földből, 2 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve, egy kút félig rovásos.

73. Berényi Mihály, egy ház földből verve, egy szénáskert körül árkolva, 2 marha akol gazbul, 1 rovásos kút.

74. Meggyesi Nagy János, egy ház vert földből, 1 marha akol gazbul, 1 szénás kert körülárkolva.

75. Pesti István, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

76. Inokai István, 1 töltéses istálló, 1 szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

77. Kádár Mihály, 1 akol gazbul, egy szénás kert körülárkolva.

78. Kerekes István, 1 ház vert földből.

79. Kiss Mihály, egy ház vert földből, 2 töltéses marhaistálló, egy rovásos kút.

80. Szücs Mojses, egy ház vert földből, egy szénás kert körülárkolva, egy kút félig rovásos.

81. Lökő Ferencz, 1 marhaistálló vert földből, egy akol gazbul, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

82. Baranyi Gergely, egy töltéses istálló, 1 szénáskert körülárkolva.

83. Gazdag István, egy ház, 1 marhaistálló vert földből, 2 marha akol gazbul, 1 szénás kert árokkal és töltéssel kerítve, egy gyümölcsös kert körülárkolva, egy rovásos kút.

84. Kakulya András, egy ház, 1 kocsi szín és 1 lóistálló vert földből, egy töltéses marhaistálló, 3 akol gazbul, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve.

85. Kakulya István, egy ház, 1 juh szín, egy lóistálló és egy marhaistálló vert földből, 3 akol gazbul, egy szénás kert árokkal és töltéssel kerítve.

86. Galgóczi János, egy földből vert gunyhó, egy szénás kert körülárkolva.

87. Somogyi István, egy ház és 1 kocsi szín vert földből, 1 marha akol gazbul, egy szénás kert körülárkolva, egy rovásos kút.

88. Mágori György, egy szénás kert körülárkolva.

89. Dani János, egy ház és 1 lóistálló földből vert, 1 töltéses marhaistálló, 3 marha akol, egy szénás kert árokkal és töltéssel körülvéve, 1 rovásos kút.

90. Pásztor Josef, 1 töltéses istálló, 2 szénás kert.

91. Pöszöki István, 1 töltéses marhaistálló, egy szénás kert körülárkolva.

92. Baranyi András, 1 töltéses istálló, 1 szénás kert körülárkolva.

93. Marsi István, 1 töltéses istálló, egy szénás kert körülárkolva.  
 94. ifjú Czeglédi Nagy András, egy ház, egy lóistálló és egy marha-istálló vert földbül, 1 szénás kert és egy veteményes kert árokkal és töltéssel kerítve, 1 marha akol és 1 rovásos kút.

## IRODALOM

- Bohdaneczky Edvin  
 1940 Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Makó. 39.
- Borovszky Samu  
 1896 Csanád vármegye története 1715-ig. I. Bp. 317.
- Eperjessy Kálmán  
 1971 Csanád megye az első katonafelvétel (1782–1785.) idején. Makó. 23–24.
- Erdei Ferenc  
 1932 A makói tanyarendszer. Népünk és Nyelvünk. 1932. 144.  
 1937 A makói városi és tanyai parasztház. Tér és Forma. 1937. 204., 205.  
 1942 Magyar tanyák. Bp. 7., 16.  
 1969 Makó város történeti pályája = Makó az első felszabadult magyar város. Szerk. Tamasi Mihály. Makó. 15.
- Juhász Antal  
 1989 A szegedi táj tanyái. Szeged. 21.
- Káldy-Nagy Gyula  
 1968 Statisztikai adatok a török hódoltsági terület nyugat felé irányuló áruforgalmáról 1560–1564-ben = Történeti Statisztikai Évkönyv. 1965–1966 32–34.
- Rácz István  
 1980 A tanyarendszer kialakulása. In: A magyar tanyarendszer múltja. Szerk. Pölöskei Ferenc–Szabad György. Bp. 114–115. 120., 129. 130.
- Reizner János  
 1892 Makó város története. Makó, 52., 120.
- Szabad György  
 1980 A tanyára település feudalizmus kori korlátai és felszámolásuk. In: A tanyarendszer múltja. Szerk. Pölöskei Ferenc–Szabad György. Bp. 155.
- Szabó István  
 1960 Kísérletek az alföldi tanyarendszer megszüntetésére az 1780-as és 1850-es években. Agrártörténeti tanulmányok. Szerk. Szabó István. Bp. 141., 142., 144., 145., 156–157., 184., 186–190.
- Tóth Ferenc  
 1974 Makó településtörténeti vázlata. Makó. 69.  
 1986 Giba Antal felmérése Makó szállásföldjeiről 1824-ben. Makó. 59.  
 1988/a Giba Antal felmérése Makó szállásföldjeiről 1819–1820-ban. Makó. 8.  
 1988/b Makó úrbéri térképe. Makó. 4–6., 9–11., 13–14., 25.  
 1992/a Makó városi úrbéri küzdelmeinek kezdetel. 1778–1805. Makó. 20., 25–26.  
 1992/b Makó monográfia 1. Makó régi térképe. Makó 47., 74.

### Rövidítések jegyzéke

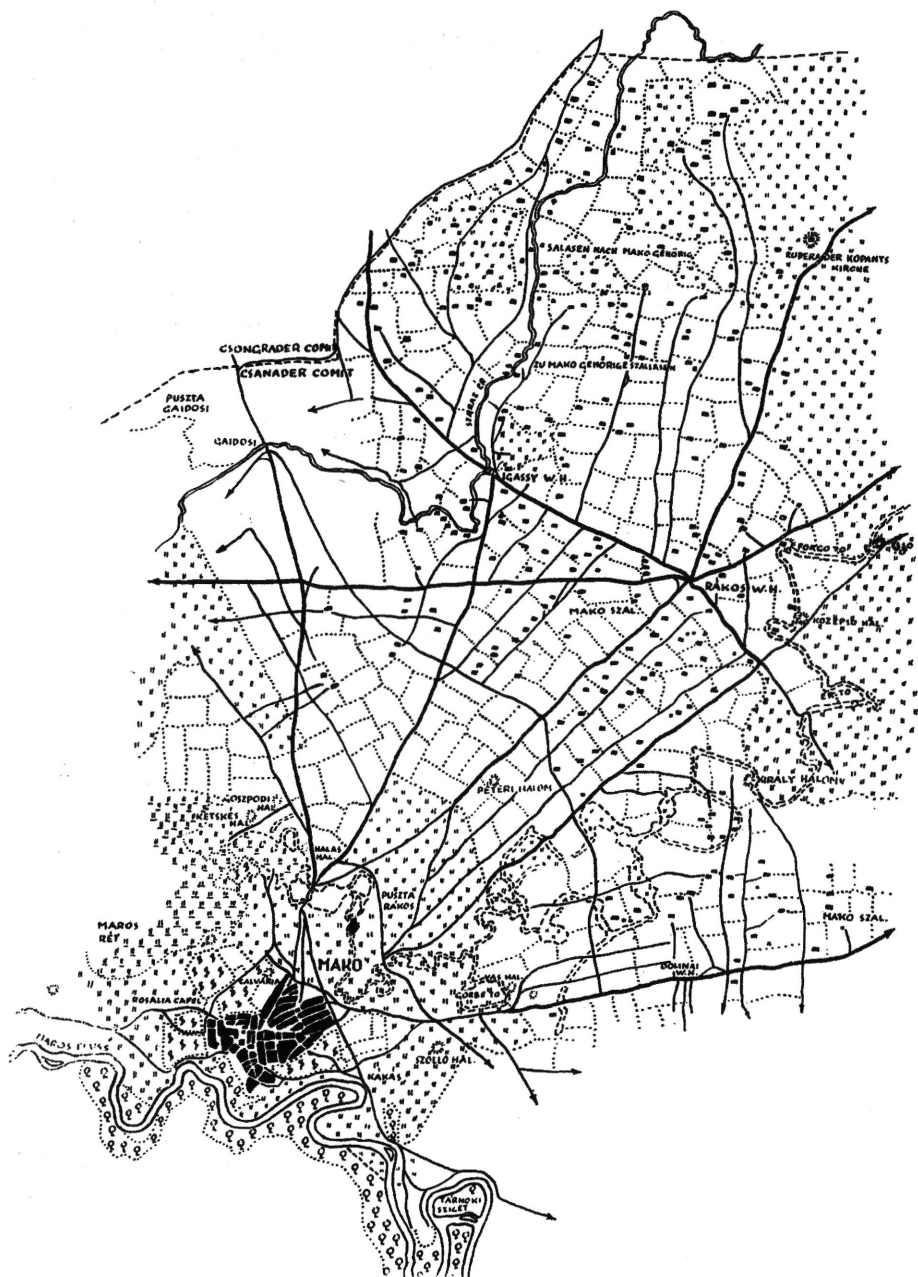
CSM	Csanád Megye
CSML	Csongrád Megyei Levéltár
ML	Makói Levéltár
MOL	Magyar Országos Levéltár

## **Farmsteads of Animal-keeping and Agriculture in the Neighbourhood of Makó**

TÓTH, FERENC

*The villages neighbouring Makó from the North had been destroyed during the Turkish occupation of Hungary, thus the borders of the city were significantly expanded towards the North. Although the authorities took a poor view of the development of the farmsteads, they tolerated it. In 1779 the council of governor-general ordered the farmsteads to be destroyed but the action did not achieve its aim. Csanád county issued orders concerning the destruction of farmsteads one year earlier, in 1778.*

*The administration of the county then compiled a most detailed report of 94 farmsteads. This revealed that these farmsteads were primarily involved in keeping animals. They were mainly keeping cattle, which they were desposing of at the markets of the West. Besides the farmsteads involved in keeping animals, those of agriculture also appeared, to which orchards and kitchen-gardens belonged as well. The function of the farmsteads listed in the report was of two purposes: on the one hand they served as shelters for the cattle for the winter, on the other hand they were centers of plough-agriculture.*



Makó határa az első katonai felvétel idején (1784)

# A kender termesztése és feldolgozása Szegeváron

NAGY VERA

(Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum)

A kendermunka kutatása a néprajzi szakirodalom egyik legalaposabban feltárt részét alkotja, mégis több tényező indokolja, hogy ezt a témát vizsgáljuk. Míg az ország sok más helységében születtek tanulmányok a kendermunkákról, környékünkön nem kutatták, noha ennek itt is voltak hagyományai. Szegevár e tekintetben különösen kiemelkedő helyet foglal el, mert nemcsak múltja van e tevékenységnek, hanem nagyüzemi keretek között ma is folyik a kender feldolgozása, s ez is indokolja, hogy foglalkozzunk vele.

Az 1992-ben végzett gyűjtés során tapasztalhattuk, hogy csupán a legidősebb – 80 év körüli adatközlők tudtak segítségünkre lenni az adat-szolgáltatásban, ami azt jelzi, hogy néhány év múlva már nem lehet mindezt felgyűjteni. Házaknál ma már kevés található meg a kendermunkák eszközeiből is, a használatból kikopva nem mindenütt őrizték meg ezeket, s egyes tárgyakat, mint például a kendertörő, már csak a falumúzeum gyűjteményében láthatunk.

Végül témaválasztásomat az is indokolta, hogy jól kiegészíti a környékbeli takácsmesterség feldolgozására irányuló eddigi kutatásaimat.<sup>1</sup>

Mind az adatgyűjtéshez, mind pedig a feldolgozáshoz Szolnok Lajos kendermunkákkal kapcsolatos tanulmányai szolgáltak alapul.<sup>2</sup>

## A kender vetése

A nyomásos földművelő rendszer idején a kender helyét a határban egy tagban jelölték ki.<sup>3</sup> Ennek emlékét határnevek őrzik, melyek közül a **Kenderföldek** elnevezésű határrészre a legidősebb emberek Szegeváron is emlékeznek. Ez a terület a falutól délkeleti irányban feküdt, a **Zsigerhát** nevű határ egy részét alkotta. Igen jó minőségű földek terültek el ezen a részen, melyek kendertermesztésre különösen

<sup>1</sup> Nagy Vera 1986. 109–124., 1989. 167–199.

<sup>2</sup> Szolnok Lajos 1972. 238–242., 1991. 341–367.

<sup>3</sup> Szolnok Lajos 1972. 17.

alkalmasak voltak. A kenderet mindenütt a legjobb minőségű földbe vetették.<sup>4</sup>

Századunkban a kender föld már nem egy tagban volt, hanem az egyes parasztgazdaságok szántóföldjük egy részén természetették a kenderet. Nem minden család tehetette meg, hogy szántóföldjéből erre a célra feláldozzon területet, csak a nagyobb földterülettel rendelkezők vetettek kenderet. Egy 70 holdon gazdálkodó család például évente 200 négyszögöl földön termelt kenderet. Ezt a mennyiséget nemcsak a háztartásban elhasznált textíliák pótlása indokolta, hanem az is, hogy a gazdaságban sok zsákra volt szükség. A szántóföld jobb, trágyásabb részét választották ki erre a célra, sokszor a tanya körüli földeket vetették be kenderrel, a kövér földeket, az ún. **telkes földet**. A **gyeptörés**, **lucernatörés** szintén igen alkalmas volt kendertermesztésre.

Külön talajelőkészítést nem végeztek a kendervetés alá, az egész földterületen ősszel mélyszántottak, majd kijelölték a búza, kukorica és a kender helyét.

A feldolgozásra szánt kenderet sűrűre kellett vetni, hogy vékony szálú legyen, finom, vékony fonalat tudjanak majd fenni belőle. A vetés ideje március második fele, április eleje, „mikor hogy tavaszodott”. A kukorica vetésével egyidőben, gyakran a kukoricaföld folytatásaként vetették. Vetés idejére különösen alkalmasnak tartották **nagyhetet**, virágvasárnap és húsvét vasárnap közötti hat nap valamelyikét. „A nagyheten vetett kender nagy lett” – mondták. Az ország más részeiről ismert, jó termést elősegítő mágikus cselekedetekre itt nem sikerült adatokat találni. Jó, esős időben 160–180 cm magasra megnőtt, s ez a hosszú, vékony kender volt a legjobb. A kenderet a búzához hasonló módon és sűrűségűre kellett kiszórni a szántóföldre. Kézzel vetették szakajtóból, zsákból vagy vödörből, utána elboronálták.

Az 1920-as évek közepétől a nagyobb parasztgazdaságokban, ahol már gépeket szereztek be a földművelés megkönnyítésére, ott a kenderet is vetőgéppel vetették a búza sortávolságának megfelelő 8–10 centiméteres távolságra és 1 centiméteres szemtávolságra.

Külön vetették és másként dolgozták föl a vetőmagnak való kenderet. Ezt általában a kukorica közé szórták vagy a kukoricaföld végébe egy sorban, gyakran a kukoricának megfelelő tőtávolságra, tehát ritkára, hogy vastagra, erősre nőjön. A virágos kender beporozta a magvas kenderet, majd mikor a mag beért, szárvágóval egyenként vágta le. Ott-hon, az udvaron egy ponyvára terítették, egy fadarabbal vagy vasvillával verve kipergették a szemelt, majd gyöngye szélben kiszélelték a **léháját**. Ritkábban ezt szelelőrostával végezték el. Az így nyert magot elősorban vetőmagként hasznosították, de ami kimaradt, azt a tyúkoknak, galamboknak adták. A vastagabbra nőtt kenderszálakból csak

---

<sup>4</sup> Uo. 17.

durva rostot lehetett készíteni, ezért, amikor ezt **eltörték**, köteleshez vitték, vagy a mag kinyerése után eltüzelték. Finomabb textíliák készítésére nem volt alkalmas.

### **A kender betakarítása: a nyűvés**

A kender akkor ért meg, amikor a szára szépen megsárgult, leveleit elszórta. Érettségét oly módon vizsgálták meg, hogy kézzel megütötték, s ha **füstölt** – szállt a virágpor belőle – akkor jó volt. Augusztusban takarították be, a virágos és a magvas kendert egyszerre. Előfordult, hogy nem vetettek külön vetőmagnak való kendert, ilyenkor a kenderföld szélén, a vastagabb szálakból hagytak meg néhányat tovább érni, s abból lett a vetőmag.

A betakarítás módja kétféle lehetett, a termőföld nagyságától és minőségétől függően **nyűtték** vagy **vágták**. A nyűvés archaikus betakarítási mód, melyet a gabonameműeknél is alkalmaztak egykor s ezt a kendertermesztésben őrizték meg a legtovább.<sup>5</sup>

Kis darab földön, vagy puha földön **főnyűtték** a kendert, 6–8 szálattal kézzel összefogva – azaz egy markot – gyökerestől húztak ki a földből. Ha a gyökéren földcsomók maradtak, azt ki kellett verni. A maroknyi kendercsomókat keresztbe rakták a földön, majd rövid száradás után kötötték kévét belőle.

Dolgozatomban az itt leírt eljárásra a **szó nyű, nyűvés** alakját tartom indokoltnak használni, részben mert ez a forma él környezetünkön, részben pedig azért, mert ez a szó köznyelvi formája is.

Nagyobb földterület vagy keményebb talaj esetén a kendert szárvágóval, ritkábban nagykaszával vágták, de készítettek erre a célra ún. **kendervágó kaszát** is. Ezt kovács csinálta, elvágott kaszapengéből.

Betakarítás során bal kézzel fogtak egy marék kendert, a kendervágót jobb kézben tartva vágták le, majd amikor egy **hónajra való** összegyűlt, a földre terítették. Kis száradás után kéz kézzel egy **összemarékra való** fogtak, s a tarlóhoz ütögetve leverték a levelét, **bugáját: léfűsűte a saját tallója**, majd kévébe kötötték. Egy kévét anynyi kenderszál alkotott, amennyit két marékkal össze tudtak fogni. Az áztatás miatt célszerű volt kisebb kévét kötni, hogy jobban átázzanak. A rövidebb szálakból álló kévét egy helyen kötötték össze, a hosszabbakat és a magvas kendert két helyen, az alsó és felső végétől kb. 30 centiméterre. Kötőanyagának néhány szál kendert összefogtak, körülcavarták a kévén, majd egy kis, görbe fa segítségével a kötés alá nyúlva megszorították rögzítették. Ily módon a kendert **felkötötték kévékbe**. Egyes helyeken a kendert kévékötés után lombtalanították,

---

<sup>5</sup> Uo. 18.

**lélombozták** vasvillával megveregették a lombos részt, hogy a levelek lehulljanak róla. **Lélamótuk** – ahogy az egyik adatközlő említette ezt a munkát.

A kévéket ezután kúpokba rakták, nem számolták, hogy hány kévéből áll egy kúp, de volt néha 50 is. Így száradt egészen addig, amíg a lovasokcsival el nem vitték áztatni.

### **Áztatás**

Szegváron folyó- és állóvízben egyaránt áztattak. A tanyai lakosok számára legegyszerűbb megoldásnak kínálkozott, ha a tanya- telken volt egy gödör és abban el lehetett áztatni a kendert, vagy ha a közelben kanális folyt, oda vitték. A falusiak hordták a Kurcára, a Sarkantyú nevű tóba és a Holt-Tiszára is. A Kurca-parton nádmentes, gazmentes helyet kerestek, ahol derékig ért a víz. Ezt azonban csak akkor lehetett megtenni, ha ismerős volt a **kurcagazda**. (Az a földtulajdonos parasztagazda, akinek földje a **Kurcára ment ki**, a meder közepéig övé volt a víz.) Valójában a Kurcában tilos volt áztatni, mert az ázó kender leve szennyezte a vizet, pusztította a halakat. A folyóvízben való áztatás azért is hátrányos, mert hidegebb lévén, lassabban ázott meg a kender, hosszabb ideig kellett a vízben tartani, ezért ide csak akkor jöttek, ha a község áztatógödreben már nem volt hely, sokat kellett volna várni.

A község áztatógödre a falu alatt, a csordajáráson, a **község-tanyánál**, a Kurca közelében volt. Vízét egy mellé ásott ártézikút táplálta. Ezt a közös kenderáztatót az 1950-es évekig használták, utóbb már nagyon kevesen. Korábban ingyen vehették igénybe a gazdák, az utolsó években fizetni kellett érte.

A gödrökhöz, a két világháború közötti években csütörtöki napokon lehetett elszállítani az áztatni valót, akkor kijött az esküdtbíró, aki kijelölte, hogy kinek melyik parcellában lehet áztatni. Táblával jelölték ki minden gazda helyét, egyszerre kb. tíz gazda kendere fért el itt.

Az 1930-as években a kendergyárban is végeztek áztatást, amiért fizetni kellett.

Az áztatásra általában augusztus második felében került sor. 8–10 nap alatt megázott a kender, levált a rost. A kenderkévéket a vízben oszlopok közé rakták, a mennyiségtől függően 2 vagy 4 oszlop közé, kb. fél méter vastagon. A kévéket párhuzamosan tették egymás mellé, de fordított állásban, bugájával egymás felé fordítva és összetolva, egymásba csúsztatva. A következő sor is párhuzamosan feküdt az előző soron, nem rakták keresztbe. A víz állásától függött, hogy hány sort raktak le, ezek száma 4–10 között változott. Az iszapba levert oszlopokhoz akácfa rudakat kötöttek, azzal rögzítették a kévéket, úgy, hogy legalább 10 cm víz legyen a kender fölött. A kévék lenyomtatásához farönköket és téglákat használtak, sárral ritkán tapasztották le, mert úgy tartották,



hogy akkor nem lesz olyan szép fehér. Áztatáskor arra is vigyázni kellett, hogy túlságosan ne ázzon el a kender, mert akkor **kóccé vált**, ezért egy-két szálát kivettek, megtörve ellenőrizték, hogy jó-e. Áztatás után **ki-mosódott** a kender, ilyenkor férfiak, nők, gyerekek kivonultak, szétbontották a kupacot és vízben állva megmosogatták, **méglötyöggették** a kévéket. Ezeket ki is bontották, mert már nem esett szét. „Olyan kóccossé vált a kéve, de már fehéredett”. Ez a közös munka tréfálkozásra is alkalmat adott, a legények a lányokat ilyenkor megmártották a vízben. A munkából a gyerekek is kivették a részüket: egy mosta, egy pedig kúpokba rakta a tiszta kévéket. 10–12 kévéből állt egy kúp, úgy rakták, hogy a kévék szélesebb alját kissé széthúzták, talpra állították. A vízparton lecsöpögött, kissé megszáradt kendert néhány óra múlva kocsira rakták, hazavitték és otthon a kertben, a tanyaudvaron, vagy az ólak mögött a **gyöpön** kúpokban tovább szárították.

A megszáradt kévéket további feldolgozásig a padláson vagy az épület egyik végénél tartották.

## Törés

A kendertörés munkáját leggyakrabban szeptemberben végezték, de ha ilyenkor más munkák miatt nem értek rá, akkor néha télire is elhúzódott. Ősszel kinn az udvaron törték a kendert, télen pedig a **gangan**. A téli munka előtt a kendert a kemencében még egyszer jól kiszárították, hogy a tárolás során magába szívott nedvesség jól elpárologjon belőle. Fűtés befejeztével a kemencét kitakarították a parázstól, s a kendert néhány órára a meleg kemencébe rakták, majd lehetett törni. A kendertörést mondták **cséplésnek** is, férfiak, nők egyaránt végezték, de egysesek kimondottan férfimunkának tartották.

Szolnoky Lajos a kendertörés munkaeszközét a honfoglalás előtti török eredetű **tiló** szóval, mint legáltalánosabban használt elnevezéssel illeti, hozzátéve, hogy „Ma jobbára a második törésnek, vagyis a tisztításnak a könnyebb, finomabban kidolgozott szerszámát nevezik tiló névvel.”<sup>6</sup>

Szegváron is kétféle eszközt használtak a kender törésére, illetve puhítására. A **kendertörővel fő köllött nagyvázni, megnagygyáztuk** a kendert, a további finomabb munkához vagyis a tisztításhoz a tiló nevű szerszámot használták, mellyel **aprózták** a kendert. Szerkezeti fölépítésében mindkét eszköz azonos, ezért indokolt ugyanazzal a szóval jelölni. Szolnoky Lajos a funkcióbeli eltérés jelölésére a törő-tiló és a tisztító-tiló terminusok használatát javasolja.<sup>7</sup> Magát e szerszámot pedig következőképpen írja le: „A törőmunkák legáltalánosabb eszköze a tiló

<sup>6</sup> Szolnoky Lajos 1991. 346–347.

<sup>7</sup> Szolnoky Lajos 1972. 44.

típusú kendertörő, vagy egyszerűen csak tiló. Megtaláljuk a Kárpát-medence minden falujában, ahol kenderfeldolgozással foglalkoznak, de ugyanúgy általánosan elterjedt Európa-szerte is.

Az eszköz lényegében két, egy-két ujjnyi távolságra párhuzamosan egymás mellett húzódó deszkaél, amelyek közé egy – többé-kevésbé szorosan illeszkedő – harmadik deszkaél jár az egyik végén rögzített csap segítségével. Az egykarú emelő módjára működő törőszerszám szabadon mozgó karját a két párhuzamos deszka közé kézzel beverve törik meg a deszkaélek szögébe helyezett ázott és megszáritott kenderkórót.<sup>8</sup>

A tilóknak formailag is két típusa különböztethető meg, az áttört törzsű és a deszkás szerkesztésű. Az áttört törzsű kezdetlegesebb, ahol a tiló testét alkotó gerendába közepén hosszában egy áttört vájatot vésnek. A másik típusnál a vájatot két vagy több deszkaél párhuzamos egymás mellé rögzítése adja.<sup>9</sup>

Az Alföld tiszántúli részén az áttört törzsű tilók az általánosak.<sup>10</sup> A Szolnoky Lajos által közölt térképen a Szegvárhoz legközelebb eső Mindszent községben az áttört használatát jelzi, Szentesen viszont a deszkást.<sup>11</sup> Valószínűleg egy alaposabb gyűjtés Szentesen is felderítené az áttört törzsű tilók használatát.

Szegváron a falumúzeum gyűjteménye szolgált alapul a tilók vizsgálatához, s ezek mindegyike (3 db) áttört változat, melyek befűrott lábakon állnak. Közülük a legrégebb forma az, amelynél a törő testének oldalait nem dolgozták meg sima felületre, csupán egy természetes állapotában hagyott farönköt vájtak ki. Háznál csak egy helyen bukkant föl a tiló, itt is csak nyomaiban, mert a használatból kikopott szerszámot szétszedték és más gazdasági eszközök alkatrészeinek használták föl. Ez eredetileg deszkás szerkesztésű volt, hármas vágóélű és rúdfogóval ellátott. Szegváron tehát mind az áttört, mind a deszkás szerkesztésű tiló ismert volt.

Az áttört változatok fogazott oldalélűek és egy vagy két nyelvűek, a főső, mozgatható kar vágóéleinek száma szerint. A szegvári példányokon a nyelv vége elvékonyodott fogó.

Egyesek a törő-tilót durvább, egy nyelvű, fogazott eszköznek tartják, míg a tisztító-tilót három nyelvű, sima, nem fogazott eszköznek. Szegváron az áttört változatok vágóéleinek számát meghatározták úgy is, hogy **egyes** és **dupla, egyfejes, kétfejes**. Az egyes, egyfejes mindig törésre szolgált, a dupla vagy kétfejes tisztításra.

A deszkás szerkesztűeknél a **levél** szót használják a vágóélek, illetve a deszkák megnevezésére, eszerint a deszkás szerkesztű, sima élű

<sup>8</sup> Uo. 43.

<sup>9</sup> Uo. 44.

<sup>10</sup> Uo. 46.

<sup>11</sup> Uo. 45. II. térkép.

kendertörő, mely durvább törésre szolgált, alul 3, fölül 2 levelű. A hasonló felépítésű tisztító-tiló alul 4, fölül 3 levelű. A törő levelei távolabb álltak egymástól, a tilónál szorosabban. Amely háznál foglalkoztak kendermunkával, ott mindkét változat – tehát a törő-tiló és a tisztító-tiló is – megtalálható volt.

Föltehetően egyes kezű parasztemberek is el tudták készíteni a tilók áttört változatát. Sajnos erre vonatkozó adatokat már nem sikerült gyűjteni. Az utolsó példányokat bognármesterek készítették. Az adatközlők név szerint is megemléstettek közülük **Szőke Pistát, Szőke Gyurit és Szél Pistát**. Aki csupán alkalmanként természetett kendert és nem volt eszköze a feldolgozáshoz, az mástól kért kölcsön törőt.

Kendertöréskor a kévéket szétszedték és **marékszám** törték, bal kézzel a kendert fogva, jobbal a szerszám nyelét. Erős ütésekkel mérték a kenderre, hogy a **csöpü**, a **naggya pozdorja**, a **pozderja** kihulljon belőle, amit törés után még kézzel is kiráztak. Az összegyűlt pozdorját a nyári katlanban tüzelték el, ma bútorlapokat készítenek belőle.

A következő műveletnél, a tilóval való tisztításnál a kendercsomót húzva nyomkodták a szerszámon.

### **Puhítás**

Ha a kender durvább volt, és tilóval sem sikerült a kellő finomságot elérni, akkor további puhításra szorult. Ezt szolgálta a **morzsolás**, melynek során lábbal jól megtaposták. Általában gerebenezés előtt végezték, a tilolt kendert bevitték a szobába, a kemencére körbe rakták száradni, majd a földön összehajtogatva, lábbal dörzsölték, morzsolták finomra. Ehhez a munkához a gyerekeket is segítségül hívták: „gyerekek gyertek morzsóni a kócot.”

Egy 84 éves adatközlő említette, hogy gyermekkorában édesanyja nem otthon finomította a kendert, hanem más házhoz vitte el. Sajnos a finomító eszköz nevét vagy leírását nem tudta megadni, de lehetséges, hogy más eszközt is használtak finomításra, puhításra.

### **Minősítés**

A rostkikészítés utolsó munkafázisa a gerebenezés vagy fésülés. Szegváron e két szó alakváltozatait használják a munkafolyamatra és a szerszámra egyaránt: **gerebenezés, gerebenyezés, fűsülés, gerebeny, fűsű**.

A Szegváron használt gereben vagy szakirodalmi nevén szegrózsás rostfésű alapja egy téglalap alakú, hosszúkás deszka, melynek közepén korong alakú falap található, sűrűn teletűzdelve kovácsoltvas szegekkel.

A deszkalap mindkét végén félkör alakú bevágás található a szerszám megtámasztására.

A gerebenezés munkáját is általában szeptemberben végezték, jó időben kinn az udvaron. Ha télire maradt a munka, akkor előtte a kemencében kiszárították a megtört kendert.

A rostok fésülésének egyik módja az, hogy a munkát végző egy kishűkre ülve, a szerszámot alul az eszköznyílásba helyezett lábbal rögzítette, fölül pedig bal kézzel fogta, a kendercsomót pedig jobb kézben tartotta, úgy, hogy annak egyik felét kézfejére csavarta, másik felét a gereben fogaihoz csapkodta és végighúzta rajta. Akkora kendercsomót fogtak egyszerre, amennyi fél kézben kényelmesen elfért. Addig gerebenezték, fésülték a szálakat, amíg nagyon finom nem lett.

A másik változat szerint a gerebent **széklábra** helyezték keresztbe, egyik végét odakötve a székláb széléhez, másik végét kézzel fogva, állva végezték a munkát. (A székláb kenyérsütéskor a teknő elhelyezésére szolgáló, lábakon álló fakeret.)

Fésülés során a még benne maradt csepü kihullott a kenderből.

Szegváron kétféle gerebent használtak, egy ritkább fogút és egy sűrűbb fogút. Ahol rendszeresen készítettek, illetve szövettek takácsal háztartási textiltárat, ott mindkét változat előfordult. „A ritkával kinagyótuk a kendert, a sűrűfogúval még eccer meghajcsuk, amíg szép vékony nem lett.” Ezt hívták **fejkendernek**, **feje kendernek** vagy **java-kendernek**, amiből a finomabb fonalat lehetett fonni. A sűrűfogú gereben is átfésült fejkendert fésülés után kézzel összesodorták, mindkét végére csomót tekertek, majd két ilyen darabot egyik végén, a két csomó alatt összekötötték. Így lett egy feje és két lába, ami miatt **bubának**, **babának** nevezték. Ezeket a padláson egy kötélre aggatták föl, onnan hordták le télen fonni.

A gereben fogai között maradt szálak neve **kóc**. A sűrű gerebennel kigerebenezték a kócot is, így szétválasztva annak finomabb és durvább részét. A finomabból derékaljnak való fonalat fontak. A maradék kócot összegyűjtötték, egy sima lapon, például asztalon szétterítették, henger formára felhajtották, két végét benyomkodták, azaz feltekerték **gugyállába**. Ilyen tekercseket készítve tették el télire, amikor megsodorták **kallantyúval** durvább fonalnak, melyből zsákot, ponyvát szövettek.

A gerebent piacon, vásárban vették, ahová tótok hozták Csabáról, vagy bognárral csináltatták meg.

## Fonás

A fonás az asszonyok, lányok téli foglalatossága volt, mindenki maga font otthon. Századunkban már nem voltak fonók, ez a munka nem járt együtt szórakozással, sőt ezt is mint más egyéb közönséges

házimunkát csak hétköznap illett végezni. A 80 éves Levendovics György elmondása szerint édesanyja vasárnap font, a szomszédasszony ezt meglátva megjegyezte: „a vasárnap font fonál nem soká tart.” A rosszaló megjegyzésre édesanyja így vágott vissza: „anná tovább tart, mint aki hétköznap sé fonnya.”

A fonás eszköze a guzsaly és a rokka. A múlt században és századunk első évtizedeiben még használt guzsalyt itt **gyalogrokkának** neveztek. Talpának közepéből kb. másfél méter hosszú szár nyúlt föl, erre kötötték rá a süveg alakúra formázott **kenderbubát**. Fonáskor a guzsalytalp egyik felére ülve rögzítették, a megfont fonalat esztergált orsóra tekerték. Guzsallyal nemcsak kenderfonalat sodortak, hanem rongypokrócnak való csikokat is. A guzsallyal közepes minőségű és vastagságú fonalat lehetett fonni, ami különösen derékálj szövésére volt alkalmas.

Azokban a gazdaságokban, ahol a két világháború között még nagyobb mértékű kendertermelés és feldolgozás folyt, ott a '30-as, '40-es években szereztek be **kerekesrokkát**, amit **pörgőrokkának** is neveztek. Ezeket famunkával foglalkozó mesteremberek készítették: esztergályos, bognár, asztalos. A megrendelők gyakran vidéki mesterekhez fordultak. A gyűjtés során fellelt egyik esztergált, zöld színűre festett rokkát **Batik Mihály** szentesi kádártól rendelték 1944-ben. 1935-ben készített egy békéscsabai kisiparos a Levendovits családnak három rokkát, darabonként 1 q búzáért. Az apa mindhárom fiának csináltatott egyet-egyet, akik maguk fontak rajta. A mesterek tehát nem mindig pénzért dolgoztak, hanem sokszor terményért vagy állatért. **Piti Jóska** helybeli asztalos például egy hizott kacsáért csinált egy rokkát.

A rokkával már különböző finomságú fonalat lehetett fonni, így ahol volt, ott még a zsáknak valót is ezzel fonták és nem kallantyúval.

A rokkát használták varrocérna készítésére is, javakenderből font két szál fonalat két orsóval visszafelé hajtva. Ezt **viszálásnak** nevezték. Öt szál ilyen fonalból a gyerekek öt ágú széles madzagot fontak **gatya-madzag**nak.

A zsáknak, ponyvának való fonál megsodrásának hagyományos eszköze a **kallantyú**. Téli estéken, míg az asszonyok fontak, addig a férfiak **kallantyúltak**. Körülülték a szobában a nagyasztalt, minden férfi előtt egy nagy kupac kóc volt, azt dolgozta föl. A kócot előbb **megtípték**, fel lazították, majd **mégágyaztak**: a megtépett kócot az asztalon szétterítették, egy téglával lenyomtatták. Innen húzták ki a szükséges mennyiséget, s a kallantyút pörgetve sodorták, tekerték föl rá. A felkallantyúlt fonalat takácshoz vitték zsáknak, ponyvának való anyagot szövetni belőle, vagy kötélgyártóhoz, aki kocsikótelet, kötőféket készített. Különösen rossz időben, ha vastagra nőtt a kender, akkor az egészet kötelessel dolgoztatták föl. Néha nem is kellett elvinni, mert a köteles maga járta a tanyavilágot és ahol kellett, ott helyben megsodorta a szükséges kötőféket.

## **Motollálás, gombolyítás**

Az orsóról a megfont fonalat motollára hajtották. A motolla egy 80 cm hosszú farúd, melynek két végén egy-egy rövidebb keresztfa áll arra merőlegesen, végein bütykökkel, melyek rögzítik a fonalat, kivéve az egyik végét, ahol le lehet húzni. A motollák általában egyszerűségük miatt házi kivitelezésűek, s a fonal mérésére szolgáltak. A munka megkezdésekor a motolla **derekára**, közepére kötötték a fonalat. A fonal ráhajtását nagy gonddal végezték. "Még kellett fogni a derekát, úgy hajtani rá." Vigyázni kellett, hogy a megfelelő ágra hajtsák, össze ne gubancolódjon. „Lovat né csináj benne” – mondák a motollálónak. Ha nem jó sorrendben hajtotta: „vigyázz me ló van benne”, azaz keresztbe áll egy szál. 70 ígét tekertek föl a motollára vagy 70x3 szálat. (1 ige = 3 szál.)

A motringot a motolláról levéve több helyen összekötötték, majd a háztartási textilnek valót kimosták, kifehéřítették, felgombolyították, azután vitték a takácshoz. A zsáknak, ponyvának valót nem kellett fehéříteni.

A fahamut összegyűjtötték, kiszitálták, „széksóval” keverve lúgot főztek belőle. Ebbe a hamulébe áztatták a motringokat, közben forgatták, sulyokkal verték. Ebből kivéve, szappanos vízben jól kimosták. Ahol természetes tiszta víz volt a környékben, ott mosták, Zsigerhát lakói például **sömlyé**be vitték le, ott egy fadarabbal, vagy sulyokkal ütögetve kimosták, majd kötélre aggatva megszářították. Századunkban már klórmészben mosva is fehéřítettek.

A tiszta, fehér kenderfonal házi feldolgozásának utolsó része a gombolyítás. Általában „**nagybűt** idejére lett felgombolyítva a fonál”. A motolláról levett, kifehéřített fonalat csak akkor gombolyították, amikor már vinni akarták a takácshoz. Ezt a munkát a **gombolyító** nevű eszközzel végezték, amelynek leggyakoribb formája egy három lábon álló fatuskó, ezen keresztbe fektetve két deszka, rajta állítható fogakkal. A fogak köré ráhúzták a motringot és egy rossz pipaszár segítségével felgombolyították. A pipaszár arra szolgált, hogy a fonál véresre ne dörzsölje a gombolyító kezét. Előfordult, hogy egy dióhéjba két szem kukoricát raktak, arra hajtották föl a fonalat, így szépen csörgött.

Vékony fonalból 150 ige alkotott egy gombolyagot, vastag, zsáknak valóból 60 ige és három ilyen gombolyagból lett egy zsák.

## **Takácsok, termékek**

A kenderfonalat helybeli takácsokkal szövették meg, akik századunk első felében még többen voltak, ma már egy sem dolgozik a faluban. Az 1920-as évektől itt dolgozó takácsok közül Magyar Imre (született 1897.) és Mezei Viktória (sz.: 1908.) szegvári születésű, Kiss

Ágoston (sz.: 1889.) tömörkényi. Mindannyian Mezei Mihály takácsnál tanulták a mesterséget, aki az 1920-as évek végéig működött itt. Ebből az időből említik a levéltári adatok Zsihar Istvánt is, aki feltehetően idősebb ember lehetett, mert Kiss Ágoston nála is tanult. Az iratok nem említik, viszont az adatközlők emlékeznek még Mezei Ignácra, akinek apja is takács volt, valószínűleg a már említett Mezei Mihály. A férfiak mellett több nő is űzte iparszerűen ezt a mesterséget. Katona Berényi Ferencné 1926-tól 1930-ig szőtt, nála tanult Bozsik Rozália (sz.: 1914.), aki 1930-tól dolgozott.<sup>12</sup> Természetesen itt is voltak, akik nem iparszerűen foglalkoztak szövessel, csak maguknak és szűkebb környezetüknek dolgoztak. Bacsa Józsefné Tyukász Ilonka Csongrádról került a zsigerháti tanyavilágba, oda ment férjhez. Apja takács volt, így jól ismerte a mesterséget. Ő szőtt a környékbeli tanyai lakosságnak, s az, hogy volt a közelben aki megszöje a fonalat, ösztönözte is a környékbelieket a kendertermesztésre. Az 1960-as években még szőtt rongypokrócokat.

Az 1930-as évek közepén néhányan tanfolyamon tanultak meg szőni. Ezt a tanfolyamot Késő Vince tételháti tanyai tanító szervezte, a szövést pedig a helybeli Berkecz Erzsébet tanította. Felvetőnek hozattak pamutfonalat, a beverőfonál részben házi készítésű kenderfonal volt, részben pedig „hozott” fonal. Néhányan olyan eredményesen végezték el a tanfolyamot, hogy később is jó hasznát vették. Nagy Sándorné például az 1936–37-es években egy helybeli takács hagyatékából származó szövőszéken megszötte saját kelengyéjét. Nagy Imre, aki szintén itt tanult meg szőni, maga készített szövőszéket, s ezen törülközőket szőtt. Mivel kertészettel foglalkozott, paprika szállítására alkalmas zsákokat is készített magának.

A lányok stafirungját az 1930-as években még részben kendervászon takácsszöttesekből állították össze. Egy stafirung általában a következőkből állt: 6 törülköző, 6 szakajtóruha, 1 sütőabrosz, 2–4 lepedő, 1 derékalj. Természetesen ez vagyoni helyzettől függően változhatott. Jómódú családok lányai kaphattak 12 törülközőt, 12 szakajtóruhát, esetleg a városban vett finomabb damaszt holmit is, míg a földdel nem rendelkező szegényebb családok lányai napszámba jártak, s bérükből tudták megvenni a szükséges textiliákat piacon, vásárban vagy boltban.

A durvább fonalból zsákot, ponyvát, szalmazsákot szöttek. A szalmazsáknak való ritkább, vászonkötésű, a gabonának való sűrűbb, sávolysszövessel készült, ahogy itt mondják: **rozmaringos szüvésre csináják**. Gabonának általában 3 vékás zsákot szöttek, amibe 75 kg búza fért. A ponyva 4x6 m-es volt. A zsákokat otthon, kenderfonallal

---

<sup>12</sup> Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Fiókja. IX. 204. 3. könyv: Tanonclajstrom 1923–36., 5. könyv: Munkakönyvjegyzék 1923–1937. 6. könyv: Munkaadók és segédek nyilvántartása 1925–1958.

varrták össze és szegték be oly módon, hogy a szegés kívül essen, így a megtöltött és összekötözött zsákról nem csúszik le a madzag.

### **A kenderfeldolgozás szerepe századunkban Szegváron – munkamegosztás**

Érdekesen alakult a munkamegosztás Szegváron a kendermunkák tekintetében. Ezeket a szakirodalom általában női munkaként tartja számon, Szegváron viszont férfiak is végezték, sőt egyesek szerint mindez a fonásig a férfiak feladata volt. (Ezt támasztja alá, hogy legjobb adatközlőim is idős férfiak voltak.) Természetesen családonként váltakozó mértékben a nők sem maradtak ki az egyes munkákból. Az áztatásnál a nők segítettek, szükség esetén pedig a törésnél, gerebenezésnél is, bár ezeket inkább férfimunkának tartják. Fonásnál a fejkendert nők fonták meg, a kócot a férfiak, de van példa férfiak számára csináltatott rokkára is, a már említett Levendovits családnál.

Sajnos a munkamegosztás múlt századi alakulására ma már nem könnyű adatokat találni. Lehetséges, hogy a kendertermesztés mértékének, a takácsszöttesek jelentőségének csökkenésével alakult így a munkamegosztás. A múlt században még jóval fontosabb volt a kendertermesztés, a legtöbb család foglalkozott ezzel. A háztartásban és a viseletben nagyobb szerepe volt a kendervászon daraboknak, s az asszonyok dolga volt mindezekkel ellátni a családot. Így valószínű, hogy a kender termesztésének és feldolgozásának munkáiban is több feladat hárult rájuk. Századunkban – különösen a két világháború közötti időszakban, melyre adatközlőink még emlékeznek – már nem sok család foglalkozott kendertermesztéssel. Az 1930-as, 40-es években 15–20, az 1950-es években már csak 4–5 család. Ezek elsősorban nagyobb földterülettel rendelkező, módosabb családok, akiknek elegendő földjük volt ahhoz, hogy kendertermesztésre is tudjanak fordítani belőle egy darabot. Földjük nagysága alapján különösen indokolt ez, mivel a megtermelt gabona mennyisége szükségessé teszi a gazdaságban elhasználódott zsákok, ponyvák állandó pótlását. Főként csépléskor volt szükség sok zsákra, s akinek nem volt, az a gabonakereskedőtől kért kölcsön. Így tehát ebben az időben a kendertermesztést nem annyira a háztartási és viseleti textíliák megszerzése indokolta – hiszen ezek akkoriban már boltban is olcsón megvásárolhatók – sokkal inkább a gazdaság igényei, szükségletei, melyek viszont már a férfiak tevékenységi körébe tartoztak. Valószínűleg ebben rejlik a munkamegosztás szokatlan voltának magyarázata, bár az adatközlőkben ez nem fogalmazódott így meg, véleményük szerint „akik szerettek vele foglalkozni, azok csinálták”.



Magángazdaságokban az 1950-es években vetettek utoljára kendert. Az '50-es évek elején ezt kötelezővé is tették a gazdák számára. Az egész földterület nagyságának arányában határozták meg, hogy kinek mekkora darabon kell termelni. Például a 20 holdas gazdának egy holdat, a 15 holdon gazdálkodónak 600–800 négyszögöl földet kellett bevetni, levágni, megszáritani és lelombozva beszállítani a Kendergyárba.

## A Kendergyár

A helybeli Kendergyárat 1927-ben Weisz Manfréd csepeli gyáros alapította. A terület, ahová épült, előtte csürhejárás és állatvásártér volt. A Kendergyár mellett húzódott a vasút, így a vonaton utazó vidékiekben a gyárról ezekből az időkből a lórékat húzó szamarak képe maradt meg a mai napig is.

Ma ez a gyár **Szegvári Kötélgyártó Kft.** néven működik, s mint ilyen, egyedülálló az országban. A falu lakosai közül kb. 150 embernek ad munkát. Az elmúlt időszakban évente 60 ezer tonna kendert dolgoztak föl, kötélgyártó üzemük az 1980-as évek végén évente 900 tonna kötelet gyártott. Az utóbbi években a kereslet csökkenésével ennek már csak negyed részét gyártják.

Magyarországon ma a **kompolti B** típusú kendert termesztik, amelyet Kompolt község kísérleti telepén fejlesztettek ki. Ezt dolgozta föl a Kendergyár környékbeli téeszektől, újabban magántermelőktől vásárolva föl a kendert. A magántermelőknek a gyár adja ki a magot.

A beérkező kendert először **„bekazalozzák”**, azaz felhasználásig kazalba rakják. Az első munkafázisban biológiai feltáráson megy keresztül: medencékben vagy alagútban áztatják 72 órán át, miközben a növény pektinrétegeit baktériumok falják fel. Az áztatott kendert kúpokba rakják, szárítják, majd kazalozzák. Ezt követően célszerű két hónapig pihentetni, de szükség esetén már ennél hamarabb az üzembe kerül. A második munkafázis során a növény mechanikai feltárási menetében válik félkész terméké.

A rostüzemben 24 hengerpáros törögépen, illetve annak ritkább, majd sűrűbb bordázatú részén megy keresztül a kenderkóró. A turbinázógép légátfúvással a pozdorját tisztítja ki belőle. A pozdorját is feldolgozzák, ebből Nagylakon csinálnak bútorkészítéshez használható pozdorjalapokat. Nagy kalóriaértéke miatt kísérletek folynak a pozdorja fűtési célokra való felhasználására, összehérselt formában.

A rázógép vagy előrázó tovább tisztítja a pozdorjától, így nyerik a tölött szálkendert, ami már félkész termék, bálázva exportra szállítják Belgiumba és az Egyesült Államokba.

A továbbiakban a gyárban elsősorban a kóc feldolgozása történik kötélgyártás céljára. A kóc először a puhító-törőgépen megy keresztül, majd még egy rázógépen, ez az utórázó. Az előkártológépből a kóc megtisztítva, tekercs formájában kerül ki. A tekercs útja a finomkártológépbe vezet, ahol a szálak párhuzamos csíkba rendeződnek, majd szalag formájában jön ki a gépből. A szalagot nyújtógépek tovább tisztítják és nyújtják, több nyújtógépen megy át, míg végül fonószalag lesz belőle. A fonószalagból a fonógép összesodrott kenderszálat készít, s ez a fölcsévélt fonal megy a kötélüzembe.

A kötélüzemben kötélsodró gépek dolgoznak, különböző vastagságú köteleket sodorva. A legvastagabb, amely itt készül, 40 mm átmérőjű hajókötél. A köteleket 200 mm hosszú csomókba tekerik föl.

A cérnázóüzemben fonják a kendercérnát, amely madzag vastagságú fonal. Ezt az egyszerű, összesodrott fonalat téeszeknek adják el bálázni, de lehet belőle kötelet is sodorni.

A vevő igényeinek megfelelően nemcsak kócból, hanem szálkenderből is készítenek fonalat, de a kender mellett egyéb anyagokat is felhasználnak, pl.: szizál, juta, műanyag.

## Összegzés

Szolnoky Lajos a rostkikészítés elvi egymásutánjának öt fokozatát állapította meg: áztatás, törés, tisztítás, puhítás, minősítés. A gyakorlati alkalmazásban ez az öt fokozat több munkafázis során valósulhat meg. Ezek alapján a magyar etnikum területén tizenöt főbb rostkikészítő rendszert jelölt meg, melyeket egy-egy területen általánosnak, de nem kizárólagosnak tart. Szolnoky tipizálása alapján a szegvári kendermunkát alapvetően az általa 3. csoportként meghatározott, négy fokozatos, öt fázisos kidolgozás jellemzi: kevés áztatás – fogazott törő tiló – tisztító tiló – ritka szegrózsás, majd sűrű szegrózsás rostfésű alkalmazása. A Tiszántúl nagy részén az öt fázisos rostmunkát tartja jellemzőnek. Ez azonban nem minden esetben mutatható ki ilyen tisztán, Szegváron sem. Az említett morzsolás, a kender lábbal való puhítása, melyet esetenként alkalmaztak, öt fokozatúvá teszi a munkafolyamatot.<sup>13</sup>

Lehetséges, hogy az egyes munkafázisok az elmúlt évtizedek, évszázadok során változtak – egyesek elmaradtak, mások megjelentek – ahhoz azonban, hogy ezeket a folyamatokat időrendben megrajzolhasuk, ma már túl kevés adat áll rendelkezésünkre.

Az elmúlt évszázadokban a paraszti gazdaságok önellátásra törekvésében nagy jelentősége volt a kendertermesztésnek. Századunkban ez a törekvés fokozatosan elhalt, a két világháború közötti időben

---

<sup>13</sup> Szolnoky Lajos 1972. 238–242.

már inkább csak a gazdaságban és nem annyira a háztartásban betöltött szerepe miatt foglalkoztak a kenderrel. A téészesítéssel, a magángazdaságok megszűnésével ennek termesztése is megszűnt kisüzemi keretek között. Mivel a korábbi alapítású gyár a nagyüzemi feldolgozást lehetővé tette, ezért a környék téészeiben a termesztés tovább folyt. A következő években feltehetően a magántermelők fogják jelentősebb mértékben alapanyaggal ellátni a Kendergyárat, de a növény házi feldolgozására ma már senki sem vállalkozik.

**Adatközlők:** Bézi Sándor művezető (Kendergyár), Farkas Istvánné Víg Ilona született: 1912, Gyenes Antalné sz.: 1908, Levendovics Andrásné sz.: 1911, Levendovics György sz.: 1913, Nagy Imre sz.: 1907, Nagy Sándorné Gajda Ilona sz.: 1913, Szőke Jusztina sz.: 1908.

## IRODALOM

Nagy Vera

1986 A mindszentí takácsmesterség. MFMÉ 1986/1. Szeged, 109–124.

1989 A szentesi takácsmesterség. MFMÉ 1988/1. Szeged, 167–199.

Szolnoky Lajos

1972 Alakuló munkaeszközök. A magyar népi kenderrostmegmunkálás. Budapest.

1991 A kender, a len és a gyapjú népi feldolgozása. In: Magyar Néprajz. III. Kéz-műesség. Főszerk.: Domonkos Ottó. Budapest, 341–368.

## Growing and Processing Hemp at Szegvár

NAGY, VERA

The processing of hemp is a widely studied topic in the literature of ethnography on a nation-wide scale, but much less attention is devoted to it in the Southern area of the Great Plain. Its detailed study is especially justified in the case of Szegvár by not only having a history of this kind of activity, but also because hemp is still processed on a large scale.

The area of land called Kenderföldek ("Hemplands") still refers to the former significance of growing hemp, and to the fact that the land for growing hemp was staked out as one continuous area in the rotation system. In our century small areas of good quality of the plough-lands of the peasant farms were chosen for such purposes.

The archaic way of harvesting used in the case of grain crops has been best preserved in hemp-growing. At the time of rotting up hemp the hemp-stalks were pulled out of the ground together with their roots.

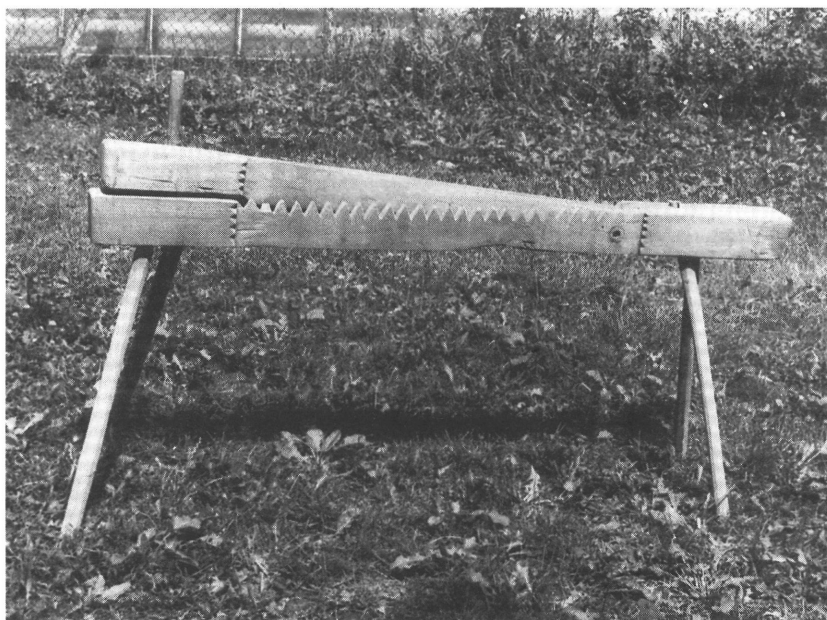
The sheaves of hemp that had been soaked and dried were started to be processed in the autumn, and this work was continued throughout the winter. The harles were broken rough with the help of a scuther, and then softened by a hemp-comb of very similar built-up. At Szegvár both the open-worked and the planked versions of it were known. The last stage of the processing of the harles was the combing, performed by a hackle or hatchet studded with iron nails. Thread for textiles for domestic for sacks use was spinned out of the fine fibres, while men twined thread out of the hards.

The changes in the division of labour are closely related to the changes of the role of hemp-processing. Hemp-processing is usually considered as women's work. Such work

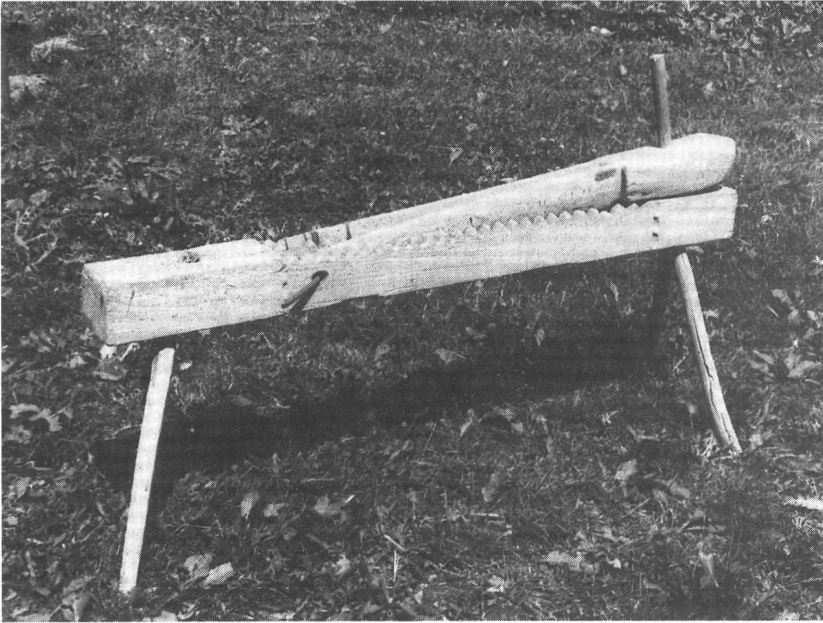
*was often also performed by men at Szegvár. In the last century hemp-growing supplied the families and households with textiles, clothes, and this was a work of women. In our century these things were usually purchased in shops, at markets, and thus the number of hemp-growers was decreasing. Only farmers owning large areas of land staked out certain areas for such purposes, because the amount of corn grown made it necessary to replace the used up sacks and covers. Thus, at this time hemp-growing was made necessary by the needs of agriculture, which belongs to the activities of men.*



1. Kaszapengéből készült kendervágó (Levendovics György tulajdona)



2. Áttört törzsű, fogazott, kettős vágóélű tlló. Készült 1910 körül.  
(Szegevár, Falumúzeum, ltsz. nélkül)



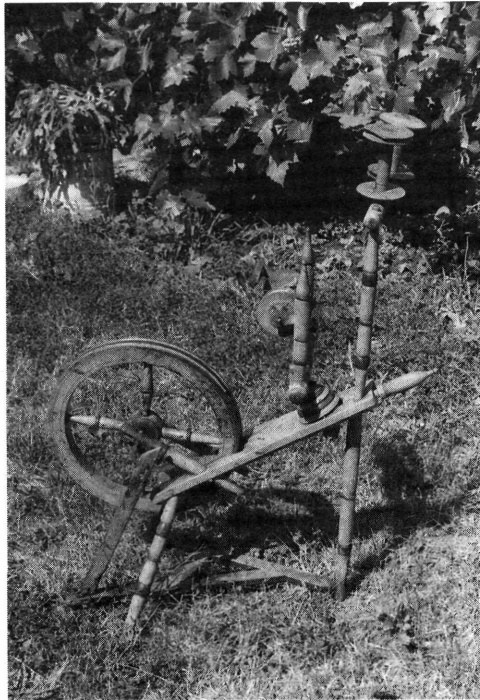
3. Áttört törzsű, fogazott, kettős vágóélű tiló. (Szegevár, Falumúzeum, ltsz.: 73.249.1.)



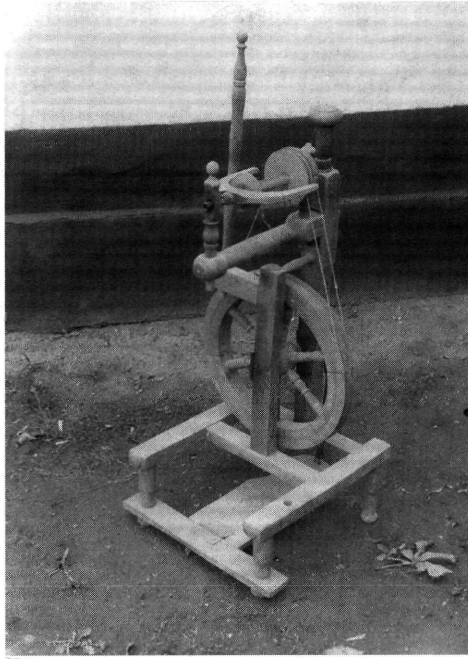
4. Kevésbé megmunkált farönkből készült áttört törzsű tiló, egy vágóélel. (Szegevár, Falumúzeum, ltsz.: 73.250.1.)



5. Használaton kívül a góré hátuljára aggatott ritkább és sűrűbb fogazású gereben Levendovics György udvarán.



6. Batik Mihály szentesi kádármester által 1944-ben készített rokka.  
(Nagy Sándorné tulajdona.)

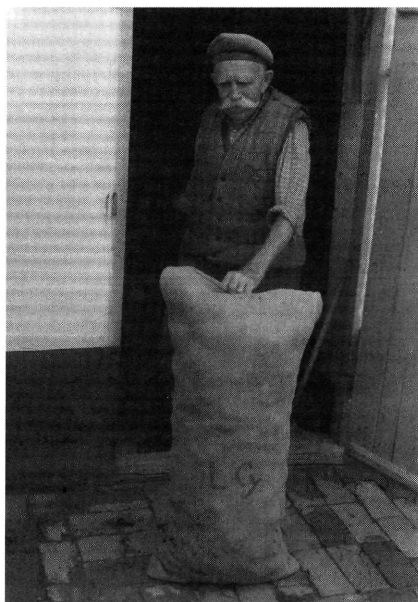


7. 1935-ben a Levendovics családnak készült három rokka egyike.  
(Levendovics György tulajdona.)



8. Levendovics András bemutatja a kallantyú használatát.





*9. Levendovics György saját termelésű és feldolgozású kenderből készített zsákkal, melyet monogramjával jelölt meg.  
(A fotókat a szerző készítette 1992-ben.)*



# A paraszti polgárosulás életstratégiái és megvalósulásuk Csongrádon a két világháború között

SZÚCS JUDIT

(Csongrád, Tari László Múzeum)

A XIX. század második felében és a XX. század elején a parasztság számára is a fejlődés útja a polgárosulás, a polgárosodás lett volna, mely a rendi keretektől megszabadulva a polgári társadalomba beilleszkedést jelent, jelentette volna. Ebben a folyamatban a paraszt mezőgazda polgárrá vagy munkássá válik,<sup>1</sup> kellett volna, hogy váljon. A vonatkozó irodalom nem egyeztetett és nem elég következetes fogalomhasználatát a magam számára a következőképpen igyekeztem tisztázni. A paraszti társadalom képviselője földtulajdonos termelőként polgárosult, a társadalmi ranglétrán tovább lépve iparossá, hivatalnokká, esetleg értelmiségivé válva polgárosodott. Dolgozatomban a két kulcsszót ezekben a jelentésükben használom.

A rendi kötöttségektől terhes gazdaságban és társadalomban a fejlődés ellentmondásosan zajlott. A paraszti polgárosulás kérdésével, annak XX. századi megjelenési formáival a harmincas években a falukutatók foglalkoztak. Közülük Erdei Ferenc vizsgálta legárnyaltabban a kérdést. Megállapítja, hogy ez a változás Magyarországon későn és az ország egész területén nem is következett be.<sup>2</sup> A többszáz holdas gazdák polgárosulásának Csongrádon néhány családot érintő jegyei az Erdei leírta formában megtalálhatók.<sup>3</sup> A 100 holdon felüli birtokosok egy része tehette meg, hogy a tanyai gazdaságtól távol, a városban élt. A családtagok nem dolgoztak kint a tanyán. A gazdaság hasznot hajtó parasztüzemmé, a tanya kerti lakká vált. A városban élő család hintón járt. Az utódok legalább gimnáziumot végeztek, a férfiak hivatalnokok lettek. Ez az életmód az 1930-as évek elejének adatai szerint huszonhat 100 holdon felüli birtokos<sup>4</sup> családjainak egy részében alakulhatott ki, tehát megjelenésével számolhatunk.

---

<sup>1</sup> Erdei Ferenc 1980. 163–165.

<sup>2</sup> Uo. 123–124.

<sup>3</sup> Erdei Ferenc 1973. 165–167.

<sup>4</sup> Kiss István 1935. 16.

A kérdés társadalmi jelenségként történő vizsgálata a néprajzi leírások egy részében megjelenik,<sup>5</sup> másik részében a bemutatás a polgárosulás megjelenésekor ér véget.<sup>6</sup>

A polgárosodás fogalmának és mint néprajzi vizsgálati kérdésnek problematikus voltát legfrissebben a *Közelítések* című kötet *Polgárosodás és parasztosodás* című esettanulmányokból és forráselemzésekéből álló cikksorozatra jelzi.<sup>7</sup> (A fejezetben a paraszti polgárosulás jelenségeit és a városi polgárság változást bemutató esettanulmányok egyaránt olvashatók.)

Kósa László a polgárosuló parasztot feudális, jogi és életmódbeli kötöttségeitől megszabaduló, a tőkés társadalomnak önálló, munkaerejével és termelőeszközeivel rendelkező, vállalkozó szellemű tagjaként határozza meg. E fejlődésben előjáró tájként 1880–1920 között az Alföld középső és déli vidékét, a Kis-Alföldet és a nyugat-magyarországi sávot tartja.<sup>8</sup> Az Alföldön is a legnyitottabb vidékként tárgyalja a Dél-Tiszántúlt. Csongrád városát a tájhoz tartozó településként említi.<sup>9</sup>

Csongrád az Alföldön nagyközségi és mezővárosi lét határán lévő település. A paraszti társadalomból kiinduló polgárosulással a 10–100 hold közötti, de legalább 10–30 hold tulajdonosok között jelentkezhetett. Ez a városban 1910-ben 9891 keresőből 725 gazdát, 1930-ban 10630-ból 723-at jelentett.<sup>10</sup>

A paraszti polgárosulás lehetőségét alábbiakban egy, az első világháború előtt kialakult nagy gazdaság példáján mutatom be. Az 1849-ben született Forgó G. László középparaszti tulajdonnak megfelelő 40 holdat örökölt. Felesége ehhez 70–80 holdat hozott. A gazdaság nagysága és működése a huszas évekre következőképpen alakult. Csongrád, Szentes, Szelevény, Nagyrév és Tiszainoka határában 600–700 hold nagyságú lett a gazdaság. A földek többsége 100–200 holdnyi egységekben helyezkedett el. Tiszainokán feküdt a legnagyobb földbirtokegység, 240 hold. Forgó G. László az Országos Földhitel Intézet segítségével vásárolt. Ahogy az 1908-as születésű unokája fogalmazott, nem érdekelte, hogy hol van, megvette, ha ott ki lehetett egy önálló gazdaságot alakítani.

Nyolc gyermekét, öt fiát és három lányát családotól egy-egy ilyen birtokra telepítette, akik ott viszonylagos önállóságban éltek. A központi irányítást és a család mindennapi megélhetésén túli jövedelemmel gaz-

---

<sup>5</sup> Balogh István 1980. 272–313., Novák László 1986. 115–116., Mohay Tamás 1987. 223–228. Jelzésszerűen néhány példa a teljesség igénye nélkül.

<sup>6</sup> Például Tálasi István 1977., Bellon Tibor 1979., Szabó László 1982. (Oldalszámmal nem jelölhető, általában az egész kötetre érvényes a megállapítás.)

<sup>7</sup> *Közelítések* 1992. 141–261.

<sup>8</sup> Kósa László 1987. 5–6.

<sup>9</sup> Kósa László 1990. 140–154.

<sup>10</sup> A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat 48 kötet. Bp. 1913. 362–363. és Kiss István 1935. 16.

dálkodás jogát fenntartotta magának. Az igaerő elosztását és az értékesítést is ő tartotta kézben. Bevételeit és kiadásait könyvelte. Feljegyzéseit Ormos Lajos nevű unokája még olvasta. Egy-egy tételét máig idézi. Sajnos, a könyvelést tartalmazó naptár a háborúban eltűnt.<sup>11</sup>

A város és a környező települések határában dolgozó családok összetartását, a nagyobb unokák nevelését is vállalta feleségével a város központjában, az Iskola utca 10. szám alatt álló házukban. A ruházkodást és az iskoláztatást tehát a nagyszülők intézték. A nagycsaládi ház- és vagyonközösség szorosabb anyagi és személyi kapcsolatainak megőrzésére vagy felelevenítésére a háborús viszonyok miatt is szükség lehetett. (A fiakat, egyben férjeket és apákat elvitték katonának.)

Osztályozásra, a vagyon szétoztására a huszas évek elején került sor. A fiúk 100–120 holdat, a lányok 40 holdat kaptak. (A lányok már férjhezmenetelükkor megkapták a „**stafirungot**”.)

Forgó G. László terveinek megvalósulását, vállalkozó kedvének, tehetségének kibontakozását a nagylétszámú család mellett a vízszabályozás utáni, viszonylag olcsó földvásárlási és a korabeli hitelfelvételi lehetőségek támogatták.

Míg Csongrádon a századfordulón és a XX. század első évtizedeiben a földműves nagycsaládokban 50–100 holdas birtokon a tulajdonos gazda nős fiatalokkal együtt gazdálkodva házközösségben is élt, addig Forgó G. László, tulajdonos gazda gyermekeit családotul, kiscsaládonként nagyobb birtoktesteken önállóan helyezte el. A feudális gazdálkodás nagycsaládi keretét – a lassú kapitalizálódás, hitelfelvétel, ártermelés lehetőségei között – kitágítva, rugalmasan kezelve hozta létre és tartotta kézben nagy birtokát. Előbbiekben a Balogh István leírta jászszentlászlai gazdasághoz hasonló, a paraszti életmódot és a tőkés vállalkozási formát párosító gazdát mutathattam be.<sup>12</sup>

A Szántai család bemutatását az apával, Szántai Kis Lajossal (1864–1944.) kezdem, aki néhány hold örökségével küzdötte fel magát középparaszttá. (1. sz. fotó) Jelentős lépés ebben a folyamatban, amikor 1906-ban 45 évesen a Kistrét nevű határrészen 10 holdas gyümölcsöst és tanyát vett hitelre Újhelyi Nándor nevű városi polgártól. Ezt a vételt városi ismeretségének és gazdaként jó hírnevének köszönhette. (Ebben az időszakban még csak kezdtek gyümölcsösöket telepíteni, ez már egy „**béállított**”, termőre fordult gyümölcsös volt.)

A gyümölcsöst gondozták, újratelepítették. A két világháború között a családtagok és napszámosok segítségével helyben exportra csomagoltak meggyet, barackot és szilvát. Tehát a korhoz és a helyi viszonyokhoz

---

<sup>11</sup> Mohay Tamás 1991. 11. A parasztember könyvelését, feljegyzéseit az újkort modernizáció, avagy polgárosodás egyik alappilléreinek tartja. Ennek helyi bizonyítékeként lehetett volna felhasználni Forgó G. László feljegyzéseit.

<sup>12</sup> Balogh István 1980. 279.

mérve az árutermelésnek és az értékesítésnek az átlagnál magasabb fokát valósították meg.

A szántóföldek (közel 20 hold) egy részét maguk művelték, másik részét kiadták árendába. A fiú, Szántai Ferenc (1859–1957) katonaként a műszakiaknál dolgozva szerzett ismereteit a gazdaságban kamatoztatta. Gépek vásárlásával, javításával, iparosokkal (műszerészekkel és esztergályosokkal) tartott kapcsolat révén bővítette szaktudását és fejlesztette gazdaságát. Bár ezt a gépesítést nem értékelő apjával együtt gazdálkodva csak nagy nehézségek árán tudta megtenni.

A tanyán műhelyt alakított ki magának. A gépek egy részét apja tudta nélkül vásárolta, javította, használta, esetleg bérbe adta. Így volt vetőgépe, traktorja, gépi morzsolója, lóval „húzatós” (pontosabban húzatott) szecs kavágója és kalapácsos darálója. Cséplőgépét Szentesen használatra úgy adta ki, hogy apja nem is tudott róla. Kévekötés aratógépét 1960-ban vitte be a téeszbe.

A fiút nemcsak a gépesítés és a gépek kezelése érdekelte, hanem az intenzív művelést igénylő gyümölcsöst gondozta (ezt készen kapta) és emellett bolgárkertészetet is létesített. Először feles kertészekkel műveltette, majd maga végezte a munkát.

Szántai Ferenc legtöbb esetben használtan vásárolt gépekkel igyekezett gazdaságossá tenni a termelést. Ebben az időszakban már a 20–30–100 holdas, vállalkozó kedvű gazdák kezdtek új gépeket vásárolni. Előfordult, (ahogy a Vajda család példáján is látjuk majd) hogy a gazdafíú ipart tanulva, apjától kapott saját gépével vállalt bér munkát. Szántai Ferenc a katonaságnál megszerzett műszaki ismereteit iparosokkal tartott kapcsolatai segítségével fejlesztette tovább. Gulyás Mihály tanyai kovácsa válásában a katonaság Szántai Ferenc példájához hasonlóan döntő szerepet játszott.<sup>13</sup>

A katonaságnak a technikai kultúra elsajátításában játszott szerepét a paraszti művelődés kutatói nem egyformán értékelik.<sup>14</sup> De jelentősége tagadhatatlan.

A kor színvonalán önállóan gazdálkodó parasztbirtokossá váláshoz általános és szakműveltségre volt szükség. Ezt szervezett formában és önképzéssel is meg lehetett szerezni. A két világháború közötti időszakra a következő lehetőségek voltak. (Pontosabban egy részük ekkor már kialakult, másik részük ezen időszakban jött létre.) A tanyán és a városban 4–6 elemi elvégzése általános. A tanítók tanyai gazdaságai az elemi iskolai tanulóknak mintául szolgálhattak. Az ismétlő iskolákban a múlt század végétől mezőgazdasági ismeretek oktatása folyt, még ha különböző színvonalon is. A Gazdasági Népiskola az elemi iskola felső tagozatosait tanította és a polgári iskola gazdaságtan óráit tartotta.<sup>15</sup>

<sup>13</sup> Erről részletesebben Szűcs Judit 1989. 125–134.

<sup>14</sup> Balogh István 1980. 494.

<sup>15</sup> Dudás Lajos É. n.<sup>1</sup> 7–10., Dudás Lajos É. n.<sup>2</sup> 10.

Csongrádon a polgári iskolai képzés fiúk számára 1873-tól, lányok részére 1874-től indult meg. A 4 osztályos gimnáziumi tagozat, majd a teljes 8 osztályos gimnázium a két világháború között szerveződött meg. A téli gazdasági iskolai képzés szintén ekkor épült ki. (2–5. sz. fotók)

E rövid iskolatörténeti háttér után nézzük meg a tanulásról, képzésről vallott véleményeket! Csépai Jánosné mondja középparaszt családban felnőtt férjéről: **„Azt mondták, hogy akkor majd nem szeret dolgozni.”** Ti., ha tanul. Pedig kitűnő tanuló volt, állatorvos szeretett volna lenni. Hat elemít végzett és aranykalászos gazda lett. (6. sz. fotó) Hasonló esetekről a 60–80 évesektől hallottam.

Másik változatban a gazdálkodást és a tanulást maga a fiatalember állította szembe. Hajdú Jánost apja módos gazdaként és érettségizett, diplomás nagybácsik példája alapján szívesen taníttatta volna. Arra a kérdésre, hogy szerette-e a paraszti munkát, a polgárit végzett Hajdú János a következőket mondta: **„Szerettem, mert akkor nem hagytam volna ott az iskolát. Azt alig vártam, hogy kimehessek az iskolából.”**

Csépai János és Hajdú János is elvégezte a téli gazdasági iskolát és aranykalászos gazda lett. Intenzív gazdálkodást folytattak, törzskönyvezett állatokat tartottak. De mindkét családban meg lett volna a magasabb fokú iskolázottság megszerzésének anyagi alapja.

A Szántai családban a nagyapa, Szántai Lajos gyakran mondta: **„Ha mindénki tanul, ki a fene dolgozik!”** Csak legidősebb, hasonló nevű unokáját taníttatta, akit kezdettől fogva városi iskolába járatott. A fiú, Szántai Ferenc gyermekeit arra figyelmeztette: **„Tanuljatok, mert azt nem vészik el tőleték!”** De gyermekei közül, Lajost kivéve kiskorúként egyik sem tanult. (A fiúk felnőtt fejjel tanultak ipart, egyikőjük felsőfokú végzettséget szerzett.) A kis- és középparaszt családokban kialakult vélemény- és cselekvésbeli különbségek a lassan modernizálódó, feudális örökségeket hordozó magyarországi viszonyokat tükrözik.<sup>16</sup>

Nézzük meg néhány példán, kik jártak polgárba! Leginkább ipart tanulni akaró fiatalok iratkoztak be. Konkoly István, piaci kereskedő, halaskofa gyermekeként végzett polgárit. Paraszti származású osztálytársai közül volt, aki földműves maradt, de kőműves, asztalos, borbély, borkereskedő is került ki közülük. Egy osztálytársa, az állatorvos fiatal gimnáziumba került, majd egyetemet végzett.<sup>17</sup> Konkoly István hajós akart lenni, de cipésznek tanult anyja kívánságára. (Anyja szemében a cipész szakma úribb, polgárabb foglalkozásnak számított, mint a Tisza-

<sup>16</sup> Balogh István 1973. 48–51. Az iskolai szakműveltség megszerzésének módozatait Czettner Jenőt idézve elemzi. Czettner megrója, hogy a műveltség megszerzésében rétegekre osztja a paraszti társadalmat, és a szerinte nem létező polgári társadalomba akarja beemelni a parasztság egy részét.

<sup>17</sup> Ez az osztálytárs azonos dr. Katona Imre néprajzkutatóval, kandidátus egyetemi docenssel.

parti város földnélküli lakosai számára adott hajós foglalkozás.) Konkoly azonban a második világháború után szakmájában nem tudott elhelyezkedni. Nagybátyja mellett szakács lett, ebből a munkakörből ment nyugdíjba.

Atkári György tanyán gazdálkodó, törekvő középparaszt lányait a harmincas, negyvenes években polgárba járatta. Legidősebb lánya, Atkári Anna (Csépai Jánosné) 1934–38 között járt iskolába. Ebben az évfolyamban négy 30–60 holdas gazda lánya tanult. Közülük ketten a városban, ketten tanyán laktak. A többi osztálytárs iparos, tisztviselő és értelmiségi szülők gyermekeiből került ki.

Az Atkári lányok szülei természetesen tartották, hogy gyermekeik nemcsak az elemi iskolát végezzék el. Ugyanakkor a gazdatársak kicsúfolták a családfőt. Azt mondták rá, hogy kisasszonyt nevel a lányaiból. Ebben az időszakban a parasztcsalád fiainak polgárba járatása már elfogadottabb.

A korabeli viszonyok között a polgárosulás, polgárosodás a városon kívüli művelődési, oktatási és csere kapcsolatokban is tükröződött.

A többszáz holdas birtokos, középparaszt és iparos családok elemi iskolás fiai, lányai néhány évig bántási német, ahogy ők nevezték sváb faluk földműves, esetleg polgár családjaiba kerültek nyelvet tanulni, iskolába járni. Cserébe 12–16 éves fiúk jöttek helyi családokba magyar szóra, akik itt a polgári iskola tanulói lettek.

A századforduló időszakában működő Csongrád és Bánság közötti cserekapcsolatokat a korabeli iskolarendszer is magyarítja. A magyarországi németek magyar nyelvű középiskolákban csak magyar nyelvismerettel tanulhattak tovább. A bántási német faluk ifjúsága egy részének felemelkedését, társadalmi mobilizációját a csongrádi családokban és az itteni polgári iskolában szerzett magyar nyelvtudás segítette.

Ugyanakkor a magyar gyerekek a sváb falukban, családokban az otthoninál fejlettebb gazdaság és háztartás működését látták, benne éltek és segédkeztek. Családi és iskolai környezetben nyelvet tanultak. A cserének ez a formája az 1870-es évektől a polgári iskola beindulása után az első világháború végéig, a trianoni határok meghúzásáig tartott.

Cserelegények a két világháború közötti időszakban a képzett, aranykalászos gazdatanfolyamot végzett, polgárba járt, esetleg érettségizett parasztfiatalok lehettek, akik 1–3 évet németországi gazdaságban dolgozva ismerték meg a fejlettebb gazdálkodást, életmódot és a német nyelvet. (Cserepárjukat a csongrádi családokban fogadták azonos időben.) A hazatérő fiatalok apjuk, majd saját gazdaságukban hasznosították a külföldön tanultakat. Tehát a cseregyerek és -legény kapcsolat szak- és általános műveltség megszerzésének alkalma volt a csongrádi ifjúság számára.<sup>18</sup>

---

<sup>18</sup> Szűcs Judit 1993.<sup>1</sup> 145–152. Erről a kérdésről részletesebben.



Az első világháború után megszűnt a fentiekben bemutatott cseregyerek kapcsolat lehetősége, de beindult a gimnáziumi oktatás, a téli gazdasági iskola; és gazdalegények németországi cseréjére is sor került.

Csongrádon a Magyar Királyi Téli Gazdasági Iskola és Mezőgazdasági Szaktanácsadó Állomás jelentette meg havonként a Gazdanevelés című, szaklapot, amelyben a gazdálkodást, talajművelést, állattenyésztést, kertészetet, borászatot és a korszerű háztartást leíró, azok kialakítását segítő írások mellett a mezőgazdasági és téli gazdasági iskolák, tanfolyamok működését mutatták be. Ezenkívül a gazdákat érintő rendelkezéseket és rádiós előadásokat közöltek. Külföldi tapasztalatokról szóló beszámolók is előfordultak egy-egy számban. A Hírek-ben a mezőgazdasági és gazdasági iskolák, tanfolyamok működéséről, népfőiskolák létrejöttéről értesülhettek a korabeli gazdák. Egy kis elszámolás cím alatt gazdasági számításokat mutattak be, és hasonló feladatokat adtak az olvasóknak. (Ezek voltak a legfontosabb rovatok.)

A rövid, világos stílusú, tényszerű, gazdasági tanácsadó cikkek, élménybeszámolók írói között az ország különböző részéből gazdasági iskolai tanárok, növendékek és aranykalászos gazdák, okleveles kertészek találhatók.

Az 1935-től 1941-ig hét évfolyamot megért, gazdasági havilap Csongrád központtal jelent meg. Az ország különböző pontjairól érkezett írásokból összeállított sajtótermék visszajutott távoli vidékekre több ezer előfizetőhöz. A III. évfolyam 3000 előfizetőt tartott számon.<sup>19</sup>

Csongrád ezzel a gazdasági lappal kapcsolatot teremtett az ország gazdatársadalma és gazdasági iskolái között.

1927-ben épült Magyar Királyi Téli Gazdasági Iskola gazdatanfolyamai az igényes gazdálkodás elméleti és gazdasági alapjait adták, egyben annak szervezett képzési formáját jelentették. A gazdalegények 2 éves képzési időben télen, novembertől márciusig elméletet tanulva, nyáron a maguk gazdaságában tervezetten dolgozva aranykalászos gazdatanfolyamot végezhettek, és ennek megfelelő címet kaptak.

A tanfolyam tagjainak összetételét az 1932–33-ban végzett Hajdú János így határozta meg: „**A többiek is ilyen** (ti. hozzá hasonló) **középparasztok voltak.**” Az 1938-ban végzetek összetételét egy találkozási szerződés alapján részletesebben be tudom mutatni. A 27 fős osztályból 15 helybeli között 1 állástalan tanító, hat 10–25 holdas, öt 30–80 holdas gazda fia tanulta a korszerű gazdálkodás módját. (Kunszeri Lajosné, Csépai Jánosné). (7. sz. fotó)

Ebben az időszakban az idősebb generáció tagjai, sok esetben az apák, a tanyavilágban a várostól távol lakók a rövidebb képzési idejű ezüstkalászos gazdatanfolyamot végezték el. Ezeket a tanfolyamokat

---

<sup>19</sup> Balogh István 1972. 560. Hasonó lapoknak a XIX. század közepén 370–862 előfizetője volt. A legmagasabb előfizetői szám legfeljebb ezerhez volt közel. A 7–8000 előfizetőt megért, negyedévenként megjelenő lap, a Falusi Esték 1 év után megszűnt.

olvasó-, gazdakörökben és tanyai iskolákban szervezték meg. A Gazdanevelés 1937-ben ad hírt arról, hogy az ezüstkalászos gazda címet és jelvényt is bevezették.<sup>20</sup> (Napjainkban az idős gazdák és családtagjaik egyforma büszkeséggel emelgetik az aranykalászos és az ezüstkalászos gazda címet is.) A tanfolyamot végeztek tudásukat, például a kosárfonást családjukban továbbadták. (Hajdú Dezsőt és Szepesi Istvánt is nagybátyjuk tanította meg a gazdatanfolyamon elsajátított vesszőfonásra.)

Atkari György (1896–1983.) 6 elemi végzett, második generációs középparaszt (már apja is középparasztnak számított) felnőtt fejjel lett ezüstkalászos gazda. (Saját, majd felesége örökségével és a vett földekkel 70 holdja lett.) A városi Gazdasági Egyesületben előadásokat hallgatott, szakkönyveket kölcsönzött és olvasott. A hasonló gondolkodású gazdákkal barátkozott. A Szent László Iskolánál működő tanyai gazdakörbe is eljárt, melynek vezetését a beteg Szepesi Istvántól átvette. Gazdaságában búza- és takarmánynövények mellett dohányt, vetőmagnak való babot is termelt, a gépesítettséget vetőgép, 4 borona, konkolyozó, egyes eke mellett kettős eke, rosta, több ekekapu jelentette. Mútrágyát is használt. Mindezek alapján természetes, hogy a gazdakör új elnökeként a mútrágya és a vetőmag kedvezményes vásárlását szervezte meg. (A további szervezőmunkát a háború megszakította.)

Hajdú Dezső (1911–1982) nős emberként 1943 telén járt ezüstkalászos gazdatanfolyamra a tanyai Szent Imre Iskolába, ahová felesége szerint **„nagyon sokan jártak, az egész körzet odajárt”**. A gazdaságot 8 hold szántó (jó minőségű feketeföld) jelentette, melyhez tanya is tartozott. Emellett 20 házrész kaszálót vettek Bokroson. A férj a tanfolyam végzésekor a feleség örökségét jelentő 12 hold megművelésére is gondolt. (8. sz. fotó)

Id. Ornyik Sándor (sz. 1907.) aranykalászos gazda, aki németországi tapasztalatait is felhasználta, személyesen mondta el, mondhatta el 1986-ban, hogyan gazdálkodott. **„A kecskeméti gabonatermesztő a huszas években már foglalkozott nemesítéssel. Kaptam gabona vetőmagot, hozzá mútrágyát. Bë kellett számolni, hogy mennyi termett, hogy termett. Adtam másoknak is.”** 5 holdon gazdálkodott. De ez jó minőségű föld volt, Cukorrépat már a második világháború előtt szállított.

**„Foglalkoztam állatnemesítéssel. Szolnok megyét összejártam, Vásárhelyre is elmentem. Apaállatokat megnézni, kiválasztani, hova vigyem el párosítani a jószágot. Ajánlottam, hogy a város ne a parasztoktól vegyën apaállatokat. Mezőhégyésről hoztak. Gödöllőről hozattam pekingi kacsákat. Mëgtudták (ti. mások), viték a tojást.”** Id. Ornyik Sándor úgy fogalmazott: **„Ha tartok valamit,**

<sup>20</sup> Gazdanevelés 1937. 45.

**légyn értékés. Kétszër-háromszor annyit kaptam érte, mint a másík** (ti. mások a gyengébb minőségüért) ... **csodálkoztak rajta.**"

A gazdasági egyesületek a mezőgazdasági érdekek képviselőjére a szabad társulás és az önségély elvén megalakult szakegyesületek a XVIII. század második felétől egy országos hálózat részeként jöttek létre.<sup>21</sup> Az 1896-tól működő, a gazda társadalmat politikai pártoktól függetlenül tömörítő, a mezőgazdaság érdekeit előmozdító Gazdaszövetség falusi gazdaköröket alakított.<sup>22</sup>

A két világháború között Csongrádon a városban gazdasági körök és olvasókörök működtek.<sup>23</sup> Atkári György lánya a témára vonatkozó élményeit idézi: **„Nem múlt el egy vasárnap, hogy el nē mēntek volna. A hozzá hasonlókkaal** (ti. gazdatársalval apja a városi egyesületbe). **Vol-tak ott előadások. De kevesen fogadták el. Volt a közelben egy kocsmá, inkább oda jártak. A gazdakör** (helyesen: gazdasági egyesület) **ott volt, ahol most (1993-ban) a Bársony István Mezőgazdasági Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet van. Ha valami újítást vezetett bē, anyám mondta: Na, már megint onnan hallottad.**" (Csépai Jánosné Atkári Anna). Ormos Lajos 1931-ben jogot végzett, parasztföldbirtokos származású fiatalemberként visszakерült a városba. A harmincas években az egyesület titkáráként a tagok összetételét és csoportosulását követzőképpen látta: **„Ha bēmēntem az ajtón, körül-néztem, asztalonként még lehetett állapítani, azok ottan tízholdasok, ötvenholdasok. Na itt vannak a négyszáz holdasok! Sajnos, azok az öt-tíz holdas parasztlak nem voltak hajlandók jönni.**" Szerinte ezek a kisemberek a valamikor zsellérek utódaiként a parasztlakda társadalmon kívül érezve magukat, maradtak ki az egyesületből is. Ez a réteg inkább a Szőlősgazdák Egyesületébe járt.

A jelzett időszakban a csongrádi Gazdasági Egyesület elnöke Greskovics József 300–400 holdas birtokos, titkára Nagyistók József 20–30 holdas gazda volt. Az ifjúsági tagozatnak, a Széchenyi Szövetségnek Pölös Ferenc érettségizett, 3 éves németországi csereutal járt, 22 holdas fiatal gazda lett a titkára. Tehát a vezetők a földtulajdonos társadalom különböző rétegekből kerültek ki.

Az egyesület legfontosabb tevékenysége a vetőmag és tenyészállat beszerzési akciók, gazdalanfolyamok, külföldi cserekapcsolatok szervezése volt. Emellett bálakat rendeztek. Így a gazdatársadalom minden

<sup>21</sup> Révai Nagy Lexikona. Bp. 1913. VIII. 390. Gazdasági egyesületek szócikk. Kósa László lektor megjegyzése: „A 19. században ezek kifejezetten nagybirtokos érdekelt-ségűek voltak. Ez (ti. a lexikon megállapítása) tévedés lehet.”

<sup>22</sup> Uo. 397. Gazdaszövetség.

<sup>23</sup> Csongrád és Bethlen István 10 éve. – Csongrád, 1991. február 1. IV. évf. 2. sz.; Dudás Lajos: Csongrádi gazdakörök, gazdasági egyesületek. – Csongrád, 1992. április 3. V. évf. 7. sz. Öt 1938-ban működő gazdakört és egyesületet sorol fel összevontan. Jelzi, hogy ebben nem szerepelnek az olvasókörök. – A gazdasági egyesület, gazdakörök és olvasókörök egymáshoz való viszonya, pontos száma még tisztázásra váró kérdés.

korosztályát és rétegét igyekeztek összetartani. A gazdálkodás minőségének javítása mellett a társasélet alakítását is fontosnak tartották.<sup>24</sup>

A kisparasztkok, nagycsaládos középparasztkok és nagygazdák fiai és unokái számára ipar tanulása is jelentette a földművesek világából történő kilépést. Ez a fiú saját választása lehetett, de bekövetkezhetett szülői biztatásra is.

Szántai Ferenc, a gépeket vásárló, azokat saját műhelyében felújító, javító középparasztk gazda kétszer nősült. Mindkét felesége fiútestvérei iparosok voltak. Második felesége, Német Franciska öt fiútestvére közül négy tanult ipart, egy bognár, kettő kovács, egy géplakatos lett. A varrást tanult anyja „tizenholdas” gazda feleségeként irányította fiait az ipar felé az első világháború alatt apa nélkül maradt családban. (A három lány földművesekhez ment feleségül.)

A férj (ti. Szántai Ferenc) a feleségével a gazdaságot kiszolgáló iparos sógorokat is nyert. (Avagy a feleséget az iparos sógorokkal együtt választotta?) A család példája jelzi a háborúnak a paraszti kötöttségeket, szokásokat lazító hatását.

Kókai Márton, nagygazda unokája, 40 holdat öröklő gazda legkisebb fia. Ebben a családban nyolc gyermekből hat érte meg a felnőttkort. Mártont anyja szabómesterhez vitte tanulni. A családból ő tanult egyedül ipart. Apja 80 holdas parasztlány feleséget nézett ki számára, de a fiú városi iparos lányát vette feleségül.

A Fekete családban két, a két világháború között felnövekedett fiú – 100 holdas gazda unokái – közül egy kovács, és egy kereskedő lett.

További hasonló példák ismerete alapján mondhatom, hogy az egyik társadalmi rétegből a másikba történő átlépés a családfővel és a testvérekkel folytatott harc közben valósult meg. A harcot, a vitát az iparos fiatal nősülése (parasztk vagy iparos lányt vett-e feleségül) az örökség vagy a családtagoknak végzett ingyenmunka válthatta ki. (Ez a gazdaságot kiszolgáló iparosok, bognár és kovács rokonságában következett be.)

Csongrádon a harmincas évek közepén a népesség 36,2 százaléka volt iparos (a belterületen).<sup>25</sup> E magas százalék jelzi, hogy a fizikai munkát végzők társadalmában jelentős rétegnek számítottak. A növekvő földhiányt tanult foglalkozás választásával igyekeztek ellensúlyozni. Ezzel a városi polgárrá válás útját keresték. Még ha az iparosok jelentős része mezőgazdasággal is foglalkozott, illetve az újabb segédkek és mesterek érvényesülése nehéz is volt.<sup>26</sup>

Az első világháború után az újonnan épült polgári iskolában megindult a gimnáziumi oktatás is. Először a polgárból lehetett különbözetivel

<sup>24</sup> A néprajzkutatás mostohán bánt az egyesületekkel és körökkel. A Magyar Néprajzi Lexikonból hiányzanak a megfelelő szócikkek. Az alföldi monográfiák jelentős része nem foglalkozik velük. De Nagy Gyula 1975. 381–406., Elek László 1965. 761–936. és Tóth István 1991. 547–565.

<sup>25</sup> Kiss István 1935. 16. Ugyanakkor a külterületen 2,4%.

<sup>26</sup> Szűcs Judit 1993<sup>2</sup>.

átmenni a gimnáziumba. Ezt a polgári iskolai tanárok egzisztenciális okokból igyekeztek megakadályozni. Közben a nyolcosztályos, tehát a teljes képzés is beindult. A nagylétszámú osztályokban gazdálkodók, kisparasztok, kofák és kubikosok gyermekei is elkezdték a tanulást. A magas követelmények vagy/és a magas tandíj miatt sokan félbehagyták a gimnáziumot. Közülük többen polgárit végezve ipart tanultak, így Fái József is. De például az 1921–22-ben indult osztályból Farkas Lajos, aki parasztyerek volt, leérettségizett és sebészorvos lett. Az 1922–23-ban indult nyolcosztályos gimnázium első osztályában szintén tanult néhány kiscgazda és kubikos gyermeke is.

Két gimnáziumi osztály összetételét nézzük meg! 1926-ban különbözetivel tízen (3 lány, 7 fiú) érettségiztek le. (Egy közülük később.) Ketten paraszti származásúak, hárman iparos, egy kereskedő, egy tiszviselő, kettő jogot végzett szülők gyermeke volt. Tehát a mezőváros fentiekben felsorolt rétegei képviselték magukat ebben az osztályban. (9. sz. fotó) A következő évfolyam összetétele annyiban különbözött, hogy ide két földműves helyett egy és egy mezőgazdasági akadémiát végzett szülő gyermeke került. Mindkét osztályból 1–2 kivétellel leérettségiztek és felük egyetemre ment tovább.

Az ipart tanuló valamint egyetemet vagy más felsőfokú iskolát végzett ifjú újabb gondok előtt állt. A század első évtizedében, annak végén született, érettségizett, majd egyetemet végzett fiatalok a gazdasági válság idején váltak (volna) keresővé. Ormos (Ornyik) Lajos példáján láthatjuk a tanult korosztály képviselőinek gondját. Ő 1931-ben végzett, 1931 és 1934 között a városházán díjtalan gyakornok volt. Végzés után 3 évvel sikerült fizetett állást kapni, malomellenőr lett. A harmincas években tanulni akaró ifjúság és szülei számára ez és más hasonló példák nem tűnhettek követendőnek, de az 1923-ban újból várossá vált település parasztfjúsága szakmai képzése és társadalmi mobilitást biztosító továbbtanulási lehetőségek: polgári iskola, gimnázium, illetve tanonciskola adottak voltak. (A múlt század hetvenes éveiben beindult tanítóképző az évekig ismétlődő árvizek miatt átkerült Félégyházára és ott is maradt.)

Nézzük meg, hogy a fentiekben jelzett tanulási lehetőségek mellett két családban milyen végzettség alakult ki. Az Ornyik testvérek, a már említett Forgó G. László unokái, egyben középparaszt apa fiai közül Sándor (korábban id. Ornyik Sándor néven szerepelt) 4 elemi, 3 polgárit és aranykalászos gazdatanfolyamot végzett, majd egy évet németországi gazdaságban töltött cseregyerekként. Igényes gazdává vált. (Előzőekben már bemutattam.) István 4 elemi után aranykalászos gazda lett. Többet nem akart tanulni. Lajos egy bánági faluban, Jánosföldön cseregyerekként német nyelvű elemi iskolába járt, polgárból megalázó körülmények között letett különbözetivel gimnáziumba került, majd jogot végzett. Apja lebeszélte a műszaki egyetemről, ahová

érdeklődése vitte volna. Az Ornyik fiúk taníttatását kezdetben a többszáz holdas nagyapa, majd az apa középparasztként vállalta.

Vajda József nagyapja és apja 15–20 holdat művelő, törekvő gazda volt. Gabonán, kukoricán, lucernán és burgonyán kívül 2 holdon dohányt is termeltek. Az első világháború alatt kezdtek. (Ez a fronton szolgáló katonának kedvezményt jelentett.) Majd a háború után is folytatták. A palántát maguk nevelték, a műút melletti tanyájukban dohányszárító pajtát építettek. Tehát a belterjes gazdálkodást igénylő dohánytermesztéssel is foglalkoztak.

A nagyapa gyermektelen katonacimborája, Kovács János kétszáz holdas banktulajdonos gazdaságát az apa irányította. K. J. halála után egy nagy házat, 11 hold földet (2 hold Kisrétet, 9 hold Kilencest) kaptak. Az örökölt és az út mentén fekvő saját földet a városi házból könnyen lehetett művelni. Tehát az örökség lehetővé tette a városba költözést.

Az idősebb fiúk, Péter és Tamás a tanyán élő család tagjaiként még csak polgáriba jártak. Felnőttként Péter szőlővel foglalkozott a Szép utcai házból. Tamás elment tűzoltónak, de szabadidejében gazdálkodott. Mihály géplakatos lett, majd az apjától kapott cséplőgéppel nyáron csépell, az év többi részében darálómalmot működtetett.

Mire a legkisebb fiú, József továbbtanulása eldőlt, már a városban laktak. Ő az ekkor induló nyolcosztályos gimnázium első osztályába iratkozott be 1922-ben. Ebben – a már említett – osztályban 64 tanuló kezdett és 1930-ban 8 fiú és 6 lány, köztük Vajda József is érettségizett. A fiút anyja papnak szánta, ő maga orvos szeretett volna lenni. Az anya egy hagyományosabb szemlélet jegyében megbecsült pályára, a fiú a polgári szemlélet szerint rangot jelentő végzettségre gondolt. De érettségi után az adóhivatalban dolgozva jogra kezdett járni, mikor másfél év múlva megnősült, abbahagyta. (Az ő és mások esetében is az 1940–1945-ig terjed az életrajz.)

A gazdacsaládok gyermekei az iskolázottság, a szakműveltség megszerzésével polgárparasztként, ahogy ők mondták: „**úri parasztként**” lettek. Az esetek többségében ez azt jelentette, hogy érettségizett hivatalnokká vagy egyetemzet végzett diplomássá váltak. (Egy Csongrád nagyságú, 26 ezer lakosú, tanyás település esetében a polgárparasztként nem számbeli nagyságukkal, hanem létükkel számítottak. (A vagyonukat dzsentrí stílusú életmóddal elherdáló gazdákat nem tárgyalom. Ezekből is volt néhány.) Ugyanakkor „úri parasztnak” számított az a földtulajdonos, aki gazdaság működését irányította.

Nézzük meg az úrrá és az „úri paraszttá” válás módjait két család, a Pölös és a Hajdú család példáján!

A már említett Hajdú családban az anyagi háttér és az iskolázottság a kövekező képet mutatja. Hajdú György többszáz holdon gazdálkodott Csongrád és Tiszaújfalú határában. Négy fia és egy lánya érte meg a felnőttkort. A fiúk lehetőséget kaptak a tanulásra. Közülük „**két paraszt**

**még két úr lett**". A két úr közül az egyik mérnöki diplomát szerzett, a másik érettségi után bankpénztárosként, majd főkönyvelőként dolgozott. Ők kevesebb földet kaptak az örökségből. A harmadik fiú csak polgárit végzett. Felesége, Hajdú Ferencné mondta: „Akarták, hogy tanuljon, de ő nem akart.” A negyedik fiú utódja, az unoka Hajdú János a két világháború között polgári iskolát és aranykalászos gazdatanfolyamot végzett, de ennél többet nem akart.

Pölös Ferenc gazdaember fiaként szintén 1930-ban érettségizett. (10. sz. fotó) Apja azt szerette volna, ha tovább tanul és ennek következményeként nem lesz paraszt. De ő a katonai szolgálat teljesítése után cse-relegényként 3 évet Németországban töltött. Hazatérve az apai földön kezdett gazdálkodni németországi tapasztalatai felhasználásával.

A 22 hold jó minőségű földön, a Nagyrét nevű határrész öntéstalaján már meglévő 5 holdnyi gyümölcsöst felújította. (Ezt a tévesztés után haláláig maga gondozta.) Bolgárkertészetet létesített. – Nem tarthatjuk véletlennek, hogy az 1940 táján önállóvá váló, színvonalasan termelni akaró gazdák, Szántai Ferenc és Pölös Ferenc is a bolgárkertészetet, a vidékre (Szegvár központtal, Szentesre és Csongrádra) jellemző öntözéses zöldségtermesztést az intenzív művelés egy változataként vezették be. A különbség annyit, hogy Pölös Ferenc 1960-ig „úri parasztként” nem maga végezte a termesztést.

A érettségizett gazda a termelést a városról irányította, gépeket, boronát, fogast, lóval „húzatós” darálót és Thomas motort vásárolt, kereskedett, ahogy felesége fogalmazott, adásvétellel foglalkozott. A városi háznál külön szobája volt. A városban pantallóban járt, miközben a módos gazdák többsége még csizmás öltözetet viselt.

Pölös Ferenc a háború előtti időszakban a fiatal gazdák között elsőnek számított, ezt jelzi, hogy a helyi gazdasági egyesület ifjúsági tagozatának, a Széchenyi Szövetségnek titkára volt. A törekvő, polgár módjára tervező, irányító és öltözködő gazdát korársai nem szerették, de el kellett ismerniük tudását.

Összességében elmondható, hogy a század első felében, kiemelten a két világháború közötti Csongrádon az olyan földműves, birtokos családokból, ahol a tanulást értékelték, igényes, iskolázott gazdák, iparosok, érettségizett hivatalnokok, esetleg gazdák és diplomás utódok kerültek ki. Őket a polgárosuló társadalom képviselőinek, annak lehetséges képviselőinek számíthatjuk. Még ha a polgárosulás, a paraszti társadalom fejlődése és a polgárosodás (itteni jelentésében) a parasztságnak hivatalnokká és értelmiséggé válása lassan is valósult meg és kevesen lettek e rétegek tagjai. Még akkor is, ha megvalósuló polgári paraszt életutak kiteljesedését a történelmi események, a második világháború, majd a föld közös tulajdonba vétele meg is akadályozta.<sup>27</sup>

---

<sup>27</sup> Mohay Tamás 1991. 11.

Az anyaggyűjtést 1988-ban és 1989-ben végeztem. A feldolgozás jelentős része 1989-ben készült. Végleges formáját 1993 februárjában és márciusában nyerte el.

### Adatközlők

Csépai Jánosné Atkári Anna sz. 1924., Fái József sz. 1910., Greskovics Istvánné Kunszeri Ilona sz. 1912., Hajdú Dezsőné Dósa Margit sz. 1921., Hajdú Ferencné sz. 1900., Hajdú János sz. 1912., Kókai Józsefné Hajdú Ilona sz. 1951., dr. Kunszeri Béla sz. 1909., Kunszeri Lajos sz. 1914., Kunszeri Lajosné Deák Margit, sz. 1918., dr. Ormos (Ornyik) Lajos sz. 1908., id. Ornyik Sándor sz. 1907., ifj. Ornyik Sándor sz. 1930., Párkányi István sz. 1912., Szepesi István sz. 1919., Szepesi Istvánné Szántai Erzsébet sz. 1927., Vajda József sz. 1912.

### IRODALOM

Balogh István

1972 A paraszti művelődés. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Budapest. 487–565.

1973 A parasztság művelődése a két világháború között. Budapest. 48–51.

1980 Egy tőkés tanyás gazdaság a XIX. század második felében. In: A magyar tanyarendszer múltja. Szerk.: Pölöskei Ferenc, Szabad György. Budapest. 272–312.

Bellon Tibor

1979 Nagykunság. Budapest.

Dudás János

É.n.<sup>1</sup> Közoktatás és közművelődés. In: Csongrád Város monográfiája. I. 7–10. (Kézirat)

É.n.<sup>2</sup> Iskola és művelődés. In: Csongrád város monográfiája. II. 10. (Kézirat)

Elek László

1965 A szellemi kultúra fejlődése (1744–1944). In: Orosháza története. Szerk.: Nagy Gyula. 761–936..

Erdel Ferenc

1973 Parasztok. Budapest. 165–167.

1980 A magyar paraszttársadalom. In: A magyar társadalomról. Budapest. 163–165., 123–124.

Kiss István

1935 Csongrád megyei város közigazgatása. Pécs. 16.

Kósa László

1987 A magyar népi kultúra táji megoszlása. 1880–1920. Doktori értekezés. Budapest. 1–8.

1990 Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920.) Debrecen. 140–154.

Közelítések

1992 Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Szerk. Mohay Tamás. Debrecen. 141–261.

Mohay Tamás

1987 Egy parasztember életének évtizedei és konfliktusai. In: Arator. Dolgozatok Balassa Iván születésnapja tiszteletére. Budapest. 223–228.



- 1991 Egy naplóíró parasztember élete és gazdálkodása a XX. század első felében Ipolynyéken. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest.
- Nagy Gyula  
1975 Élet az olvasókörökben. In: *Parasztélet a vásárhelyi pusztán*. Szerk.: Nagy Gyula. Békéscsaba 381–406.
- Novák László  
1986 A három város. Budapest. 115–116.
- Szabó László  
1982 *Jászság*. Budapest.
- Szűcs Judit  
1989 A paraszti polgárosulás kezdetei Csongrádon. (A Szántai Kis család és Gulyás Mihály példája.) *Mozaikok Csongrád város történetéből*. Csongrád. 125–134..
- 1993<sup>1</sup> Csongrádi cseregyerekek és cserelegények. *MFME* 1991/92-1. 145–152.
- 1993<sup>2</sup> Az iparosság Csongrád mezőváros társadalmában. *Múzeumi kutatások Csongrád megyében*. 1992. Szerk. Lengyel András. Szeged. 157–161.
- Tóth István  
1991 *Művelődéstörténet (1869-től 1948-ig)*. *Egyletek Kisteleken*. In: *Kistelek története*. Szerk. Blazovich László. Szeged. 547–565.

### **The Peasantry's Rise into the Middle-class: its Life Strategies and their Realisations at Csongrád between the Two World-wars**

SZÜCS, JUDIT

*The rise of the Hungarian peasantry into the middle-class, especially the peasantry of the Great Plain and that of Csongrád, was being realised in a very slow manner full of contradictions during the period of time between the second part of the 19th century and the middle of the 20th century.*

*The basis for this rise included elementary and continuation schools and later higher elementary school as forms of general and professional knowledge, courses in farming, the exchange students of the Banat, the exchange lads going to Germany, and in some cases the completion of studies in a secondary school.*

*The possible forms of this rise included learning professional-quality farming and craft, becoming a clerk, or obtaining a diploma.*

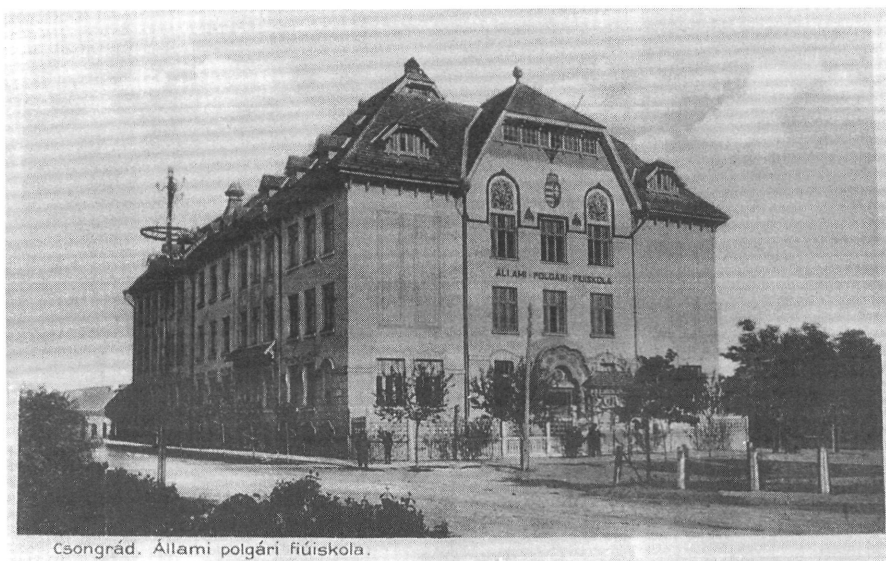
*I am demonstrating the ways of obtaining general and professional knowledge by self-instruction or in institutions, and their perspectives and results reflected in farming activities, education and job on families of Csongrád – referring to methods used before World War I. and focussing on those between the two world wars.*



1. sz. fotó. A Szántai család. Az ülő férfi Szántai Kis Lajos, az álló, katonaruhás legény Szántai Ferenc. A kép az első világháború idején készült.



2. sz. fotó. Az állami elemi iskola, ma Kossuth Általános Iskola. Ebben indult meg a tanítóképző, amely Kiskunfélegyházára került és ott is maradt. Képeslap. Dudás Lajos anyagából.



Csongrád. Állami polgári fiúiskola.

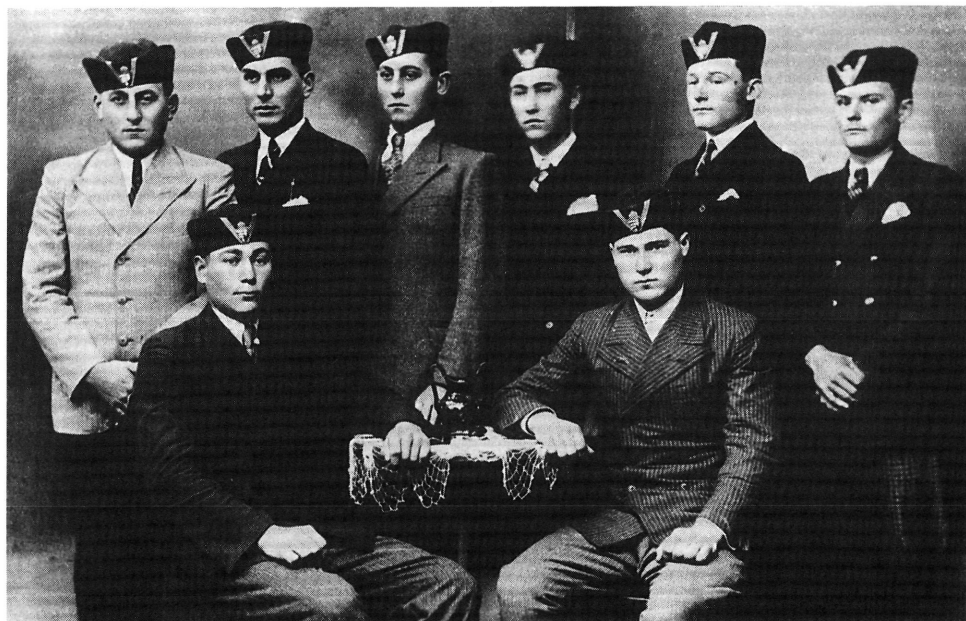
3. sz. fotó. Polgári fiúiskolának épült, itt indult meg a gimnáziumi tagozat. Ma gimnázium és szakközépiskola.  
Képeslap. Dudás Lajos anyagából.



4. sz. fotó. A polgári lányiskola. Ma Ének-Zene Általános Iskola.  
Képeslap. Dudás Lajos anyagából.



5. sz. fotó. A Magyar Királyi Téli Gazdasági Iskola. Ma a Bársony István Mezőgazdasági Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet épületeihez tartozik. Dudás Lajos anyagából.



6. sz. fotó. A téli gazdasági iskola 1938-ban aranykalászos gazdatanfolyamot végzett növendékeinek egy csoportja. Köztük a bal oldalon ülő alak Csépai János.



7. sz. fotó. Az 1938-ban végzettek tablója.



8. sz. fotó. Az 1943-ban végzettek tablója. (Hajdú Dezső nem került rá, de felesége őrzi a tablóképet.)



9. sz. fotó. Ebben az 1926-ban végzett osztályban érettségizett Ormos (Ornyik) Lajos. A kép ebből az alkalomból készült.



10. sz. fotó. Pölös Ferenc érettségi képe.

Az 1., 6., 7., 8., 9., 10. sz. fotók a szerző gyűjtéséből származnak.

# Gyermekélet Makón és környékén a XX. század első felében

## I.

MARKOS GYÖNGYI

(Makó, József Attila Múzeum)

A múlt század vége óta a gyermek, a gyermekélet kutatott területe a néprajztudományak.<sup>1</sup> A Dél-Alföldön Kálmány Lajos, Kovács János, Bálint Sándor<sup>2</sup> kutatásain túl elsősorban az emberélet első fordulója, a születés körüli szokások keltették fel a kutatók érdeklődését.<sup>3</sup> A gyermekek életében jelentős szerepet játszó játékról is sok tanulmány jelent meg vidékünkéről.<sup>4</sup> A gyermekvilág tágabb területének vizsgálatát több kutató is végezte.<sup>5</sup>

A kisgyermek nevelésével kapcsolatos szokások első részét: a kisgyermek gondozását (étkezés, alvás, tisztálkodás, öltözködés) és a nevelési elveket a Dél-Alföld szűkebb területén, Makón és környékén (Apátfalván, Maroslelén, Földeákon és Csanádapotán) mutatjuk be.<sup>6</sup>

\* \* \*

A sok gyermek a hagyományos paraszti társadalomban természetes volt. Vidékünkön is ismert volt a mondás: „**Ha Isten báránykát ad, legelőt is ad**”. A múlt század végén és a század elején a családonkénti átlagos gyermekszám 8–10 volt. Makón a két világháború között, a környező falvakban a II. világháború után vált általánossá a kevesebb gyermek egy-egy családban.

---

<sup>1</sup> A teljesség igénye nélkül: Gönczi Ferenc 1937., Kresz Mária 1944., 1949., Gazda Klára 1980., Kapros Márta 1986., Fügedi Márta 1988.

<sup>2</sup> Kovács János 1901., Kálmány Lajos 1971., Bálint Sándor 1980.

<sup>3</sup> Belovai Sándor 1948., Ferenczi Imre 1977., Juhász Antal 1978., Kiss Lajos 1919., ifj. Lele József 1987., Markos Gyöngyi 1986.

<sup>4</sup> 1974-ig vö. Felföldi László, majd Bálint Sándor 1980., Bárkányi Ildikó 1990., Felföldi László 1984., Kiss Mária é. n.

<sup>5</sup> Bárkányi Ildikó 1992., Filep Antal 1971., Kiss Lajos 1981., T. Knotik Márta 1971., Markos Gyöngyi 1992., Nagy Gyula 1975. 345–348, 354–357.

<sup>6</sup> A sajtó gyűjtésén kívül fölhasználtam a József Attila Múzeum és a Móra Ferenc Múzeum (későbbiekben JAM a ill. MFM NA jelzettel) anyagát. Külön ki kell emelni Pánczél Józsefné: Gyermeknevelés a század elején (MFM NA 715–79) ill. Szigeti György: A kisgyermekkor hagyományai Apátfalván (MFM NA 906–85) c. dolgozatokat.

A gyermekek gondozása, nevelése az anya feladata volt a múlt század végén is, ebben a században is. Míg több generáció élt együtt, a nevelés folyamatában, a hagyományok őrzésében kiemelkedő szerepe volt a nagymamának. A nevelés elvei, legfontosabb szempontjai nem előre meghatározottak voltak. Tudatos és pontos volt a cél: a családból örökölt értékrend érvényesült a következő generáció életében is. A múlt század végén, a század elején vidékünkön is általános lehetett az a szigor a családi életben, amelyről Nagy Olga a következőképpen ír: „A parasztcsalád nevelési módszerében legszembetűnőbb az a minden engedékenységet kizáró szigor, mely igen egyszerű és egyben hatásos. A parasztygyermek pontos utasításokat kapott, de megkapta hozzá a megfelelő végrehajtási utasítást is, és tudta, hogy a feladat nem teljesítése esetén kijár a büntetés... A szigor tudatos volt.”<sup>7</sup> Az ilyen jellegű szigor és tekintélytisztelet térségünkben a századforduló után csak nyomokban, töredékekben lelhető föl. Szerepet játszott ebben a régi, hagyományos család felbomlása, a gyermekszám csökkenése. Bár vidékünkön nem volt általános az egykézés, de a városi lakosság körében, különösen a vagyonosabbaknál a tendencia megfigyelhető volt.<sup>8</sup>

### A kisgyermek gondozása

Az 1–6 év közötti gyerekek önálló korosztályt alkotnak. Elnevezése kisgyermek („**gyerök**”, aki csak fiút jelent), kislány. Apátfalván régebben **ubonyosok**, **aprószentek**, később **kicsik**, **kisgyerekek**, **apróság** volt a nevük.

A gyermek élete 3 éves korig a családon belül zajlott le, „részére a társadalom egyelőre csak a családi keret volt.”<sup>9</sup> Itt szerezték első ismereteiket. A szülők, nagyszülők, testvérek vezették be a mindennapos tevékenységbe. Ebbe születik, ebbe nevelődik bele. „Amikor azt mondjuk, hogy beleszülettünk egy adott és egy elődeink által megteremtett kultúrába és életmódba, hogy azt elsajátítva alakítsuk és megváltoztassuk, tudjuk, hogy ez a beleszületés és elsajátítás először és meghatározó módon a családot jelenti.”<sup>10</sup> – olvashatjuk H. Sas Judit szociológiai tanulmányában. Ebben a korban a legfontosabb az anya szerepe. A nagyobb gyerekek felelősségtudattal látták el a rájuk bízott kistestvér felügyeletét, így az anya zavartalanul végezhetette munkáját.

---

<sup>7</sup> Nagy Olga 1989. 89.

<sup>8</sup> Joó Imre. 1931. 7.

<sup>9</sup> Tárkány Szücs Ernő 1981. 162.

<sup>10</sup> H. Sas Judit: Életmód és család. Idézi Nagy Olga uo. 37.



## Étkezés

„A kisdedet az Anyja rendszeresen Esztendeig szoptatja: ha nem közbe kapatják az ételre, elsőbenn is annak az ételnek a levéből advánn neki mellyet a Kereszt Anyák küldenek. Az utánn pedig téjjel pépet főznek neki lisztből, vagy pedig tejjes kenyeret adnak enni. Ez okozza osztánn a sok gillsztás gyermeket, kik el sáppadván elfonnyadván 2-3 esztendős korokbann elhalnak”<sup>11</sup> – írja a XIX. sz. első feléről Kiss Bálint szentesi lelkész. A szopásról a rendes ételre való átállás alapelvében még egy évszázad múlva is hasonlóan történt. Makón és a környékbelt falvakban, társadalmi különbség nélkül **„a pici gyereket úgy etették, hogy a szülő megrágtá (az ételt) a szájában, oszt tömte a gyerekebe... ecsócsálta.”** Földeákon ismert a mondás **„Csócsa baba, nyeli dajka”**.<sup>12</sup> Később ölbe ültetve kistányérból kiskanállal etették a kisgyermeket. Rövid ideig tartott a pépes ételek (darástej, tejestarhonya, krumpli, rántott leves stb.) fogyasztása, mielőbb a felnőttekével azonos kosztra és önállóságra szoktatták a kisgyermeket. Az étkezések rendje a felnőttekével egyező volt. Először a felnőtt férfiak kaptak az ételből, utána következtek a gyerekek. A már önállóan étkezni tudó gyermeknek nem volt szabad a felnőttek asztalához ülni. Általában külön, kerek vagy négyszögletes asztal mellett, kis sámlin vagy támlás széken ülve fogyasztották el a gyerekek az ételt. Ezen kívül Makón, Apátfalván, Csanádpalotán, Kövegyen is szokás volt a kemencepadkán, kuckóban esetleg küszöbön ülve is enni. A többgyermekes szegénycsaládoknál földre terített pokrócon étkeztették a gyermekeket.

Makón az iskola befejezése után, másutt felnőtté válás küszöbén, a felnőttekével azonos munkavégzéssel lettek jogosultak a felnőttek asztalához ülni. A középkorban még általános tálból evés Apátfalván néhány családnál, Csanádpalotán tanyaiaknál még az 1920-as években szórványosan élt. Asztalos P. Kálmán így emlékezik vissza e szokásra: **„Mi nagyobbacska gyerekek egy kisebb asztal köré telepedtünk s mint a felnőttek, közös edényből ettünk. Persze, az egy-két éves kicsik ilyenkor ne lábatlankodjanak, állóba kerültek.”**<sup>13</sup> **„Még kisebbek vótak, akkor vót nekik olyan kis asztaljuk, hozzá kis sámliszékök, azok akkor ott öttek.”** (Imre Lajosné, Makó).

**„Mikó nagybátyámékhon kimöntünk, azok meg tizenégyen vótak, mink meg nyócan. Lent a földön, cseréptányérba rakták a kenyeret apámék, oszt hun kézzel, hun marokkal, így öttük aszt a kenyeret. Meg a tejet. Olyan örömmel.”** (Balla Imre, Maroslele).

<sup>11</sup> Filep Antal 1971. 127.

<sup>12</sup> Sípos Erzsébet. 1982. 30.

<sup>13</sup> József Attila Múzeum Adattára (a továbbiakban JAM A.) 312-74.

A hagyományos étkezési rend Makón már a századfordulóra fölbomlott. A sokgyermekes szegénycsaládoknál a huszas évekig megmaradt. Az apátfalvi változások folyamatát és okait – Szigeti György szavait idézve – térségünkre általánosíthatjuk. „Ahol a nagy asztalnál az apa volt a családfő, mert a nagyapa már nem élt, vagy mert máshol lakott, ott a módosabb helyen a gyereket, ha csak egy volt, a nagy asztalhoz ültették, de ha magát jól bíró nagyapa is ült az asztalnál, akkor neki a tekintélye ezt nem engedte meg. Akkor még azt mondta az öregapa: **»Maj' ha kaszálni tucc fiacskám, akkó úhecc az asztalhon!«**”<sup>14</sup>

A közös tálból evés szokásának felbomlása után a gyerekek kaptak cserépet, majd zománczott tálkát, bögrét. Már a kisgyermeknek is feladata volt vigyázni az edényeikre.

Az étkezések előtt és után a felnőttek és a gyermekek imát is mondtak: **„Édes Jézus (Jövel Jézus) légy vendégünk, áldd meg, amit adtál nekünk”, ill. „Aki ételt italt adott, annak neve legyen áldott. Ámen.”** – voltak a legismertebb gyermeki imák.

Az étkezések gyakoriságában és az ételek minőségében a család gazdasági helyzetéből adódott eltérés. Általában elmondhatjuk, hogy a kisgyermekek ugyanazt a kosztot kapták, mint a felnőttek. A különbség annyi volt, hogy a gyermekek több tejterméket fogyasztottak. A fő étkezések közötti **„kenyerezést”** általánosan mondhatjuk (Apátfalván **„túrús”,** tejfölös, Csanádpalotán zsíros, lekváros volt a kedvelt.) A szegényparaszt családok életmódja nem engedte meg, hogy a gyerekekkel kivételt tegyenek. Nagygazda szülők, módosabbak is arra szoktatták gyermekeiket, hogy ne válogassanak, mindent egyenek meg. Becsüljék az ételt, az élelmet, különösen a kenyeret. Evés közben vigyáztak a feleslegre, ne szüröcsöljenek. A rosszul evő gyereket Apátfalván így biztatták: **„Égyé' te kákabélú, mē' nem lész belüled katona!”** vagy **„Égyé' te nyévászta, me' bēngás maracc”**.<sup>15</sup>

A gyermekeknek kedveskedtek különféle süteményekkel: mézes süteménnyel, később piskótaféllel. Csanádpalotán például kenyérsütéskor lángost, kiscipót, kalácssütéskor egy-egy fonott kalácsból csirke formát sütöttek a kicsiknek.<sup>16</sup>

## Alvás

Mint általában a parasztcsaládoknál, térségünkben is egységes kép bontakozik ki a kisgyermekek fekvőhelyére vonatkozóan. Egy-két éves korától bölcső a gyermek alvóhelye. (Szegényebb helyeken a teknő, módosabb családoknál a vessző babakocsi.)<sup>17</sup> A bölcsőből kikerült kisgyer-

<sup>14</sup> Szigeti György MFM NA 900–85.

<sup>15</sup> Szigeti György MFM NA 900–85.

<sup>16</sup> Pánczél Józsefné. MFM NA 758–80.

<sup>17</sup> Részletesebben vö. Markos Gyöngyi 1986.

mek helye a XX. sz. elejéig a kuckó és a vacok. „Lakó helyek a gyermekeknek télen általában a padka és a ktkzó, innen ezt a szegény háznál tseléd háznak nevezik. Ha valamelyik gyermek ezenn kívül a házbann őgyeleg ezzel utasítódik rendes helyére „padkára gyermek”.<sup>18</sup> A **vacok** a kemencepadka és az ágy végéhez deszkából házilag készített alvóhely, amelyen nagyobb gyerekek éjjel, kisebbek nappal is pihentek. A deszkára egy szalmazsákot (**trózsákot**) tettek, azt letakarták rongypokróccal. Nappal kiváló játszóhely is volt.

Sokgyermekes családban a gyermekek számára készítettek négy ke-  
reken guruló alacsony ágyat. Alja és vége deszkából volt. Makón **tolí**  
vagy **tolíágy**, Apátfalván, Csanádpalotán és Kövegyen **toló** volt a neve.  
Nappalra az ágy alá gurították, este lefekvéskor kihúzták a szoba köze-  
pére. Több gyermek is elfért rajta. „**A pislákoló mécses világosságánál**  
**kihuzigálták az ágyak alól a tolóágyakat (reklamier elődjét) és az itt-**  
**ott elaludt gyerekeket, ha addig valaki belé nem rakta, a tolóba fek-**  
**tették, majd az asszonyok megvackoltak (ágyat vetettek) és két-**  
**három család egy szobában lefeküdt aludni. Míg a felnőttek ágyban,**  
**a nagyobb gyerekek tolóban aludtak, addig a kicsinyeket bőcsőbe**  
**fektették és ha kellett, mert valamiért sírtak, akkor ringatták.”** –  
emlékezik vissza a csanádpalotai Asztalos P. Kálmán.<sup>19</sup>

Gyerekeknek általában lepedőt nem tettek. Hálóruhát maga az anya  
készített nekik. Szegény családoknál az alsó ruhájukból vagy a nappal  
hordottakban (**subony**) aludtak, sokszor egész héten ugyanabban. Külön  
takarójuk nem volt, a felnőttek ruhája, vastag kabátja került a gyermek-  
re.

Este lefekvéskor imádkoztak a gyerekek, amire az anya vagy a  
nagyamama tanította őket. Általánosan ismert esti imák voltak:

„Én istenem, jó istenem  
Becsukódik már a szemem,  
De a tied nyitva atyám,  
Amíg alszom vigyázz reám!  
Vigyázz kedves szüleimre,  
Meg az én jó testvéremre,  
Mikor a nap újra felkel,  
Csókolhassuk egymást reggel.  
Ámen.”

„Én lefekszem kiságyamba  
Mint úrjézus koporsóba.”

---

<sup>18</sup> Filep Antal 1971. 128.

<sup>19</sup> Asztalos P. Kálmán JAM A 312–74.

## Tisztálkodás

A kisgyermeket anyja hetente egyszer a család szokásától függően szombaton vagy vasárnap este fürdette, tetőtől talpig megmosdatta. Ilyenkor cseréltek alsó és felsőruhát is. A fürdetés a konyhában (Földeák, Apátfalva) vagy a szobában (Apátfalva, Csanádpalota, Makó) történt fa mosóteknőben háziszappannal. Több családnál használtak csak mosakodásra ún. **kisteknyőt**. A gyerekek egymás után, esetleg ketten együtt fürödtek. A heti egyszeri tisztálkodáshoz tartozott a hajmosás is. A hat éven felüli gyerekek fürdetése (fürdése) még ennél is ritkább volt.

Nap közben, ha a gyerek maszatos (Apátfalván **macatos**, Földeákon, Csanádpalotán **morcos**) volt, az édesanyja vagy a nagyanyja (Apátfalván **szüle** vagy **dajkája**, Makón **dajkája**) a „szájából eresztett vízzel” mosta le a gyermek arcát és a köténye sarkába megtörölgette. Máskor a kötény sarkát vizezte be, s a másik, száraz oldallal „**tisztálta le**”.

Nyáron a mosakodás és a tisztálkodás az udvaron a vályúnál történt. Esténként az arc, kéz és a láb mosása kötelező volt mind a kisebb, mind a nagyobb gyerekek számára. A kisebbek szülői vagy testvéri segítséggel, az öt-hat évesek már önállóan végezték el ezeket a műveleteket.

„**Vasárnap vót a tisztálkodás. Hát mondjuk a gyereköket mög-fürdette az anyám majdnem minden este. Vót az a nagy mosóteknő, oszt abba. Nem vót akkor még fürdőkád ilyen helyt, mint most. Meg fürdőszoba. Betötték ide a konyhába a nagyteknőt osztán vizet bele**”. (Vízhányó Mihály, Földeák).

„**Arra is emlékszem nem tudom, mekkora lány vótam, nem nagy, mostuk este a lábunkat a vájúnál. Este feküdni, vittük a bocskort vagy papucsot, rongyot ki a kúthon lábat mosni**.” (Kúsz Ferencné, Makó).

A fogak ápolására nem szoktatták a kisgyermeket.

A kisgyermek haját először egy éves korában vágták le. Apátfalván úgy tartották, ha előbb vágják le, nem nő ki. Három éves korukig kislányoknak és kisfiúknak is „**fésűbe fogva**” az anya vágta le. Térségünkben mindenütt igyekeztek minél hamarabb befogni a kislányok haját, amikor elég sűrűnek találták, nem vágták tovább, összekötötték. Igazi copfos hajviselet csak iskolás korra alakult ki.

## Öltözködés

A kisgyermek öltözködésére akár a városban, akár falun vagy tanyán, nem sok gondot fordítottak. A század elejéig egységesnek tűnik a kisgyermek öltözete. Öt-hat éves koráig a fiú és lánygyermek

ugyanazt viselték, apátfalvi szóhasználatlaltal „**egy szőrbe**”<sup>20</sup> jártak. Ez az **ubony** vagy **zubony** volt. (Mindkét elnevezést használták.) A század első évtizedeiben Makón már városias öltözetük volt a gyerekeknek. Kislányoknak ruha, ill. szoknya-blúz, ktsftúknak ing és fekete klott nadrág. Apátfalván, Földeákon, Csanádpalotán a változás a huszas, harmincas években következett be. A kisgyermek nevelésében az öltözködés területén mutathatók ki társadalmi különbségek. A nagygazdák, a jobb módúak hamarabb vettek vagy csináltattak gyermeküknek modernebb és több ruhát, mint a szegényebb családok.

**„Kinek mennyi volt a jövedelme. Volt, ahol szép ruhát vettek, a másíknak mög nem vettek olyan hamar, mert nem tellett.”** (Makó, JAM A).

**„Nöttek, akkor mán kis szoknya vót. Ami akkor vót szokás. Kicsi koráig, olyan három-négy éves koráig egyformába vótak. Asztán a kisgyerekök kaptak kis nadrágot, a lányok meg maradtak az ubonyba.”** (Kúsz Ferencné, Makó).

**„Még ojan négyéves vót (fia). Osztán még itten vót búcsú, aztán begyütt ide ú is. Fel vót szépen ötöztetve, sötétké matrózruha vót rajta, fehér zokni, meg sárga cipő, fehér kalap. De nagyon szép vót. A sógornóm aszonta, hogy innye erre meg amarra, az annyát annak a kölöknek, úgy néz ki, mint egy polgármestör fia. Ojan szép vót.”** (Katona Józsefné, Makó).

Az **ubony** legegyszerűbb formája egybeszabott, szoknyaszerűen végződő felsőruha. Az ünneplőset készítették szabottan, gallérosan, esetleg mandzssettával. Az évszaknak megfelelő vékonyabb vagy melegebb anyagból varrták. Anyaga lehetett karton, kékfestő, parget. Alá kisinget adtak. Csanádpalotán a gyermek két-három éves koráig a csecsemőinget használták. Ez hátul nyitott, egyenes szabású, csak a karöltöt szabták ki. Nyaka pertlivel kötődött. Ünnepre „**slingölt**” vagy csipke gallért varrtak rá, mellére „**zájmedlit**”. Később vállon gombolós ing került a ruha alá. Ez egybeszabott, oldalt alja bővült. Nyaka elől hátul kerek, ujjatlan, vállán összevarrták vagy gombbal nyílt. A „**pöndölyös gyereök**” elnevezés, amely Csanádpalotán<sup>21</sup> és Földeákon<sup>22</sup> ismert, a gyerekek nyári hosszúing viseletére utal. Makói használatára csak szórványos adataink vannak.

**„Mer akkor még nem vót úgy a kicsiknek ilyen ruhák készítve, mint most van. Akkor még mikor, meg mán mink is ógyelegtünk, mentünk, egy kis festő ubonyt varratott anyánk ránk. Olyan mintha fővönne egy ruhát. Hosszú ujjú, nyakas. Nem vót annak gombja, csak olyan bebúvós vót. Oszt akkó' csak avvót rajtunk, hátul**

<sup>20</sup> Szigeti György uo.

<sup>21</sup> Pánczél Józsefné uo.

<sup>22</sup> Sípos E. im. uo.

**összecsavarta anyám, ha kakál a gyerek vagy valami, a ruhát ne piszkolja össze. Ugye mentünk, másztunk.”** (Vízhányó Mihály, Földéak).

Fiúk-lányok téli ruházata volt a lábközt nyitott, hátul gombolódó **kezes-lábas bugyi**. (Innen a korosztály „**hátagombolós**” elnevezése. Ezt a ruhadarabot Csanádpalotán „**gyorstüzelőnek**” is nevezték. (Testhez simuló, hosszú kezű és lábú gyári termék. Tanyai gyerekek még iskolás korukban is használták. Ülepén való nyitottsága segített a gyerekeknek a „dolga” elvégzésében. Alatta inget hordtak. Előfordult, hogy kilógott az ing vége (néha a többi gyerek húzott is rajta). Ilyenkor csúfolták a gyereket: „**farkad van, farkad van**”.

A gyerekeknek két-három éves korukig télen-nyáron volt valami a fejükön. Amíg a csecsemőkori főköttő (kissapka) jó volt a fejükre, addig azt hordták. Később a kislányoknak kendőt kötöttek, a fiúknak meg sapkát vettek.

Télen a gyerekek helye a szobában a kuckóban volt. Házon kívülre a karonülő gyermeket nagykendőbe csomagolták, úgy vitték ki. A nagyobbak testvérük cipőjébe és kabátjába bújtak, ha ki kellett menniük. Az első igazi lábbelit a falvakban szinte mindenütt iskolás korban kapta a gyerek. Apátfalván **pacsni**, Csanádpalotán **csuszi**, Makón **mamusz** vagy **manó** volt a neve annak a kis vékony cipőnek, amit a szülő maga készített a gyermeknek téli, szobai használatra. Posztóból, rossz kalapból, vászonból volt a talpa, amit vagy pertlivel vagy felső résszel ellátva adtak a gyermek lábára. Szintén **mamusz** volt a neve Makón a kötött vagy horgolt kiscipőcskének is, amit szintén az anya vagy a nagyanya készített. Csanádpalotán patenktötésű harisnyát, **trimflit** húztak a gyerek lábára, amit a kezeslábasra föl húztak. Ezt térden felül vászonból hasított ún. **trimflikötővel**, az I. világháború után ujjnyi széles gumival, **strupántlival** kötöttek meg.

Makón már a két világháború között vettek vagy csináltattak iskolás kor előtt is fűzős cipőt vagy szandált, esetleg a fiúknak csizmát. Amelyik kisfiúnak csizmája volt, az már nagyon büszke volt magára. A csizmához kalap illett.

A gyermekek, mint a felnőttek tavasztól őszi mezítláb jártak. Bálint Sándortól tudjuk: „Népünk valamikor kora tavasztól késő őszi hétköznap, munkaközben alig hordott lábbelit... Amikor a fagy márciusban enged, és a napnak már kezd ereje lenni, a gyerekek mindjárt mezítláb szaladoznak. A mezítlábaskodás mégis Szent György napja után válik általánossá. Eleinte még a hűvös reggeleken, hideg harmatban felhúzzák a lábbelit, de alig várják, hogy le vessék. Így járnak egész nyáron, sőt tovább Szent Mihályig, gyerekek még októberben is... Őszi fordulván az idő, a reggelek már hűvösek, a hideg dér csípi a lábat. A pásztorgyerekek, de felnőttek is lábbelit húznak. Amikor azonban az idő kissé fölmelegedik, a szép őszi napsütésben mindjárt mezítláb kíván-

koznak járni...”<sup>23</sup> Ugyanerről a témáról Apátfalváról Szigeti György így ír: „Tavasztól őszig tehát mezítláb jártak a gyerekek. Mondtuk is egymásnak, mikor a tallón a libákat őriztük: **„Húzzad a lábad, maj’ nem szúr a talló! Húsztuk is a lábunkat oszt mēntünk. Azé’ csak összeszürkáta a talló. Csupa sebēs vót a vékonya a talpunknak. Csupa ripacs meg sallang vót. A búr fōszakadozott oszt kisēbēsēdēt. Nem vót lábbelink a tallón. Ott iparkottunk menni, ahun nagyobb vót a talló oszt jobban dūt, mert ahogy a kasza vágta, a rendnek a két széle magasabb vót. Akinek cipője vót, az Szen’ Mihály napján cipőbe mehetett a búcsúra, de akinek nem vót, az oda is mezítláb ment. Fótos vót a legtöbb gyerek cipője, a tehetősebb szülők gyerekeié is.”** Templomba is mezítláb mentek jó időben kisebb gyerekek, csak akkor amikor nagyobbak voltak (10 év körüli iskolások), akkor kaptak a lányok papucsot, a fiúk meg szandárt (szandált).<sup>24</sup>

A kislányok kötényviselése nem egyértelmű. Múzeumunk fotógyűjteményében már két-három éves gyerekeket ubonyban és kötényben látnunk lefényképezve. Szóbeli közlések alapján ez elvétve fordult elő. Feltételezhetően ünnepi alkalmakra öltöztették a kislányokat köténybe, amely később mindennapos és ünnepi viseletté vált.

## Nevelés

„A kisgyermek fejlődése ütemében sorozatosan és folyamatosan sajátítja el azt a tudást, azokat az erkölcsi értékítéleteket, amelyekre felnőtt korában majd szüksége lesz. A mainál sokkal nyíltabb társadalmi viszonyok között a kisebb és nagyobb események kellően értékelve mindenki előtt ismertté váltak, beszéltek róluk, hallották, látták a problémák megoldásait és a kisgyerekek ezeket agyukban, tudatukban elraktározták.”<sup>25</sup> A gyerekek a családban szerezték első ismereteiket. A szülők tisztességes, becsületes, dolgozó embert szerettek volna nevelni. Parasztársadalomban a munka volt az elsődleges. A kicsi gyereket is hamar dolgozóra fogták a házban és a ház körül. Az anya a napi feladatok ellátása, a ház körüli teendő, a főzés mellett nem sokat tudott külön a gyerekekkel foglalkozni. A nevelésben a már említett szigor ugyan enyhült, de a gyereket feltétlen engedelmességre, szófogadásra nevelték. A felnőtten tisztelni kellett külön magyarázat nélkül. Az ehhez vezető út és módszerek különbözőek lehettek. Sok helyen elég volt a ránézés, erősebb szó, másutt a testi fenyítést alkalmazták. A mai **„szabadnevelést”** külön rossz szemmel nézte az idősebb nemzedék, utalva az értékrend megváltozására. **„Kis vesszővel, amit fölkaptam (fegyelmézett), nem vót rá**

<sup>23</sup> Bálint Sándor 1977. 271.

<sup>24</sup> Szigeti György uo.

<sup>25</sup> Tárkány Szücs Ernő uo. 780–781.

szükség. Ők tudták azt, hogy szóval mondom szépen. Ha visszamotoyogtak, mint a gyerök, akkor másodszor mán rákiáltottam, akkor mán mentek. akkor mán tudták, hogy annak a másik vége mán summi lesz. Aztán, nem kellett azokat megverni, hogy nem fogadtak szót, én mondom. Nem vótak rosszak, na. Nem mondhatom aztat, mint most, hogy akármi, mintha nem is mondtak vóna semmit, ugyanúgy rosszalkodtak. Ha nem szabad vót nekik, akkor tudták azt, hogy nem szabad, na. Míkor mán idekergetett a víz, akkor a körösztfiamnak a kisfia, ott vót átal hagymájuk, kigyütt. Aszongya neki, eredj át, kiabálj körösztanyádnak, hogy köll-e vendég. Még akkor nem járt iskolába a kisfiú. Jön oszt be a kölök, ojan jó beszédes vót. Míkor beér a járóvégin, akkor kiabált: 'körösztanyám, körösztanyám' 'Mi bajod?' 'Köll-e a vendég?' 'Köll, csak gyere!' Az szeretett, begyütt. Aztán míkor az apjáékat eccer beveri az eső hozzám a hagymábul, aszongya az apja: 'körösztanyám, hogy viselkedik a gyerök' Aszondom neki: 'Én nem tudom, hogy nevelíték. Ennek ojan mindegy, hogy szépen mondom vagy rákiáltok, ez figyelmen kívül hagy mindönt. 'Aszongya: 'mongya Juliskának!' A feleségit úgy hitták. 'Az van otthon vele'. Gondolom, az mindig kiabált rá, oszt ú azt szokta meg, hogy mindig kiabál." (Grúber Péterné, Makó) „Nem úgy neveltek akkor, mint most. Hanem hát szigorúan. Be köllött tartani, amit montak, nem hogyhát 'nemcsinálom', 'nemmék' meg mit tudom én, mi. Hanem hát szót köllött fogadni, mindenkinek. Még hogyha bántottuk egymást, akkor meg kikapunk. Az nem, akit bántottunk, hanem amejönk bántotta. Az akkor osztán kikapott. Osztánhát leszoktunk rúla, hogy nem martuk egymást.” (Katona Józsefné, Makó)

A gyermek rakoncátlanságát, élenkségét életkori sajátosságnak tartották. A mértéktartásra vigyáztak. „Nem lehet a gyerekre ráhagyni mindent, hogy úgy csinálja, ahogy akarja. Mer akkor nem tart a szüleitül” – véleményezték az idősebbek. Általános volt a testi fenyítés. Leggyakrabban pofont kapott a gyermek, vagy a fenekére vágta. Előfordult, hogy vesszót vagy nadrágszíjat vettek kézbe a szülők és azal verték meg.

A fegyelmezésbe az apa ritkán szólt bele, ezért az apai büntetés mindig komolyabbnak számított. Legtöbbször féltek a gyerekek az apjuktól.

A verésen kívül sarokba állították vagy térdepeltették a gyermeket. Súlyosabb vétség esetén kukoricára térdepeltettek. Más esetben büntetésből nem mehetett a gyermek az udvarra vagy nem vitték el valahova. Ha verekedés vagy veszekedés miatt kellett büntetni a gyerekeket, legtöbbször kikapott mind a kettő vagy három, s felelősségre vonták a legidősebbet.



A káromkodást, a csúnya beszédet szigorúan büntették, különösen azokban a családokban, ahol nem volt szokás a trágár beszéd.

Voltak szülők, akik a rossz gyerekeket szidással fegyelmezték, mások csak ijesztgették: „**Jön a rossz bácsi.**”, „**Elvisz a zsidó.**”, „**Elvisz a mumus.**”

Ha a kisgyermek szomorkodott, elesett, akkor szép szóval vigasztalták. Kisebb gyermekeket a bajt okozó tárgy „büntetésével” vidították föl. Ha valamilyen munkát vagy feladatot jól végzett el a gyermek, dicséret illette.

A szülői házban tanulták meg a kisgyermek az alapvető ismereteket a családról, környezetükről, viselkedésről. A felnőttek egymást figyelmeztették, ha beszélgetés közben nem gyermekfűlnek való témát említettek: „**Vigyázzatok me' gèrènda van a házba!**” (Apátfalva) vagy „**Zsindely van a háztetõn**” (Makó). A felnőttek beszédébe, beszélgetésébe nem volt szabad beleszólni. Földeákon ezt így indokolták: „Mert még a tojáshaj az orrán van.”<sup>26</sup> „**Hát, ezèlõtt a gyèrõkõk nem tudtak ám mindõnt, csak amit mõiðejtettünk, úgy lopva. Nekõm az vót parancsba adva: ha èdõsanyám beszél valakivel, tünjek. Nem szabad hallgatni a szót, mer a gyèrõk viszi egyik hejrül a másik hejre, nem csinálunk pletykát. Hát ugye, a gyèrõkõket elküiték, vagy ha tõbben beszélgettek, az asszonyok tõbben beszélgettek az utcán, nem vót szabad odamõnni. Nem úgy, mint most, hogy még bele is szól a gyèrõk. Èdõsanyám ezt nem engedte mõið.**” (Bõngyik Istvánné, Makó)

Ha a szomszédok, rokonok vagy ismerõsök kérdezték a gyermekeket, illõen kellett rá válaszolni. A falusi gyermekek és felnőttek viszonyáról szemléletes képet olvashatunk Sziget György tanulmányában: „A járókelõknek az utcán jászadozó gyerekekhez sokszor volt egy-egy kedves szavuk... Az idõsebbek között is voltak, akik jobban szerették a gyerekeket és az olyan felnőttek meg is álltak '**beszélgetni**', tréfálkozni velük. Megcsipkedték, játszottak velük, kíváncsiak voltak, hogy hogyan viselkedik...”

A kicsiktõl az idegenek rendszerint a következõket kérdezték: '**Ki fija (lánya) vagy? – Hogy híjnak? Hán testvéred van?**' Ezt az utóbbit már nemigen tudták, ahol sokan voltak a gyerekek. A kérdező felnőttek kíváncsiak voltak, hogy milyen bátor, milyen beszédes a kisgyerek. A kicsik észjárását meg az elevenségét (életrevalóságát) figyelték...

A kisgyereket sokszor biztatták különbözõ szereplésre: táncolásra, danolásra, verselésre, füttyülésre stb. Büszke volt az a fiú, aki már egy kicsit füttyülni is tudott. A kislánynak viszont nem illett füttyülni. Azt mondták neki: '**Nè füttyüj me' sír a Mária!**' Mások ugrasztották a kisfi-

---

<sup>26</sup> Sípõs Erzsébet uo. 38.

út, hogy a másíknak adjon egy pofont. Így: **'Nézzük mēkkora pofont tudsz adni, mījen bátor, mījen erős vagy?'**...

Ha valami mutatvány jól jött elő a gyereknél, akkor további produkci-óra bízatták, hogy az önbizalmát növeljék. Egyre mondták neki: **'Azt a kutyafáját, de érti a mógygát!'**Nemcsak a fiúkat, hanem a lányokat is unszolták. Így: **'Nézd csak, mit tud a mi lányunk!'**

Nem maradt szó nélkül ha a gyerek megnevettette a környezetét. Ilyenkor mondták: **'Hú de nagy hóhányó (nagy huncut, nagy kópé, nagy hintás) lesz ebbú' ja legénybú'**<sup>27</sup>

A kisgyermeket vásárba nem vitték. A vásárból a szülők vásárfiával kedveskedtek gyermeküknek (apró szemű cukorka, mézeskalács, kis faló vagy kiskocsi). Névnapot, születésnapot nem ünnepeltek, még a nagyobb gyerekeknek sem. Ajándékot leginkább karácsonyra kaptak, de ez is igen csekély volt.

Templomba, lakodalomba és egyéb társas összejövetelre sem vitték el a kisgyermeket. Kivétel ez alól a legközelebbi rokonok esetében volt (lakodalom, keresztelő, névnap), ahol az egész család együtt volt. Így a kisgyermek felügyelete nem lehetett biztosítva. Ha sok gyerek volt a családban, külön asztalnál terítettek a gyermekeknek. Egyébként a szülők mellett volt a helyük. Téli estéken, ha szomszédolni ment a család, a nagyobbacska gyermeket nem vitték magukkal.

Családonként változott, hogy a disznóvágásba, disznótorba elvitték-e az apróbb gyermekeket. A saját disznóölés mindenképpen fontos téli esemény volt a gyermekek számára. A 4-5 éves gyermekek már segítséget is jelentettek. „A disznóvágás különösen nagy élmény volt, amit az is fokozott, hogy akkor még szalmával pörzsöltek. A gyerekeknek kellett tartani a kistüzet. Kaparás közben, ahol még kevés volt a pörzsölés, egy villányi szalmát a kistüznél gyújtotak meg. A nagyobbacska gyerekek már a szalmáskaskát is megtömték és kivonszolták. A kis Feri nagyon boldog volt, ha a böllér megengedte, hogy a disznó farkát megkaparhassa. Amikor már fehérre volt mosva, vihette a bicskát, és kanyarítottak a gyerekeknek egy darabot a hízó füléből.”<sup>28</sup>

A kisgyermek élete, látásmódja a szűkebb családi környezeten keresztül fokozatosan tágult. A 4-5 éves gyermek már jól tájékozott, ismerte a falu (városrész) környező házait, lakóit, a legfontosabb viselkedési normákat. A nagyobb gyermek életében a családi nevelés hatása továbbra is elsődleges, de nem egyetlen tényező lesz.<sup>29</sup>

\* \* \*

---

<sup>27</sup> Szigeti György uo. 38.

<sup>28</sup> Tóth Ferenc 1986. 8.

<sup>29</sup> A dolgozat következő része a kisgyermek és játék, ill. a kisgyermek és munka témaköröket dolgozza föl.

### **Adatközlők:**

Balla Imre, Maroslele sz. 1895. rk., Bálint Gyuláné, Földeák sz. 1912. rk., Böngyik Istvánné, Makó sz. 1907. rk., Csendes Mihályné, Apátfalva sz. 1912. rk., Diós Imréné, Makó sz. 1893. ref., Grüber Péterné, Makó sz. 1898. rk., Imre Györgyné, Apátfalva sz. 1903. rk., Imre Lajosné, Makó sz. 1903. ref., Joó Antalné, Makó sz. 1912. ref., (Nové) Kardos Imréné, Apátfalva sz. 1910. rk., Katona Józsefné, Makó sz. 1894. rk., Kulcsár Jánosné, Makó sz. 1898. rk., Kúsz Ferencné, Makó sz. 1892. ref., Széll Andrásné, Maroslele sz. 1925. rk., Szilágyi Imréné, Makó sz. 1906. ref., Vincze Jánosné, Makó sz. 1899. rk., Vízhányó Mihályné, Földeák sz. 1897. rk.

### **IRODALOM**

Bálint Sándor

1977 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete II. MFMÉ 1976/77-2. Szeged. 263-308.

1980 Az emberi élet hagyományvilága. In: A szögedi nemzet III. MFMÉ 1978/79-2. Szeged. 5-44.

Bárkányi Ildikó

1990 Paraszti játékszerek. In: Csongrád megye népművészete. Budapest 579-596.

1992 Gyermekélet a két világháború között. In: Mórahalom. A település földje és népe. Szerk. Juhász Antal. Szeged. 319-345.

Belovai Sándor

1946 Algyői népszokások. Alföldi Tudományos Gyűjtemény II. Szeged. 48-66.

Felföldi László

1974 A Csongrád megyei játékkutatás. Somogyi Könyvtári Műhely 1974. 3. 321-327.

1984 Hagyományos gyermekjátékok és táncok Deszken. In: Deszk története és néprajza. Szerk. Hegyi András. Szeged-Deszk. 851-907.

Ferenczi Imre

1977 Népi szokásrend Szőregen. In: Szőreg és népe. Szerk. Hegyi András. Szeged. 251-324.

Filep Antal

1971 Szokásleírások a 18. és 19. századból. Népi kultúra – népi társadalom. V-VI. Budapest. 115-134.

Fügedi Márta

1988 A gyermek a matyó családban. Borsodi ktsmonográfiák. 29. Miskolc.

Gazda Klára

1980 Gyermekvilág Esztelneken. Bukarest.

Gönczi Ferenc

1937 Somogyi gyermek. Kaposvár.

Joó Imre

1931 Csanád-Arad-Torontál Vármegyék 10 évi népmozgalmi adatai. Csanád Vármegyei Könyvtár 21. Makó.

Juhász Antal

1978 Keresztelő, lakodalom, temetkezés. In: Sándorfalva népelete. Szerk. Id. Juhász Antal. 326-327.

Katona Imre

1992 Az emberi élet első szakaszának néprajza. Budapest.

Kapros Márta

1986 A születés szokásai és hiedelme az Ipoly mentén. Debrecen.

- Kálmány Lajos**  
1971 Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. In: *Az ősi magyar hitvilág*. Szerk. Diószegi Vilmos. Budapest. 319–338.
- Kiss Lajos**  
1919 A szüléssel, keresztelessel és felneveléssel járó szokások, babonások, hiedelmek Hódmezővásárhelyről. *Ethnographia* XXX. 84–91.  
1981 A szegény ember élete I–II. Budapest.
- Kiss Márta Hortenzia**  
É. n. Gyermekjátékok. In: *Kisszombor története*. Csanád Vármegyei Könyvtár 35. Makó. 149–163.
- T. Knottik Márta–U. Varga Marianna**  
1971 Ruházkodás, viseletek. In: *Tápé története és néprajza*. Tápé. 527–573.
- Kovács János**  
1901 Szeged és népe. Szeged. 277–281.
- Kresz Márta**  
1944 A gyermekkor és az ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban. *Ethnographia*. LV. 143–147.  
1949 A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban. *Néprajzi tanulmányok*. Budapest. 53–93., 140–143.
- Ifj. Lele József**  
1987 Születés, keresztelező. In: *Algyő és népe*. Szerk. Hegyi András. Szeged. 387–390.
- Markos Gyöngyi**  
1986 A születés hagyományai Makón. *Folklor és Ethnographia*. 27. Debrecen.  
1992 Makó kisgyermekkorai hagyányaiból. In: *Kultúra és tradíció*. I–II. Miskolc. 23–36.
- Nagy Gyula**  
1975 Parasztelet a vásárhelyi pusztán. Békéscsaba. 345–348., 354–357.
- Nagy Olga**  
1989 A törvény szorításában. Budapest. 89.
- Sípos Erzsébet**  
1982 Szülőföldem, Földeák népelete. *A Makói Múzeum Füzetei*. 28. Makó. 15., 30., 38.
- Tárkány Szücs Ernő**  
1985 Magyar jogi népszokások. Budapest. 162., 780–781.
- Tóth Ferenc**  
1986 Erdel Ferenc, a makói diák. *A Makói Múzeum Füzetei*. 52. Makó. 8.

### **The Life of Children in the First Part of the 20th Century in Makó and its Neighbourhood**

MARKOS, GYÖNGYI

*The paper discusses the frame of everyday life of 1–6-year-old children and the ways of training them for good manners at Makó and its neighbourhood: at Apátfalva, Maroslele, Földeák, and Csanádpalota.*

*The introduction tells us about the main aim of education, and the family, which serves as the basic environment of the life and training of young children. The nursing of young children is divided into four smaller units.*

*The section on meals reports on the schedule of meals, and also on the aspect of education concerning meals. The paper takes into account the varieties and changes that originate in the financial conditions and composition of the family (eating from one plate, sitting at a table together with adults etc.). We can encounter a uniform picture concerning the*

*resting-place of young children: the cradle, then the den, the chair-bed are widely used resting places that were made according to the financial conditions of the family. After reporting on the washing of young children the paper discusses their clothing. Until the age of six not much care was taken of the clothing of young children, boys and girls wore "the same fur", which was called ubony or zubony ("jacket"). After 1900, and especially between the two world wars the clothing of boys and girls became different.*

*The education of children was the duty of their mother and grandmother. The spontaneous family education is illustrated by quotations of informants.*

*The rest of the paper is concerned with two other topics: young children and plays, and young children and work.*



# Népi gyógyítás Mórahalmon

IFJ. LELE JÓZSEF

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Az alsótanyaiak gyógyítási szokásaiban elsődleges helyen voltak a **gyógyfüvek, ráolvasások** és az **imák** használata, alkalmazása. Amíg a ráolvasások napjainkra elenyésztek, szintúgy a babonás hiedelmek gyakorlata is, addig a gyógyfüves gyógymódok éppúgy megmaradtak, mint az imákba vetett hit. A hajdaniak gyógyító hiedelemvilágában az égitestek között elsődleges helyen volt az újhold, mint befolyásolható „segítőtárs”. A gyógyításokra alkalmas gyógyfüveket a helybéli gyógyítók Sarlós Boldogasszony napján (július 2.) sarlóval szedték. A sokféle füvet otthon válogatták szét aszerint, hogy szárításra, vagy azonnal főzésre szánták. Szárításra legalkalmasabb hely a padlástér volt. Hatalmas vesszőkosarakba (párszárítótkba) terítették ki, ahol meg-megforgatták, hogy ne penészedjenek össze. Miután alaposan megszáradtak, külön-külön papírcacskókba csomagolva akasztották föl, hogy az egerek ne érhessék el. Amely füvekből főzetet – teát, kenőcsöt – akartak készíteni, azokat együtt forralták, majd a zúzalékból készült kenőcsöt, illetve a lét is üvegbe téve, a hűvös kamrában tárolták. Az általában azonban az volt, hogy akkor készítették el, amikor használni akarták. „Szárított füvekből teákat főztünk. Ittuk. Vagy a fájó testrészt mosogattuk vele. Nagybetegöket fürdettek benne.” (Fgyné)

Közismert, hogy népünk kevés vitaminos ételt fogyaszt. Ez a nem egészséges örökség jellemző a fehérjedús ételek fogyasztására is. Pedig a falun, méginkább a tanyán élőknek mindig volt helyük és alkalmuk gyümölcsstermesztésre, illetve jószág tartására, s csak rajtuk múltott – s múlik ma is – mikor került asztalukra gyümölcs, illetve húsetel. A gyümölcsök és a fehérjék hiánya miatt viszonylag gyenge volt a régi tanyaiak szervezetének ellenállóképessége.

„A közegészségügy három fő tényezőtől függ: a kútak, illetve az ivóvíz milyenségétől, a tisztaság általános fokától, és attól, hogy a tanyai építkezések megfelelőek-e, vagy sem. (...) A víz általában jó, a tisztaság közepes, az építkezés egészségtelen: levegőtlen, kis ablakos, nedves falú tanyák vannak többségben, amelyek melegágyai a betegségeknek” – írja Bokor István 1936-ban.<sup>1</sup> A legsúlyosabb betegségekkel – még századunk

<sup>1</sup> Bokor István 1936. 32.

derekán is – csak a tehetősebbek vitték betegüket orvoshoz. A szegényebbeknek se orvosra, se viteldíjra, vagy az orvos kiszállítására nem volt pénzük. S ami még fontos: a tanyai nép nem nagyon vigyáz az egészségére. Ha betegséget, fájdalmakat érez, nem veszi komolyan ma sem. „Gyógyítással általában idős asszonyok foglalkoznak, akiket a tanyai nép **kenőasszonyoknak** nevez. A kenőasszonyoktól külön vannak **javasasszonyok**, akik durva kuruzslásokat is végeznek, és orvosszerük nem mindig válnak be.”<sup>2</sup> (Az idézetekben a kiemelések a szerzőtől származnak.) Ennek nyilvánvaló magyarázata, hogy elsősorban nem a gyógyfüvek hatásában, hanem a kísérő szövegekben, ráolvasásokban és imákban hittek. Akkor is, amikor a különböző betegségeket **szentelt barka**, vagy **úrnapi virág-füsttel** próbálták gyógyítani, és a járványos megbetegedéseket távol tartani. Ilyenformán a füves gyógy módoknál is fontosabbnak, biztosabbnak tartották a **ráolvasásokat**. Itt elsősorban a holdhoz fordultak, az általánosan ismert imaszöveggel: „Új hold, új király, adjál nekem jó heteket, jó hetekben jó napokat; jó napokban jó órákat, jó órákban jó szöröncsét. Amihez jámbor alsótanyaiak még hozzá tették: Újíjja mög a jó Isten mindön tagomat, porcikámat.”<sup>3</sup>

Gyógyító füveket minden háznál tartottak, s azok alkalmazása, felhasználása általánosnak mondható. Ennek ellenére, Bokor István harmincas évekbeli forrásértékű gyűjtése nyomán: „Orvos, gyógyszer-tár, csecsemővédő és szülésznő van Alsótanyán.”<sup>4</sup>

A betegségek közül a **járványok**tól féltek legjobban. Sebek gyógyítására, megfázás ellen hatásos gyógymódokkal rendelkeztek, de a gyakran halállal végződő járványok ellenszerét nem tudták. Idős mórakalmiak a **spanyol náthát** emlegetik föl, amikor is „Nem mélyre tötték a sok halottat, és a levegő elfertőződött, aztán akkor lött a nagy járvány, tizennyócba.” (SzJné)

A testrészek reumatikus fájdalmával főként az idősebbek bajlódtak. **Börcsök Vince** gyűjtéséből tudjuk,<sup>5</sup> hogy „A fájós végtagot **rézelejével** (a pálinkafőzéskor először kifolyó folyadék) dörzsölték be. A **fájós gyomrot** pálinkás paszullyal borogatták. Sárgaság ellen **fehér liliom** virágszirmait pálinkában érlelték, azt itták. (...) **Becsípásodott szemet** pálinkával simogatták.”

A **pálinka** igen sok betegségben bizonyult hatásosnak: a vele való gyógyítás, akár a fogyasztásával is –, gyakori volt. Nyilván azzal a gondolattal, hogy nagyban méreg, kicsiben orvosság. Ha valakinek megmerevedett a **nyaka**, recsegett-ropogott, akkor pálinkába mártott ujjakkal kellett simogatni, masszírozgatni. A **darázscsípést** csöppnyi

<sup>2</sup> Juhász Antal 1966. 92.

<sup>3</sup> Bálint Sándor 1980. 445.

<sup>4</sup> Bokor István 1936. 36.

<sup>5</sup> Börcsök Vince 1980. 106.



pálinkával kenték be; akinek pedig a **foga fáj**, az egy kortyot vett a szájába, és a fájós fogon tartotta.

Az **árpát árpakerekítéssel** gyógyították. „Úgy küdtük el, hogy három árpaszömmel a körmenet menetivel égy irányba kerekítettük, dörzsöltgettük. Közbe háromszor mög köllött kerülni az ásottkútat, majd az árpaszemőket behajítottuk a kútba. Ilyenkor azt köllött mondani: Akkor nyőjjön árpa a szömömön, ha majd ezők a szömek innen kigyűnnek. Olyant is hallottam, aki **mögeköpködté** a más szömin keletközött árpát.” (BF) Általánosabb gyakorlat volt, hogy langyos vízben háziszappant áztattak, s **szappanos vízzel** mosogatták, naponta többször is. Hagyományőrző idősök **szenteltvízzel** mosogatták. Közben az **újhold-imát** mondták, amiben maguk helyett a szemükön lévő árpát küldték el vendégségbe. Ha valaki nagyot emelt, mondták neki: Ne emelj nagyot, mert meglásd, árpa nő a szemedén!

A mezei munkák nagyrészt egész napos hajlongást igényelnek. Miatta gyakran **fáj** az emberek **dereka**. Legtöbbször a gyerekekkel **tapostatták** meg. (Ez ma is élő szokás.) Mások meghemperegtek, gurultak a kemény talajon. Gyakori gyógyírként alkalmazták a **vasalást**. Nedves ruhát tettek a fájós derékre, és azt langyos vasalóval vasalgatták.” Az én nagyapám azt mondta, hogy ha fáj a derekam, akkor vessek három bukfencet, aztán fekjűdek sima, kemény helyre, majd elműlik.” (LF)

**Epebántalommal** sokan bajlódtak. A fájdalmon túl a gyakori hányás is elő-elővette az embereket, ezért aztán sokan alkalmazták a természetes gyógymódokat. „Nagyszűleink paprikás pálinkát itattak az epésőkkel. Az olyan gerzeműrze ital, de kihajtotta az epét. Aki nem volt képes lemondani a zsíros kosztokról, az előbb-utóbb kés alá kerűlt, azt kivetűtték az epéjűt.” (LF)

A **fejűfájás** általános panasz, de nem minden esetben betegség. Csillapítására legtöbbször hidegvízű ruhás borogatást használtak a régiek is. A magas vérnyomás éppűgy okozhat fejűfájást, mint az alacsony vérnyomás. Van, akinek a halántéka, másoknak a tarkója szokott fájni. Mindenki elsűsorban a vérnyomás rendellenességeire gondol, s csak kevesen arra, hogy a szemgyengűlés is okozhat fejűfájást.

**Magas vérnyomásban** szenvedűk a közeli **Madarász tóból** szedett **piócával** gyógyították magukat, és másokat is. Általában a nyakszűrtre tették. Sokan a **dorozsmái piócásoktól** vették a „jó piócát, amelyjűk csak a rossz vért szűtta ki.” (LF) Alacsony vérnyomásban szenvedűkkel **vörösbor** itattak; azzal is, aki egyébként nem szokott inni, mert számára most, a napi egy-két deci vörösbor gyógyszerként szolgált.

Sokan szenvedtek a **fogfájástól** is. Igen sok tanyai embernek nagyon rosszak voltak a fogai. Annak ellenére, hogy a régiek szerint, „Aki ásottkűt vízét issza, annak szépek és egészsűgesek a fogai.” (SzAné) A kisgyermekek Mórán is kis verssel kérték a kiségetűl cserébe a jó fogat, az ő lyukas foguk helyett: „Egér, egér, kiségetű, van-e fogad hófehér.

Adok-adok rossz fogat, rossz fogat, Adjál nékem jó fogat, jó fogat.” (Bné). Az idősebbek az **újholdat** hívták. Akkor is, ha fájt, akkor is, ha ki kellett venni. „Új hold, új király, Háromkirályok, voltakok-é Krisztus születésin? – Vótunk. – Fájt-é a fogatok? – Nem fájt. Adja a jó Isten, hogy az enyüm sé fájjon.”<sup>6</sup>

„Az én anyám a kemencéből kivett egy lapát hamut, **bilindökmagot** szórt rá. Minekünk, ha fájt a fogunk, olyan fának a szilánkját köllött a fogunk között szorítani, amelyiket villám hasigatott szét. No a bilindökfüst fölé köllött hajolni, annak a füstje gyógyította mög a fájós fogunkat. De hallottam olyat is, hogy a bilindökmagot a lukas fogba köllött tönni, majd úgy köllött a szálkát a fogakkal szorítani. Úgy is kiállt a fájás.” (Gjné) Sokan, vállalva a nagy fájdalmat, **salicilt** tömtek a lyukas fogba, ami a gyökereinek az idegszállaira hatott, ahogyan a helybéliek mondták: „Kiértotta a gyökereket is.” Idősebbek emlékeznek egy **Bacsik** nevű kovácsra, aki orvoslással is foglalkozott. **Eret vágott** azon, akinek magas volt a vérnyomása, a piócázás már nem segített. Ugyanó húzta ki a rossz fogakat is.

**Fülbeeresztő füvet** szinte minden paraszthajléknál lehetett találni: ólak, árnyékszékek tetőzetére, tehénganéba tették. Ott zöldellt télenyáron. Ha valakinek fájt a füle, egy-két levelét leszakították, s annak levét a fájó fülbe csavargatták. „Fülfű, fülbeeresztő kúrözsa, Alsótanyán füleresztő”<sup>7</sup> volt a neve. Idős mórakalmiak **fülbemászó fűként** emlegetik. Ahol ilyen füvet nem tartottak, ott melegítettek **korpát** vagy **homokot**, és azt zacskóba téve rátették a fájós fülre. „Ahol hittek a babonaságokban, ott sárga **kendőt**, vagy **szalagot** kötöttek a fülfájós nyakára.” (SzAné) A leghatásosabbnak a **lajha sósvízzel** (langyos sósvízzel) való öblögetést tartották.

**Fölfázástól, gyomorrontástól** gyerekek is, felnőttek is gyakran szenvedtek a **hasmenésben**. Ilyenkor cukortalan **cikóriakávé**t kellett inni, de hatásosnak emlegetik a **vadkender levelének** főzetét, a **köménymagos** teát, sőt, a **faszénnel** főzött vizet is. Mások pörkölt **árpát** ettek, csípős paprikás teát ittak. „Mink, ha mönt a hasunk, egy tányérba égött kenyérhajat aprítottuk, és léöntöttük pálinkával. Möggyújtottuk. Amikor a szesz kiégött közüle, akkor bekanalaztuk a kenyeret.” (BF) Az erőspaprikás pálinka alkalmas volt a **háromnapos hideglelésből** (maláriából) való kigyógyulásra is. „Aki hideglelésben van, azon csak a kalapkúra segít” – mondja Lékó Ferenc. Fazekas Kádár Imre szerint pedig: „Ha pedig valaki náthás volt, azt föltötték egy parasztkocsira, azt’ hajcs! Rázatták, hajtották a lovakat, hogy csak úgy habzott a hátuk. Mikor hazaértek, ágyba dugták a betegöt, hogy pihenje ki magát.” Akinek magasra szökött a **láza**, annak a nyakára, a csuklóira, illetve a bokáira **hidegvizes ruhadarabokat** csavartak, ami lehúzta a magas lázat.

<sup>6</sup> Bálint Sándor 1980. 445.

<sup>7</sup> Uo. 170.

Főként az időseket gyakran bántották az **ízületi megbetegedések**. Voltak, akik **csalán**levest ettek, mások a **paradicsom** szárát főzték föl, s annak gőzével gyógyították a fájós részeket. Hatásosnak mondták a **méhcsípést** is.

A **kelevény**, a **gilva** – ritkán: támadás – (bőrbetegségek népi neve) kezelését csak kevesen, és csak akkor bízták orvosra, ha más gyógyítást lehetőség nem volt. Kevesen tudják, hogy a gilva a kelevény egyik mérges fajtája, amely, ha elfertőződik, igen veszélyes lehet. Legtöbbször sült **vöröshagymát** raktak rá, ami kellőképpen kiérlelte, majd kifakadt. Érelték enyhén zúzott **káposztalevével**, érett **paradicsommal**, áztatott **bodzalevével**, **szappanos kovásszal** – ami kiszívta a **vögygít** – és alaposan kitisztította, fertőtlenítette a sebet. Emlegetik, hogy a babonásabbak **kocsikenőccsel** borogatták, és csodálkoztak, ha komoly baj keletkezett, amin már az orvos sem tudott segíteni. Hasonló bajt okozhatott a sós avas szalonna alkalmazása is.

„Az éles **késnek** a néphit bajelhárító szerepet tulajdonít. (...) A támadásra, kelevényre hideg kést tesznek, olykor meg is keresztetik vele.”<sup>8</sup> Itt nyilván arról a késről lehet szó, amelyiket **szentestén** odatesznek a **Jézuska ágyára**. Egy régi, kelésre való imát Polner Zoltán gyűjtéséből<sup>9</sup> vettünk át: „Uram Jézus, áldd meg a kelést, vagy a véres részt, vagy a fájdalmas részt, melyben sohasem volt jobb óra, mint amelyben Boldogságos Szűz Mária az ő Szent méhíbe fogadta.” Ezt követően egy Miatyánkot és egy Üdvözlégyet kellett elmondani, és elmúlt a kelés.

Kis **megfázás**, vagy légcsőérzékenység elegendő volt ahhoz, hogy valaki **köhécseljen**, köhögjön. Csillapítására legtöbbször **akácvirág-teát**, **bodzavirág-teát**, ahol volt, ott **hársfavirág-teát** ittak, vagy **mézet** eszegettek. Emlékeznek, hogy a krónikusan köhögőkkel **fiasló tejét** itatták, vagy **édesfa gyökerét** rágatták. Ugyanakkor általánosan ismerték a **vöröshagyma levének** jó hatását. „Mink, ha köhögünk, **fehérgyömbért** törtünk össze, és azt rágogattuk.” (LF) Az asszonyok betegségei közül az egyik legveszedelmesebb volt a **mellfájás**. Fájhatott ütéstől, nyomódástól, de belső rendelleneségtől is. „Mellfájós asszonnyal mézes pálinkát vagy **tormalevet** itattak.”<sup>10</sup> Idős asszonyoktól ma is lehet hallani, hogy a mellfájós asszonnyal **avas szalonnát** kell etetni. Belső indíttatású, **dagantos megbetegedéssel** ki hamar, mások később – sajnos, sokan már igencsak későn – orvoshoz mentek, mennek.

„**Nemi betegség** is előfordul – írja Bokor István.<sup>11</sup> A tanyai élet szabadsága különösen elősegíti a fertőzés lehetőségének széles körű elter-

<sup>8</sup> Bálint Sándor 1977. 193.

<sup>9</sup> Polner Zoltán 1978. 107.

<sup>10</sup> Juhász Antal 1966. 92.

<sup>11</sup> Bokor István 1936. 33. (Ennél az idézetnél a kiemelés nem a szerzőtől származik.)

jedését." Ellene védekezni azzal lehetett volna, ha erkölcsös életet élnek. Elfertőzés esetén viszont sokan szégyelltek orvoshoz menni, de mégis ott gyógyíttatták magukat, mivel a népi gyógyászat erre nemigen tudott írt adni. A **nyakfogat** (mandulagyulladás), ha még nem volt nagyon erős, **elnyomták**. „Vót, aki a leghosszabb újjával, a nevetlennel nyomta el. Börcsök Jóska bácsi mögénten **kaszakúvel** nyomkodta. Addig nyomkolászta, amíg el nem fakadt. Akkor aztán kigyűtt belőle a sok csúnyaság, majd pálnkát vöttünk a szánkba, avval köllött kiöbligetni, fertőtleníteni a helyit.” (SzJné) Gyakori, fájdalommal és kellemetlenséggel együtt járó betegség volt a **pokolkelet**. (Bálint Sándor szerint carbunculus nevű bőrbetegség.) „A pokolkelet úgy választható el – írja Bálint Sándor<sup>12</sup> –, hogy a színcsurgásból kiemelnek egy göröngyöt, és ugyanoda a fiaspokolkelettel együtt elássák.” A fiaspokolkelet pedig úgy került a göröngyre, hogy vele megérintették a pokolkeletet. Ismeretes volt az is, hogy a pokolkeletet száradt, **vöröshasú békával** dörzsölgették, majd elhajították, de utána nézni nem volt szabad.

Közismert hiedelem szerint „Szent Antal napján nem volt szabad lizsbe nyúlni, mert akkor **Szent Antal tüze** (orbánc) támadt a kézen, vagy a test más részén. Erre **rá** köllött **csiholni** acéllal, kohával és taplóval. Az volt a leghatásosabb, ha tizenharmadikként született gyerek csiholt rá, akkor biztosan elmúlt. Az én apám is Antal volt. Sokan kérték, csiholna-é rá a Szent Antal tűzire. Mögtötte. Közben három Miatyánkot mondott el.” (BA) Nem gyakori, de elő-előforduló betegség volt a **sárgaság** (icterus). Aki sárgaságba esett, annak a nyakába egy cérnaszálra fűzött **fokhagymaláncot** akasztottak. „Engömet a Polgár Téca néni gyógyított ki a sárgaságból. Szárított **tojássárgáját** kötött a nyakamra, amit kilenc napig köllött hordani. Ugyanakkor kilenc este **sárgakásalé**ben köllött fürdeni. Egy nagy **sárgarépából** poharat faragott, és abból köllött innom, ha mögszomjaztam. De olyat is hallottam, hogy kilenc napig kádba öntött **kamillateába** köllött fürdeni annak, aki sárgaságba esött.” (GJné)

Mezei munkák közben, de otthon is gyakran megesett, hogy valaki elvágta az ujját, netán a kapával belevágott a saját lábába. Ha víz volt közel, akkor először is kimosták a **sebet**, lehetőleg ráöntött, folyó vízzel. Gyakori volt a **pálinkával** való lemosás is. Voltak, akik törött **paprikába** nyomták a sebesült ujját, mások, akik kapálás közben a lábukat vágták meg, a homokba, hogy a vérzés álljon el. Amely sebet be kellett kötni, arra előbb mosott **lapulevelet** vagy **fehéreperfa levelet**, sós **kenyérdarabot**, vagy **avas sósszalonnát** tettek. A legáltalánosabb gyógyszer a **disznózsír** volt, illetve, ahol volt, ott **tengerihagyma levelének** a nedve. Disznózsírt használtak a **tallóseb** gyógyítására is. Ha valakinek égéstől

---

<sup>12</sup> Bálint Sándor 1976. 297.

származó sebe volt, azt **napraforgóolajjal** kenték be, majd **tojásfehérjével**, ami szépen begyógyította az **égési sebet**.

Ritka betegség volt, de előfordult az apró pattanásokkal jelentkező bőrbetegség, a **sömör** is. Erre **zsúrlófűves-**, illetve **körömvirág-teát** használtak; azzal kellett mosogatni. Sőt, a körömvirág főzetéből kenőcsöt készítettek, és azt kenték rá a sömörre. Orvosok viszont patikából vett **glicerint** ajánlottak, s azzal kellett kezelni a beteg részt, hasonlóan a pikkelyes sömört is.

Gyakori szembetegség volt régebben a **trachoma**. Ez a veszélyes szembetegség főként a lakodalmak alkalmával szokásban volt mosdatás alkalmával terjedt, amíg a harmincas években meg nem tiltották. Addig viszont a gyakoriságra mutat, hogy „Mórahalmon negyven a trahomások száma.”<sup>13</sup> Nyári meleg napokban igen gyakoriak voltak a **szemgyulladásos** megbetegedések. Ezt a betegséget kamillás teával borogatták, illetve mosogatták. Ha valakinek **hályog** keletkezett a szemén, **üveget** zúztak porrá, s azt, vagy **kristálycukrot** fújtak a nyitott szemébe, hogy az – hitük és gondolatuk szerint – majd leveri a hályogot. Ha valakinek megerőltetéstől fájt a szeme, arra vagy **langyos vizes ruhát** vagy **ázta-tott zsemlét** kötöttek.

A **szemmelverés** nem betegség, hanem ártalom. Ezért a kisgyereket mindig óvták azoktól, akik tudtak szemmel verni. „Az én apámat sokfelé hívták, mert ú is Antal vót, hogy gyógyíjja mög a szömmelvert gyerököt. Csak akkor hitták, ha nem tanálták azt, aki a kicsit mögverte szömmel, mert az apám mindönkinek a verésit el tudta küdeni.” (BF) Főleg akkor volt kellemetlen és rendkívül zavaró a **szemölcs**, ha a kézen, a tenyérben, az ujjakon volt. Sokan fekete **ló farkából** kitépett **szállal** kötötték körül, mások forró tűvel szúrták keresztül, ha azt akarták, hogy elmúljon. Régebben **szömmel kerekítették** (búzával vagy kukoricával). Miután három szemmel háromszor-háromszor megkerekítették, közben egy Miatyánkot elmondtak, akkor elmentek egy útkereszteződéshez, és ott a fejük felett hátradobták a magokat. Vagyis: **elküldték**. De csak akkor ment el, ha nem néztek hátra. Olyan is volt, aki szép, fehér **zsebkendővel** háromszor megsimogatta a szemölcsöt, és a kendőt az útkereszteződésbe letette. A szemölcs – hitük szerint – arra ragadt, aki a zsebkendőt fölvette. Ezeknél biztosabb, ám fájdalmas gyógyítás volt, amikor **kékköves zsírral** kötötték be, ami a szemölcs gyökeréit is kiölte.

Szintén nem sorolható a betegségek sorába az, ha szülés közben a **csecsemő elkékült**. Ilyenkor sok helyen elővették a **nyargalókendőt**, és belecsavarták a kicsit, s úgy sétálgattak vele. „Az én gyerököm is elkékült. Hamar hozta az uram a teknőt, és a nagygerenda alá tötte. Beletötte a **karácsonyi abroszt**, arra mög a gyerököt. Úgy, mindönöstül

---

<sup>13</sup> Bokor István 1936. 33.

háromszor fordult vele a nagyházban, a gerenda alatt. Mire létotte, kezdte visszanyerni a színt a gyerök.” (SzAné)

A gyermekbetegségek közül a **torokgyíkot** tartották a legveszedelme-sebbnek. Gyógyításra **szentelt gyertyát** égettek a kisgyerek előtt, hogy a füstje gyógyítsa meg. Hasonló meggondolással égették előtte a **szen-telt barkát** is. A halottak anyakönyvében döbbenetesen sok gyerek ada-tai mellett szerepel a torokgyík, a **toroklob** halál okaként.

„A leggyakoribb betegség a tüdővész – írta Bokor István 1936-ban.<sup>14</sup> Orvosi megállapítás szerint a tanyai egyetemistáknak átlag 32%-a fertőzött **tüdővész**es. Gyógyítására székfűteát és bodzateát isznak.”

A mai mórahalmiak csupán néhány **gyógyítóemberre** emlékeznek. **Nagy Geci János, Böröcsök József, Homoki Antal, Csordás Teca** néni, **Polgár Teca** néni nevét említették. Idősebbek még emlékeznek arra, hogy egy **lelei asszony**, Roza néni is járt Alsóközpontra gyógyítani. Mások pedig hozzá mentek el, vagy vitték el betegüket **Püspöktele**re. „A hiedelemvilág elemeivel szorosan összefüggnek a népi gyógymódok.”<sup>15</sup> A mórahalmiak hiedelemvilága, babonás képzeleti elsősorban a bajel-hárítások, veszedelmek és betegségek távoltartása miatt jutottak szerep-hez. Sokan hittek benne, de a vallásosságtól, a hittől mégiscsak távol valónak tartották. „A babonáságokban nem hiszök. De ami gyógyulás ima által, vagy más régi gyógyítók által énrajtam történik mög, vagy, ha mondjuk böjtölök, abban azért mégiscsak köll lönni valami természet fölöttinek, Isten akaratanak. Éppen ezért, a boszorkányságoktól eltekint-ve, a népi gyógyításba magam is hiszök.” (SzAné) A természeti csapáso-akat **istenverés**nek tartják. Úgy hiszik, valami miatt bünteti olyankor az emberiséget az Isten. „Öreg alsótanyai asszonyok égiháború idején a konyhaajtótól szokták sütőlapáttal megkeresztelni a termőföldjüket.”<sup>16</sup> A rontók között a tej és a kenyér rontóitól védték **önnivalójukat** a családok. A kenyér tisztelete a sütés idejére is kiterjedt. Hittük szerint „Keresztjáró napokon nem jó kenyeret sütni, mert különben a penész egész évben eszi a család kenyerét.”<sup>17</sup>

Az **időjárásra** különös figyelemmel voltak a tanyaiak. Ebben sokat segített nekik a házat őrző kutya. Azt tartották ugyanis, ha keletre ugat, akkor jó, ha nyugatra, akkor rossz idő várható. Mórahalmon, lévő **ho-moki föld**, a július végi **krisztinaszél**től is nagyon féltek. Vitte a homo-kot olykor a magokkal együtt. Sokszor addig, amíg partosabb részhez nem ért vele. Ott lerakta, és olykor igen nagy homokbuckákat hordott össze. Az ilyen buckákat, **homokhögyeket** aztán lóvontatású **högy-húzókkal** dúrták szét, vagy **bakittyal** fuvarozták a mélyebb helyekre.

---

<sup>14</sup> Uo. 32.

<sup>15</sup> Juhász Antal 1966. 92.

<sup>16</sup> Bálint Sándor 1977. 268.

<sup>17</sup> Uo. 113.

„Vihar ellen az alsótanyai öreg gazdák, öreg családfők olykor még ma is kimennek a kertbe, a szőlőbe. Ott imádkoznak a termésükért mindaddig, amíg a vihar el nem múlik.”<sup>18</sup>

A mai mórakalmiak közül már csak kevesen hisznek a babonákban, a boszorkányok létezésében. Évtizedek, sőt, évszázad választja már el az itt élőket is a múltnak eme sokakat rettegésben tartó időszakától. Hol van már az az idő, amikor számon tartották, hogy „Erősen él a hazajáró lélekben való hit: köcsögök csörömpölésével, bútorok zörgetésével, sóhajjal ad jelt magáról, ha úgy véli, haza kellett jönnie, mert valami fontosat nem intézett el életében.”<sup>19</sup>

Népünk hajlamos arra még napjainkban is, hogy bizonyos, a véletlen szülte dolgokhoz, jelenségekhez is ártó képzeteket talál ki. S hogy bizonyos, ártó dolgok, események ne ismétlődhessenek meg, már jobban vigyáznak. Mert „Ballábbal kelni, küszöbön megbotlani, a családban halálesetet jelent.”<sup>20</sup>

**Ónozó Lajos** Komlón élő, mórakalmi születésű néprajzgyűjtő sok hiedelmet és babonát,<sup>21</sup> illetve szólást és közmondást<sup>22</sup> gyűjtött szülőfalujában, amelyek között szép számmal vannak betegségekkel, és azok gyógyításaival kapcsolatos, forrásértékű adatok is.

Ugyancsak idéznünk kell a közelmúltban megjelent Mórakalom kötetet, amelyben **Csongor Győzőtől**<sup>23</sup> olvashatunk gyógyfüvekről is, illetve ugyabban a tanulmánykötetben egyes betegségekről, és azok gyógyításairól a Szokások és vallásos élet<sup>24</sup> című fejezetben, jelen sorok írójától.

Az alsótanyaiak életében sajátos, egyedi helyet foglalt el **Engi Tüdő Vince**,<sup>25</sup> akinek gyógyító tudományára, legfőképpen pedig a lelkek gyógyítására az alsóközpontiak is igényt tartottak. Háza olykor valóságos tanyai kórházzá változott, legfőképpen akkor, ha a sok beteg éjszakára is ott maradt. Egész éjszakákat átvirrasztott betegeivel, s közben mindvégig együtt imádkozott velük. Háza előtt kis kertben fakelesztet állított, amelyet a maiak – szájhagyomány nyomán – **Tüdőköröszt** néven emlegetnek; ugyanígy őrzi a szakirodalom is. „Sokan jártunk innen Mórárul is a Vince bácsihon. Gyülekezeteket, is-tentisztöleteket tartott a házában. Mőgaztán ilyen kilencedöket tartott Szent Antal, mögénten Szent Anna ünnepe előtt. Jószándékú, bölcs és nagyon okos, alázatosan segítő embör vót. Mint egy pap, úgy tanította a tanyai népeket a hitre, és a vallásosságra. Mivel a közelben nem vót

<sup>18</sup> Bálint Sándor 1980. 462.

<sup>19</sup> Juhász Antal 1966. 90.

<sup>20</sup> Bokor István 1936. 41.

<sup>21</sup> Ónozó Lajos: Babonák és hiedelmek Mórakalmon. Szeged. MFM-NA. 859–83.

<sup>22</sup> Ónozó Lajos: Szólások és közmondások Mórakalmon. Szeged. MFM-NA. 838–83.

<sup>23</sup> Csongor Győző 1992. 19–31.

<sup>24</sup> Ifj. Lele József 1992. 477–515.

<sup>25</sup> Uo. 489., 510., 515.

templom, öregök is, fiatalok is eljártak az ájzatosságaira. Főképpen a betegek jártak el hozzá, mert Vince bácsinál igaz hittel lehetett imádkozni a gyógyulás reményibe. De nem csak betegségek ellen imádkoztunk ám ott, hanem a háborúba odamaradtakért, a viharok, tüzek és árvizek ellen is, és igön sokat a békéért. Az ellenségei – mert akadt neki, szögénynek búven – azt mondták rá, hogy kuruzsló, nem is tud gyógyítani. Állandóan zaklatták, üldözték, csúfolták szögényt. Pedig az egész életit föláldozta a betegökért. Segítötte az elesötteket, a rászorulókat. Vót, akik koszt féléket, mások ruhákat vittek néki, hogy tudjon segíteni azé éhezökön, télidön mögénten azokon, akiknek nem vót meleg ruhájuk. Ilyenöket mondott: „Imádkozzatok, né káromkodjatok.” (SzJné) Engi Tüdő Vincéről, életéről és viselt dolgairól Grynaeus Tamás írt életrajzi tanulmányt.<sup>26</sup>

### **A tanulmányban szereplő betegségek**

árpa 87, 88  
daganat 89  
darázscsípés 86  
derékfájás 87  
epebántalom 87  
fejfájás 87  
fogfájás 87  
fölfázás 88  
gilva 89  
gyomorbetegség 86, 88  
hasmenés 88  
hályog 91  
háromnapos hideglelés 88  
ízületi megbetegedés 89  
kelevény (furunkulus) 89  
köhögés 89  
láz 88  
magas vérnyomás 87  
megfázás 89  
mellfájás 89  
nemibetegség 89  
nyakfájás 86  
nyakfog (mandulagyulladás) 90  
pokolkelet (bőrbetegség) 90  
reuma 86  
sárgaság 90  
seb, tallóseb 90  
égési 91

---

<sup>26</sup> Grynaeus Tamás 1974. 155–183.



sömör (kiütéses bőrbetegség) 91  
spanyolnátha 86  
szembetegség 86, 91  
szemmelverés 91  
szemölcs 91  
szentantaltüze (orbánc) 90  
támadás (kelevény) 89  
torokgyík 92  
toroklob 92  
tödővész 92  
trachoma 91  
vőgy (a kelevény „magja”) 89

### **A gyógyítás módja és eszközei**

cikóriakávé 88  
elküldés 91  
elnyom 90  
érvágás 88  
fiasló teje 89  
glicerin 91  
gyógyfüvek 85  
homok 88, 90  
ima, kelésre 85  
    újhold 86, 87  
kaszakó 90  
karácsonyi abrosz 91  
kerekítés, árpa 87  
    szemölcs 91  
kendő 88  
kés 89  
kocsikenőcs 89  
korpa 88  
kovász, szappanos 89  
köpdösés 87  
kristálycukor 91  
lajha sósvíz 88  
lófarokszál 91  
méhcsípés 89  
méz 89  
napraforgóolaj 91  
nyargalókendő 91  
pálinka 86, 87, 90  
plóca (*Hirudo medicinalis*) 87  
rácsholás 90  
ráolvasás 85, 86

rézeleje 86  
ruha, hidegvizes 88  
    langyos vizes 91  
salicil 88  
szalag 88  
szalonna, avas 89  
    avas sós 90  
szentelt barka 86  
szentelt gyertya 92  
szentelt víz 87  
tojásfehérje 90  
tojássárgája 90  
újhold 88  
üveg 91  
vasalás 87  
víz, szappanos 87  
vörösbor 87  
vöröshasú béka 90  
zsebkendő 91  
zsemle, áztatott 91  
zsír, kékköves 91

#### Gyógynövények

akácvirág (*Robinia pseudo-acaccia*) 89  
barka, rekettyefűz (*Salix sinerea*) 86  
bilindök, beléndek (*Hyoscyamus niger*) 88  
bodza (*Sambucus nigra*) 89, 92  
csalán (*Urtica dioica*) 89  
eper (*Morus*) 90  
édesgyökér (*Glycyrrhiza glabra*) 89  
fokhagyma 90  
fülbeeresztő fű, fülfű (*Saxifraga paniculata*) vagy  
    (*Semperivum tectorum*) 88  
gyömbér (*Geum urbanum*) 89  
hársvirág (*Tilia cordata*) 89  
kamilla (*Matricaria camomilla*) 90  
káposztalevél 89  
köménymag (*Carum carvi*) 88  
körömvirág (*Calendula officinalis*) 91  
lapulevél (*Bardanae folium*) 90  
fehér liliom (*Lilium candidum*)  
paprika 90  
paradicsom 89  
paszuly 86  
sárgakásalé 90

szenes víz 88  
tengerihagyma (*Scillae bulbosus*) 90  
torma (*Amoracia lapathifolia*) 89  
úrnapi virág 86  
vadkenderlevél tea 88  
vöröshagyma 89  
zsúrlófű (*Equisetum arvense*) 91

### **Gyógyítók**

Bacsik Kovács 88  
Böröcsök József 92  
Csordás Teréz 92  
Engi Tüdő Vince 93, 94  
gyógyítóember 92  
Homoki Antal 92  
kenőasszony 86  
lelei asszony 92  
Nagy Geci János 92  
Polgár Teréz 92  
javasasszony 86

Adatközlők: Babarczi Ferenc (BF) sz. 1922., Balogh Antal (BA) sz. 1925., Fazekas Kádár Imre (FKI) sz. 1927., Fülöp Györgyné Németh Ida (Fgyné) sz. 1914., Gábor Józsefné Kántor Eszter (Gjné) sz. 1923., Lékó Ferenc (LF) sz. 1916., Szabó Antalné Lékó Etel (SzAné) sz. 1899. Szűcs Jánosné Vőneki Etelka (SzJné) sz. 1904.

## **IRODALOM**

Bálint Sándor

1977 Szögedi nemzet. II. MFMÉ 1976/77-2. Szeged. 113., 197., 268.

1980 Szögedi nemzet. III. MFMÉ 1978/79-2. Szeged. 170., 445., 462.

Bokor István

1936 Mórahalom és környéke. Tanulmány a szegedi tanyavilágból. Szeged. 32., 33., 36., 41.

Böröcsök Vince

1980 Adatok a pálinkafőzéshez és a pálinkafogyasztáshoz Szeged környékéről. MFMÉ 1978/79-1. Szeged. 106.

Csongor Győző

1992 Növényvilág. In: Mórahalom. A település földje és népe. Szerk. Juhász Antal. Mórahalom. 19-31.

Grynaeus Tamás

1974 Engi Tüdő Vince. A legenda és a valóság. MFMÉ 1972/73-1. 155-173.

Juhász Antal

1966 A tanya néprajza Tömörkény István műveiben. MFMÉ 1966. Szeged. 90., 92.

*Ifj. Lele József*

1992 Szokások és vallásos népélet. In. Mórahalom. A település földje és népe. Szerk. Juhász Antal. Mórahalom. 477–515.

*Polner Zoltán*

1978 Föld szülte fáját. Szeged. 107.

Rövidítések jegyzéke:

MFMÉ

Móra Ferenc Múzeum

MFM-NA

Móra Ferenc Múzeum Néprajzi Adattára

## **Popular Healing at Mórahalom**

*LELE, JÓZSEF jr.*

*Among the healing habits of the Alsótanya people (people of Mórahalom) we can find prayers, magic formulae and medicinal herbs just like in the case of the whole area neighbouring Szeged. But in the case of people of Alsótanya the most significant of these is the faith in the cure and recovery – realised as prayers besides the use of consecrated medicinal herbs. The ill were encouraged to pray by healing men, of whom the most famous was Engi Tüdő Vince (Vince Engi "Lung") of Domaszék.*

*Paprika and brandy, which were available in any household, played a most important role among the medicines.*

*Nowadays elderly ladies use both prayers and medicinal herbs to protect the health of the members of their families.*

## A szentesi fejfák

SZAKÁL AURÉL

(Kiskunhalas, Thorma János Múzeum)

### A szentesi fejfák kutatása

A témával foglalkozó legfontosabb néprajzi írás **Csalog József** „A szentesi református temetők gombosfái” című munkája 1957-ből.<sup>1</sup> Főleg a gombosfák és a török kori turbános sírkövek formai hasonlóságát taglalja. Ezen kívül az 1950-es években élő idős szentesiektől lejegyzett pótolhatatlan értékű adatokat tartalmaz. **Nagy Dezső** is közöl szentesi fejfákat a fejfa formákat összegyűjtő kötetében.<sup>2</sup> **Novák László** a Duna-Tisza közének fejfáiról szóló könyvében és a magyar fejfa állítási szokásokat összegző 1982-es tanulmányában mutat be szentesi gombosfákat.<sup>3</sup> **Balassa Iván** 1989-ben publikált egy szép szentesi gombosfát ábrázoló fényképet.<sup>4</sup> Érdekességként elmondható, hogy ez a fejfa valóban tipikus szentesi fejfa, de az egyik hódmezővásárhelyi temetőben állt, a nevezett városból elszármazott férfi sírja fölött. A fejfa felirata ugyanis a következő<sup>5</sup>:

„Itt nyugszik  
egy szeren  
csétlen szen  
testi ifjú N.  
Kovács Ferencz  
élt 23 éveket  
meghalt 1883  
Október 10 napján  
Béke lengjen  
porain”

A szentesi jelző kírásának csak Szentes határain túl van értelme. Ezen kívül a fotó háttérében egy jellegzetes vásárhelyi táblás fejfa

<sup>1</sup> Csalog József 1957.

<sup>2</sup> Nagy Dezső 1974. 190–191.

<sup>3</sup> Novák László 1980. 11. és 18. kép; 1982. 14. kép

<sup>4</sup> Balassa Iván 1989. 116. kép

<sup>5</sup> Kiss Lajos 1995. 10. kép; Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely, Plohn fotók: 994.

látható, és az ún. Plohn fotók, – amelyek közül ez a kép is származik – hódmezővásárhelyi vonatkozásúak.

Legutóbb a Csongrád megye népművészete kötetben – a szokások tárgyait ismertető fejezetben – **Felföldi László** publikálta egy páros szentesi fejfa fényképét **Dömötör Mihály**tól, és három gombosfa rajzát **Koncz Margittól**.<sup>6</sup>

Ezek alapján a szentesi fejfák kérdését megnyugtatóan megoldottnak vehetnénk. Azonban amikor 1991 januárjában a Középső református temető gondnoksága hozzákezdett a sűrűn benőtt temető kitisztításához, az első hetek után már látszott, hogy a teljes területen több száz fejfának kell lennie és ezek tervszerű felméréseivel fontos adatok nyerhetők. A szentesi fejfák minél részletesebb bemutatása a magyar fejfakutatás és az utóbbi években jelentkező fejfaállítási igény miatt is szükséges. Az alábbi munka célja a szentesi fejfák leírása és XIX–XX. századi változásaik felvázolása.

A fejfák leírása előtt vegyük sorra azokat a szentesi temetőket, amelyekben fejfák találhatóak. Ezek Szentes város keleti részén helyezkednek el. Sorrendjük északról dél felé haladva a következő: Hékédi temető, Szeder temető, Középső református temető, Evangélikus temető, Alsó református temető. A Középső temető megnyitását 1861-ben kérelmezték a szentesi reformátusok. Ez a „Nagyvölgyi új temető”, másképpen „Nagyvölgyt közép temető”, területe 1865-ben még bővült is.<sup>7</sup> E Középső református temető déli felét 1968-ban kisajátították. Az ekkor szükségessé vált felszámolási munkákban részt vett **Gilicze László** szentes-felsőpárti református lelkész is, akinek fontos megfigyeléseire a későbbiekben még hivatkozni fogok. A Hékédi temető nevét az itteni városrészről kapta. A Szeder temetőt a területet 1909-ben adományozó földbirtokosról nevezték el.

A fejfák száma a Hékédi temetőben 35, a Szeder temetőben kb. 100, a Közép temetőben 834, az Evangélikus temetőben 10, az Alsó református temetőben kb. 100. Így a szentesi temetőkben 1991-ben több mint ezer faragott fejfa, illetve fejfa csonkja volt. Különböző gyűjteményekben is van néhány szentesi fejfa. A debreceni Református Kollégium és Egyházművészeti Múzeumba 1934-ben került egy példány.<sup>8</sup> Az 1968-as temető felszámoláskor a szentesi Felsőpárti Református Egyház gyűjteményébe 2 fejfa, a szentesi Koszta József Múzeumba 20 fejfa<sup>9</sup>, a sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek

<sup>6</sup> Felföldi László 1990. 576., 578–580. kép

<sup>7</sup> Páhi Ferenc 1971. 4.

<sup>8</sup> Református Kollégium és Egyházművészeti Múzeum, Debrecen: GA-1934. 1.

<sup>9</sup> Koszta József Múzeum, Szentes: 81. 29. 1. 1–5., 82. 16. 1–4.; Vö. 11. jegyzet

Múzeumába 5 fejfá<sup>10</sup> került. A Koszta József Múzeum 1975-ben 11 fejfát átadott a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumnak.<sup>11</sup>

A temetőkben lévő fejfák felmérése 1991-ben áprilistól októberig szakaszosan és 1992 júliusában történt. Elkészült a Középső református temető 834 fejfájának, az Evangélikus temető 10, a Hékédi temető 19 és az Alsó református temető 1 fejfájának felmérése. Így elkészült a Középső temető és az Evangélikus temető (a legrégebbi, legnagyobb református temető és a legkevesebb fejfás, evangélikus temető) összes fejfájának és a többi református temetőből a kiválasztott fejfák dokumentálása. A fejfákról kitöltött adatlapok szerkezete a következő: a temető megjelölése és sorszám; fotószám; magasság; átmérő; egyéb adat (szín, díszítés stb.); felirat. A fejfafelmérés során készített fényképek, feljegyzések, térképek a szentesi Koszta József Múzeum fotótárában és adattárában találhatóak.<sup>12</sup>

A szentesi fejfák kutatásával kapcsolatban itt mondok köszönetet a Koszta József Múzeumban dolgozó **Arató Mátyás**nak a fejfafelméréshez nyújtott kitarító segítségért és **Vígh László**nak a méretarányos fejfa rajzok elkészítéséért.

### **Szentesi fejfák a XIX–XX. században**

A szentesi fejfákkal kapcsolatos legkorábbi adatok a XIX. század elejéről származnak. **Kiss Bálint** szentesi református lelkész 1820-as években született leírása szerint, a fejfa akkori neve **főtől való fa**. Általában a halott nevét és halálának idejét vésték rá, például: „Itt nyugszik az Úrban boldogult V. J. 1812”. A jobb módúak vastagabb fejfát, és erre szegezett **epitáfiumot** kaptak. A felszegezett epitáfium – a gyakori leszedés miatt – 1815 körül elmaradt a fejfa állítás szokásából.<sup>13</sup> Kiss Bálint 1830 körül Csanád és Csongrád megyéről szólva – a földrajzi megjelölés és a szerző személye révén Szentessel is kapcsolatba hozhatóan – egyrészt gombos fákat, másrészt élesre faragott fejfákat említ. Ezek a **főtől való fák** „vagy élesre, vagy pedig kicifrázva, kigombozva voltak”.<sup>14</sup> Az élesre, négyszögletesre faragott, geometrikus elemekkel és csillagokkal díszített fejfák neve Szentesen a XIX. század végén – az 1950-es években élő idős helybeliek következetes megkülönböztetése szerint – **kopjafa**<sup>15</sup>, **kopja fejfa**.<sup>16</sup> A szomszédos Hódmezővásárhelyen a

<sup>10</sup> Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma, Sárospatak: C-1970. 6–10.

<sup>11</sup> Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre: 75. 12. 1–11.

<sup>12</sup> Koszta József Múzeum, Szentes: Fotótár 6630–7429., 7614–7638. és Néprajzi Adattár 181–93.

<sup>13</sup> Filep Antal 1971. 131.

<sup>14</sup> Csalog József 1957. 204.

<sup>15</sup> Csalog József 1957. 206.

<sup>16</sup> Papp Imre 1985. 58.



1. kép. Kopjafa a Középső református temetőből. XIX. század második fele. Csalog József felvétele 1955. Koszta József Múzeum Fotótár, Szentes (továbbiakban KJMF) :24.

XIX. század közepén használt lándzsa alakú fejfa elnevezése szintén **kopjafa** volt.<sup>17</sup> A szentesi kopjafa karcsú, vékony, négyszög metszetű. A törzs és a csúcs közötti részre általában háromféle díszítőelemet faragtak változatos sorrendben. Ezek az elemek csillag, kocka és lépcsős formák. (1–6. ábra) Egyes kopjafáknál a negyedik díszítőelem, a hosszú, egyenletesen vékonyodó csúcs alatti rész is megfigyelhető. (4. ábra) Eh-

---

<sup>17</sup> Kiss Lajos 1994.





2. kép. Kopjafa az Alsó református temetőből. XIX. század második fele.  
M: 146 cm. Vígh László felvétele 1990.

hez hasonló a gombosfáknál általános – az alábbiakban ismertetésre kerülő – „körtealak” elnevezésű rész.

Léteznek olyan fejfák, amelyeknél a csillag faragvány és a négyszögletes keresztmetszet együttesen a kopjafákkal való formai hasonlóságra utal, de nagyobb vastagságuk, a gömb és körte formájú, illetve egyéb díszítőelemek miatt ezek inkább gombosfáknak tarthatók. (7–9. ábra)



3. kép. Csillagos gombosfa a Közép temető felszámolt részéből. Jelenleg Szentendrén a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. XIX. század második fele. M: 150 cm. Leltári száma: 75.12.9. Szakál Aurél felvétele 1992.

A négyszögletesre bárdolt fejfa állítása 1870 körül megszűnt, s ezután már csak a **gömb** díszítésű fejfa<sup>18</sup>, a **gombosfa**<sup>19</sup> készült. A szentesi fejfák ma vizsgálható legszámosabb csoportja a **gombosfa** formai szempontból és a megmunkálás művészete szempontjából is osztályozható. A gombosfa földbe ázott része és az ezt követő feliratos rész fölött található a faragott díszítőelemek. A leggyakoribb gombosfa típusnál

<sup>18</sup> Papp Imre 1985. 58.; Gilicze László szíves közlése

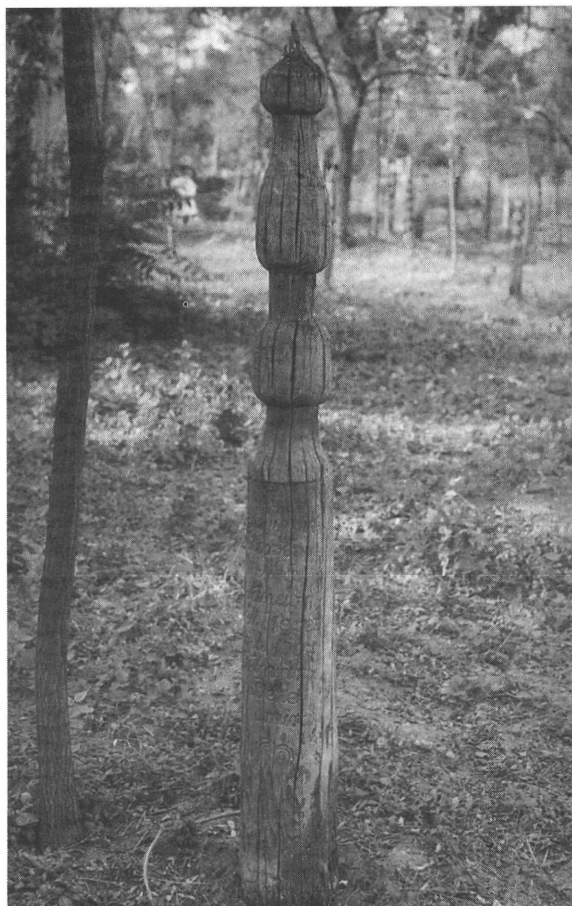
<sup>19</sup> Csalog József 1957. 204–206.



4. kép. Csillagos gombosfa Közép temető felszámolt részéből. Szentendrén a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban látható. XIX. század második fele. M: 180 cm. Leltári száma: 75. 12. 11. Szakál Aurél felvétele 1992.

felírtos rész fölött először egy felfelé szűkülő **nyak**, ezen gömb alakú **gomb**, majd ismét egy **nyak**, felette **körtealak** és a tetején egy kihegyezett gombnak mondható, csúcsban végződő díszítőelem látható.<sup>20</sup> (11–12. ábra) A tipikus szentesi gombosfán – nagyon fontos jellemzőként – a törzs és a díszítőelemek keresztmetszete nyolcszögletű. Ritkán előfordulnak négyszögletes, de csapott élű gombosfák is. Valószínűleg az ilyen megoldásúakból alakult ki a nyolcszögletes forma. Az előbb leírt

<sup>20</sup> Csalog József 1957. 206.



5. kép. Gombosfa a Közép temetőből. 1907. M: 186 cm. Szakál Aurél felvétele 1991. KJMF: 7335.

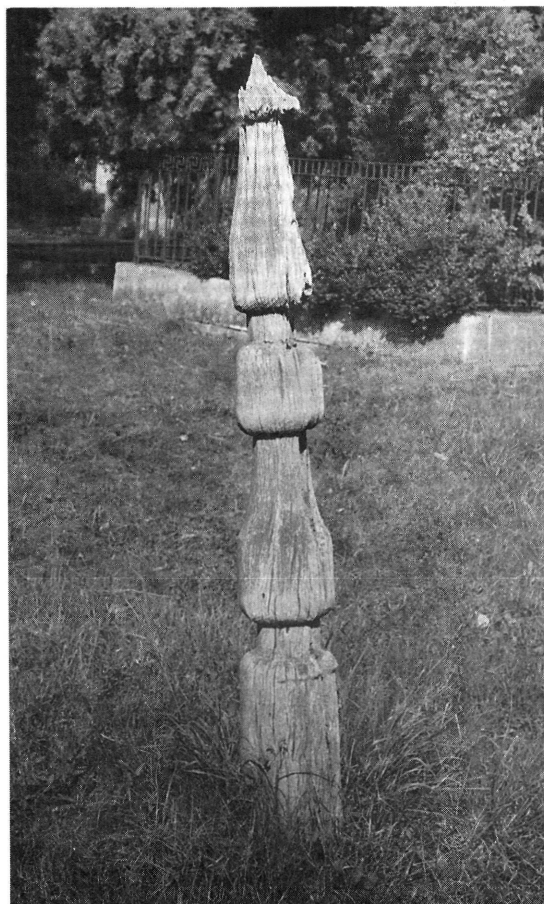
gomb-körtealak (s természetesen felül a csúcs) díszítésű gombosfák száma a legjelentősebb. A Középső református temetőben lévő, vagy onnan múzeumba került, s formai szempontból értékelhető 516 db tipikus szentesi gombosfa közül 227 db ilyen. (A továbbiakban csak olyan gombosfáknál szerepel példányszám, amelyekből legalább nyolcat sikerült felmérni. A pontosan nem jelzetteknel a darabszám egy és öt közötti.) A legrégebbi keltezhető gomb-körtealak formája gombosfa 1886-os.

A gombosfákat a díszítőelemek formái alapján csoportosítottam. A törzs feletti nyak változataiból – szűkülő nyak (pl. 11. ábra), párhuzamos nyak (pl. 14. ábra), kevésbé bevéssett nyak (pl. 19. ábra) – adódó



6. kép. Gombosfa a Közép temetőből. M: 173 cm. Arató Mátyás felvétele 1991. KJMF: 7068.

alcsoport lehetőségeket nem részletezem. Néhány nyolcszög metszetű gombosfánál még a lépcső faragványt társították a körtealakhoz (10. ábra), vagy a gomb és a körtealak közé. Azonban a további gombosfa formák a gomb és körtealak díszítőelemek szaporításával és sorrendjük változtatásával születtek. Ilyenek a gomb-gomb-körtealak (13. ábra; 42 db; A legrégebbi keltezhető 1890-es.), gomb-gomb-gomb-körtealak (14. ábra; 11 db; A legrégebbi 1884-es), gomb-gomb-gomb-gomb-körtealak (15. ábra), gomb-körtealak-körtealak (16. ábra), gomb-körtealak-körtealak-körtealak (17. ábra), gomb-körtealak-gomb-körtealak (18. ábra), körtealak-gomb-körtealak (19. ábra; 10 db) és a körtealak-gomb-



7. kép. Gombosfa az Evangélikus temetőből. M: 146 cm. Szakál Aurél felvétele 1991. KJMF: 7420.

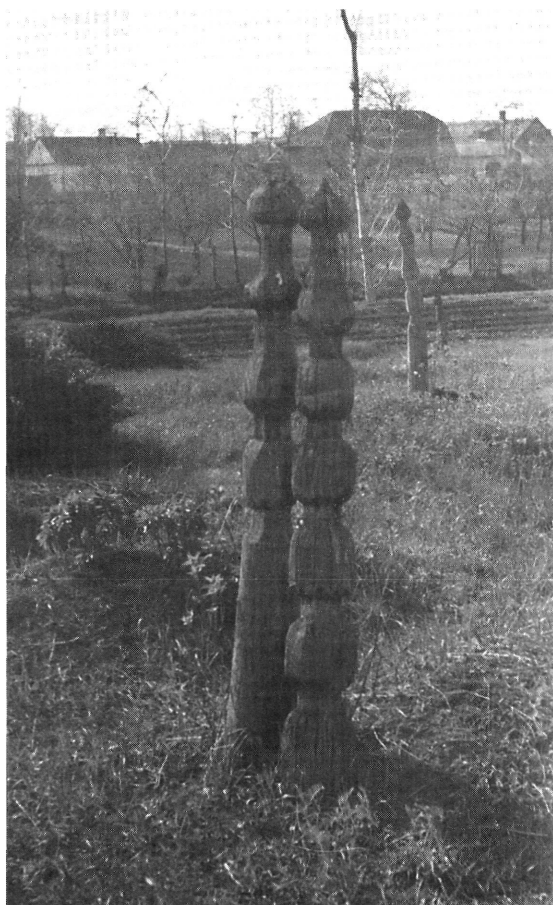
*gomb-körtealak díszítőelemeket egymásra építő gombosfák. Kizárólag körtealak vagy gomb faragványból is képeztek gombosfákat: körtealak (20. ábra), körtealak-körtealak, körtealak-körtealak-körtealak (21. ábra), körtealak-körtealak-körtealak-körtealak, gomb-gomb (22. ábra), gomb-gomb-gomb. Azok a szentesi fejfák, amelyeken csak egy-egy díszítőelem ismétlődik ötlettelenséget, hanyatlást mutatnak. (6., 21–22. ábra)*

*A gombosfák következő csoportjánál a gomb és a körtealak mellett harmadik díszítőelemként vagy a hosszú gombnak nevezhető elem (23. ábra), vagy a félgombnak nevezhető elem látható. A félgomb alsó fele olyan, mint a gomb alsó fele, a felső része pedig olyan, mint a felfelé*



8. kép. A legmagasabb gombosfa a Közép temetőben. 1912. M: 286 cm.  
Szakál Aurél felvétele 1991. KJMF: 6991.

szűkülő nyak. A félgombot is szerepeltető gombosfáknál a gomb-félgomb-körtealak (24. ábra; 80 db; A legrégebbi az 1880-as évekből való.) és a félgomb-gomb-körtealak (25. ábra; 52 db; A legrégebbi 1887-es.) díszítőelem sorrend a leggyakoribb. Alkalmazták a gomb-körtealak-félgomb elrendezést is (26. ábra; 31 db; A legrégebbi 1885-ből származik.) Megfigyelhető néhány olyan változat, hogy a körtealak alatt a gomb vagy a félgomb kétszer is szerepel. Ilyen a gomb-félgomb-gomb-körtealak (27. ábra), a gomb-gomb-félgomb, körtealak és a félgomb-gomb-félgomb-körtealak sorrend. A gomb, félgomb és körtealak díszítőelem további megfogalmazása a gomb-félgomb (A legkorábbi



9. kép. Páros gombosfa. Alsó református temető. Csalog József felvétele 1955. KJMF: 1.

1888-as), gomb-gomb-félgomb (28. ábra; 11 db) és a félgomb-körtealak (29. ábra) formában történt.

A gombosfák anyaga leginkább akácfa, de lehet tölgyfa és cserfa is.<sup>21</sup> Vastagságuk a törzsön mérve általában 13–20 cm között váltakozik. A legvastagabb 29 cm átmérőjű. A legnagyobb gombosfa a föld felszínétől mérve 286 cm magas. Általában 140–200 cm magasak. A szentesi gombosfa mérete és alakja a vizsgálható időszakban már nem jelezte a ha-

---

<sup>21</sup> Csalog József 1957. 204.





10. kép. Páros gombosfa. Alsó református temető. Csalog József felvétele 1955. KJMF: 274.

lott nemét, korát, családi állapotát.<sup>22</sup> Gyakori a kettős fejfa, előfordul három, sőt négy fejfás sír is. A fejfák formája nem árulja el az odatemetettek egymáshoz való viszonyát. Egy fejfára több elhunyt nevét is véshették. Található pár hónapos csecsemőnek állított, az átlagosnál magasabb és vastagabb gombosfa. A magasság és a vastagság inkább a jómódot jelezte. A múlt század elején a szentesi fejfákat feketére festették, az erőszakos halállal elhaltakét veresre.<sup>23</sup> A fiatalon elhunytak gom-

---

<sup>22</sup> Csalog József 1957. 206.

<sup>23</sup> Csalog József 1957. 204.



11. kép. Páros gombosfa. Alsó református temető. Csalog József felvétele 1955. KJMF: 280.

bosfáit a századforduló időszakában még világoskékre festették. Századunkban az olajos festékekkel feketére kenés részben a fejfa időjárás elleni védelmét szolgálta. A korhadó fejfákat, különösen a csúcson, bádoggal fedték, javították. (28. ábra) A faanyagtól függően 50–100 év után jár le egy-egy fejfa ideje. A gombosfák leghamarabb a keskeny nyakaknál törnek el. Ilyen pusztulófélben lévő szentesi fejfák képeit korábbi kutatók már közölték.<sup>24</sup>

---

<sup>24</sup> Csalog József 1957. 205.; Novák László 1980. 11. kép



12. kép. Páros gombosfa. Közép temető. Csalog József felvétele 1955.  
KJMF: 25.

A gombosfák törzsén – általában a felirat alatti felületen – nagyon gyakori az elmúlást jelképező szomorúfűz változatos alakú vésete. A szentesi fejfákon csak elvétve fordul elő vésett rozetta vagy virágos ág.

A szentesi sírjelekre rótt ABFRA betűk „A boldog feltámadás reménye alatt” rövidítése<sup>25</sup>, de fejfákon ritkán látható. Kiss Bálint szerint a múlt század elején egyes fejfákra csak néhány betűt véstek a halott neve gyanánt. Például a „Kov. S” az Kovács Sára röviden. Másoknak, akiknek nagyobb fejfája volt „egész életek ideje, nevek, feleségek, halálok napja,

---

<sup>25</sup> Papp Imre 1985. 58.



13. kép. Páros gombosfa. Közép temető. Csalog József felvétele 1955.  
KJMF: 33.

*esztendeje fel volt metszve”.<sup>26</sup> A múlt század végén és e század elején a fejfákon lévő egyszerűbb sírfeliratoknál csak a név, életkor és a halál évszáma olvasható:*

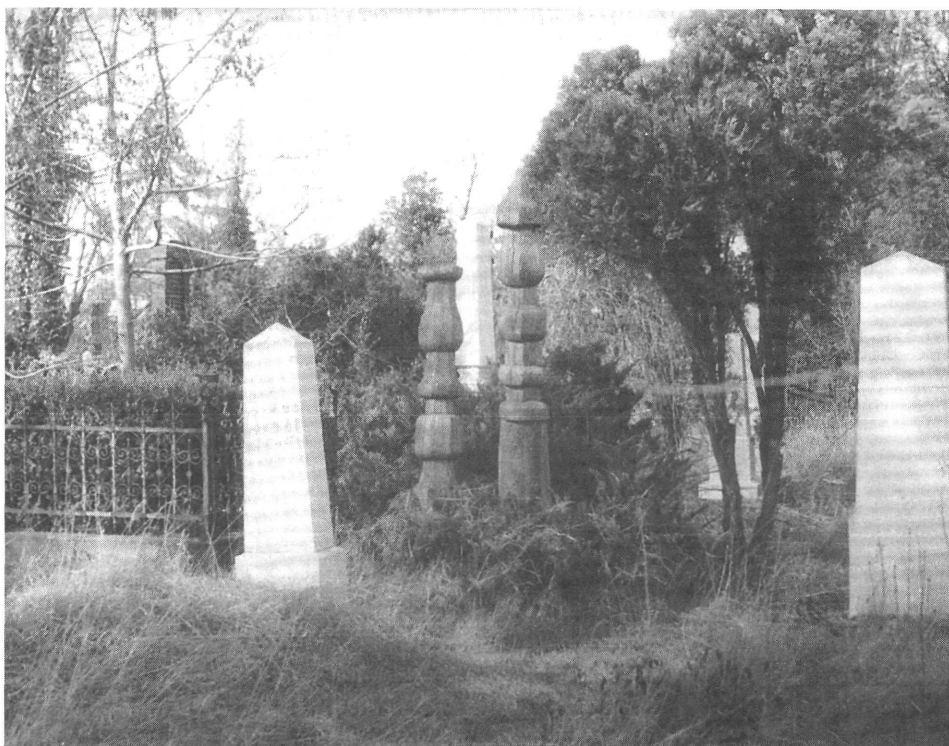
---

<sup>26</sup> Csalog József 1957. 204.



14. kép. Páros gombosfa. Közép temető. M: 190 cm és 175 cm.  
Szakál Aurél felvétele 1991. KJMF: 7328.

„Szathmári  
Pállné  
Szenyéri  
Sára  
élt 37 évet  
meghalt 1887  
Béke poraira”



15. kép. A legvastagabb gombosfák a Közép temetőben. Mindkettő átmérője a törzsön mérve 29 cm. A jobboldali 1888-ból való. M: 196 cm és 228 cm. Berényi Imréné Vecseri Katalin felvétele 1968. KJMF: 7513.

Leggyakoribb az „Itt nyugszik...” kezdetű felirat:

„Itt nyugszik  
..... Julia  
na élt 7 év  
mehalt  
1890dik év  
ben béke leng  
jen Porai  
Felet”



16. kép. Hármás gombosfa. Közép temető. A jobboldali 1901-ből. M: 148 cm, 150 cm és 143 cm. Arató Mátyás felvétele 1991. KJMF: 7003.

Megfigyelhető még „E sír halom fedi...” formulával kezdődő is:

„E sír halom fedi  
Sándor István  
hideg tetemeit élt  
68 évet meghalt  
Június 29dikén  
1905dik évben  
Béke poraira”

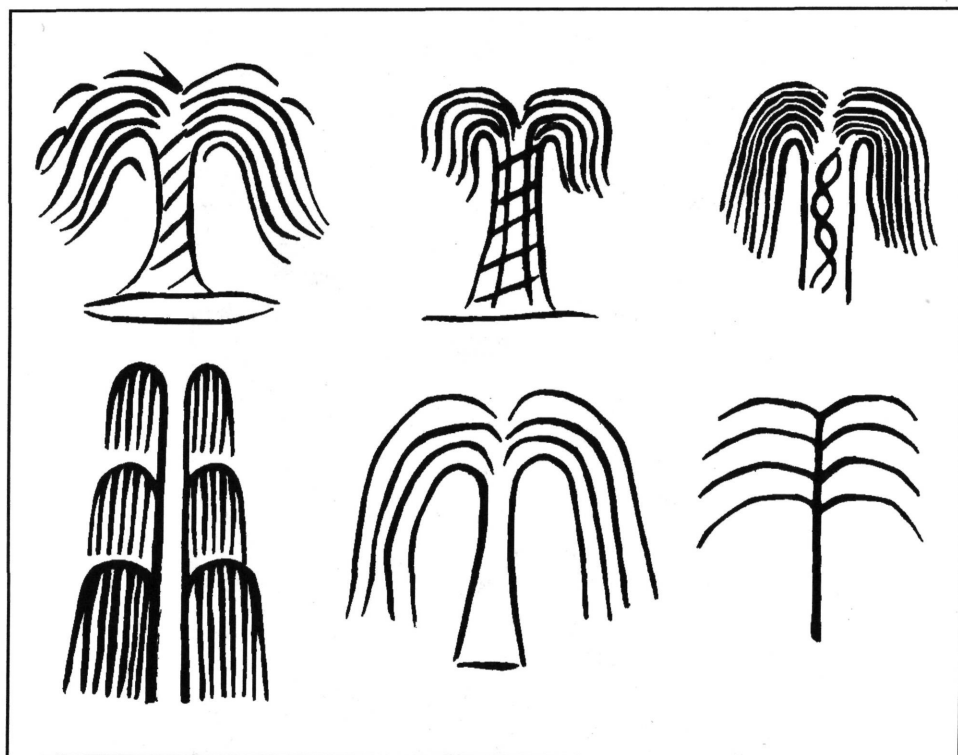


17. kép. Sírfelirat és fűzfa véset gombosfáráról: „Itt nyugszik / Győző Mol- / nár Ferencz / Élt 71 évet / Meghalt / 1908 Aug / 2-án Béke / lengjen po- / raira”. Közép temető. Arató Mátyás felvétele 1991. KJMF: 6722.

A fiatalon elhunytak gombosfájára korai halálukat elpanaszoló sírverset is véshettek:

„Álj meg halandó  
tekints ide, Én  
is voltam Élet  
erős mint te  
Horváth Sán-  
dor volt a ne-  
vem 22 éveket  
éltem bár élni  
többet remél





18. kép. Fűzfa vésetek gombosfákról. KJMF: 6869., 6692., 6702., 6720., 6760., 7315. alapján. Vígh László rajzai

tem, de immár  
az úr szavára  
jutotam, e sír  
jába, meghalt  
szeptem.1ső  
napján 188...”



19. kép. Naiv gombosfa. Közép temető. M: 181 cm. Szakál Aurél felvétele  
1991. KJMF: 7303.

A sémaszerű feliratok között néha közvetlenebb hangút, mély fájdalmat kifejezőt is lehet olvasni:

„Itt nyugszik  
Szijártó Sz. János  
1852–1878  
és kedves kis  
unoka öcse  
Szijártó Sz. Bénike  
1901–1910  
Jó szived em



20. kép. Natv gombosfa. Közép temető. 1912. M: 215 cm. Arató Mátyás felvétele 1991. KJMF: 6837.

lékét még  
sírod ölén is őrzik  
bánatos szűleid  
s legyen áldott  
emléktek s a  
hant könnyű  
felettetek”

A korhadt, repedezett fejfa feliratok kibetűzésében nem egy esetben segített a szöveges felület vízreszívó ronggyal való enyhe benedvesítése úgy, hogy a betűk kimélyített része száraz maradjon.



21. kép. Naiv gombosfa a Közép temetőben. 1916. M: 196 cm. Jobbra  
mellette pusztuló gombosfa. 1908. M. 151 cm. Arató Mátyás felvétele  
1991. KJMF: 6701.

A tipikus szentesi gombosfa iparos mester kezére utal, műves bognár munka. A szomszédos Hódmezővásárhelyen faragó molnár, bognár vagy asztalos készítette a fejfákat a századfordulón.<sup>27</sup> Az utolsó szentesi gombosfa készítőik bognárok voltak. Az arányos, szépen kidolgozott gombosfáktól jól megkülönböztethetőek az utánzatok, amelyek naiv munkának (31–33. ábra), gyengén sikerült utánzat esetén primitív fej-

---

<sup>27</sup> Szeremlei Samu 1913. 469.



22. kép. Sírköállású fejfa a Közép temetőben. 1949. M: 143 cm. Jobbra mellette gombosfa. M: 157 cm. Arató Mátyás felvétele 1991. KJMF: 6833.

fának mondhatók. Ezek magyarázata egyrészt a szakismeret hiánya, másrészt a fejfa állítás hagyományának gyengülése.

A szentesi fejfák között akad néhány olyan, amelyik a márvány obeliszkek formáját másolja, s valamivel több oszlószerű. Összesen 40 téglalap metszetű, a tetején hegyesedő **sírköállású fejfa**<sup>28</sup> (34. ábra) található a Közép temetőben. A két legkorábbi az 1890-es évekből származik. Talán ennek a típusnak a megjelenésével magyarázható pár

---

<sup>28</sup> Boldizsár Lajosné Erdőháti Mária (Szentes, 1920) közlése

gombosfa körvonalú, de az előlapján tábla szerű fejfa az ún. **lapos fejfa**<sup>29</sup> feltűnése a XX. század elején. (30. ábra)

Gombosfákat a hagyománytisztelők az 1930-as évekig állítottak. Az 1900-as évekből 100 db, az 1910-es évekből 35 db, az 1920-as évekből 23 db, az 1930-as évekből 9 db keltezhető gombosfát lehetett megszámolni a Közép temetőben. Ezek a számok jól mutatják a fejfaállítás szokásának gyengülését 1900 és 1940 között. Az igazán tehetősek a századforduló időszakától már márvány obeliszket készítettek. A szegényebbek sírjára a gombosfánál olcsóbb **deszkafejfa**, **fejléc**<sup>30</sup> került. Ezek a sírkövek mintájára készített deszka sírjelek felül lekerekítettek, a két szélén a felső sarkokban hegyesedő dísszel ellátottak.<sup>31</sup> (35. ábra) Valószínűleg nagy tömegben gyártották, illetve használták az ugyancsak deszkából készített, keskeny lécre erősített, tulipánra emlékeztető, ún. **sütőlapát** alakú református sirtáblát.<sup>32</sup> (36. ábra) A földbe ásott deszka és keskeny lécs gyors korhadása miatt a deszka sírjelekből kevés maradt fenn napjainkra.

A fejfák kapcsán meg kell említeni, hogy a Középső református temetőben járva gyakran megfigyelhető a fejfa mellé kétoldalt ültetett egy-egy élőfával történő emlékéllítés.

Az utóbbi években ismét állítanak fejfákat a szentesi temetőben, még a katolikus temetőben is. Ezek általában népi iparművészeti jellegű faragott fejfák. Egy-két esetben a helyi hagyomány felelevenítését is megpróbálták, azonban nyolcszög helyett kör keresztmetszetűek, s a gombosfa díszítőelemek formáját, arányait pontatlanul másolták.

A szentesi fejfák változásait bemutató mellékelt fényképeknél és ábráknál a földfelszín feletti magasság feltüntetett. Ezen kívül segítséget nyújtanak a fejfák újbóli kifaragásában az alábbi méretezések. A 2. képen lévő kopjafa részai alulról felfelé: törzs 58 cm (átmérője 18 cm), nyak 7 cm, gomb 14 cm, nyak 6 cm, lépcsős rész 18 cm, nyak 5 cm, csillag 15 cm, nyak 6 cm, csúcs 17 cm. Az 5. képen lévő gombosfa részai: törzs 99 cm (átmérője 17 cm), nyak 11 cm, gomb 18 cm, nyak 9 cm, körtealak 30 cm, csúcs alsó része 8 cm, csúcs felső része 11 cm. A 25. ábrán lévő gombosfa részai: törzs 81 cm (átmérője 15 cm), nyak 9 cm, félgomb alsó része 8 cm, félgomb felső része 9 cm, gomb 13 cm, nyak 7 cm, körtealak 28 cm, csúcs alsó része 8 cm, csúcs felső része 7 cm.

A magyar néprajztudomány a protestánsok által használt fejfák között format sajátosságok alapján fatönkös, oszlopos és táblás fejfákat különböztet meg. A fatönkös fejfánál a fatörzs majdnem természetes állapotú. Az oszlopos fejfa minden oldalán egyformán megmunkált. A

<sup>29</sup> Nagy Bálint (Szentes, 1907–1992) bognármester közlése

<sup>30</sup> Papp Imre 1985. 58., 59.

<sup>31</sup> Csalog József 1957. 209.

<sup>32</sup> Csalog József 1957. 209.

táblás fejfa pallóból, vagy deszkából kifűrészelt fejfa.<sup>33</sup> A szentesi fejfák közül a kopjafa, a gombosfa, a naiv gombosfa és a sírkőállású fejfa, az oszlopos fejfák csoportjába tartoznak. A deszkából készült fejfák pedig a táblás fejfák közé.

Érdekességként elmondható, hogy a szentesi fejfákhoz hasonlókat említhetők több alföldi településről. A szentesi kopjafával kapcsolatban például a vezsenyi régi stílusú gombosfa,<sup>34</sup> esetleg némelyik abonyi fejfa<sup>35</sup> említhető. A szentesi gombosfa formáját egyes abonyi<sup>36</sup> és ceglédi<sup>37</sup> fejfák idézik. Karcagon újabb keletű fejfának tartották a századfordulón azokat a hatszögletű és nyolcszögletű keresztmetszettel készített fejfákat,<sup>38</sup> amelyek a szentesi gombosfa rokonai. A hódmezővásárhelyi temetőben volt feltehetően szentesi eredetű gombosfa<sup>39</sup>, s volt olyan, amelyik emlékeztet a szentesi fejfákra.<sup>40</sup> Makón a négyzetes keresztmetszetű XIX. századi gombosfák feje – a törzs fölötti egy díszítőelem – gomb, körte, csillag vagy tulipán alakú.<sup>41</sup> Csak a tulipán forma nem ismert Szentesről. A néhány bemutatott párhuzam is jelzi a XIX–XX. századi alföldi protestáns fejfa hasznát hasonlóságait, kölcsönhatásait.

Legvégül szólni kell a szentesi fejfakészítésről. A fejfának szánt akácfa törzsét az idősebb emberek már előre előkészítették. A megfelelő fát tövestől kiásták, kiastatták saját kertjük, szőlőjük, földjük területén, vagy pedig megvásárolták.<sup>42</sup> Egyesek a hazavitt akácfa **baltával**, majd **faragószékbe** fogva **vonókéssel** hosszú idő alatt kifaragták. Az így elkészült fejfa aztán a kamrába került.<sup>43</sup> Másoknak bognármester faragott fejfát a halál bekövetkezése után. Legtöbbször a rokonok vitték a fát. Ezt a mesterek kérték is, s ekkor kevesebbe került a fejfa. A három-négy év alatt jól kiszáradt fa száz évig is eltart. Hosszabbra volt hagyva, hogy ne repedjen be. A repedt és fölösleges darabot levágták. A formát a bognár és a megrendelő közösen megbeszélték. Úgy tartották „annál szebb mintül vastagabb”. A több gombos fejfa drágább volt, mint a kisebb vagy a **sírkőállású fejfa**. A fát a bognár **faragóbaltával** négy-szögletesre lenagyolta, majd nyolcszögletesre kigyalulta. Felülről lefelé beosztotta, kirajzolta a díszítőelemek helyét. **Kétnyelükéssel** faragta ki a faragványokat és a felirat helyét. A **gombot** órákig kellett ráspolyozni,

<sup>33</sup> Pócs Éva 1979.

<sup>34</sup> Novák László 1980. 4. kép, XX. T. 9. 10. 19. 22. 23. ábra

<sup>35</sup> Novák László 1980. XVII. t. 21. 24. ábra, XVIII. t. 4. ábra

<sup>36</sup> Novák László 1980. XVII. t. 17. 22. ábra, XVIII. t. 1. 2. 10. 12. 13. 23. ábra

<sup>37</sup> Novák László 1980. 22. kép, XVII. t. 2. ábra

<sup>38</sup> Györfly István 1907. 10–11. rajz

<sup>39</sup> Balassa Iván 1989. 116. kép

<sup>40</sup> Szeremlei Samu 1913. 133. kép

<sup>41</sup> Kovács Gyula 1929. 29., 31.

<sup>42</sup> Papp Imre 1985. 57–58...; Benkő Lajos (Szentes, 1927) közlése

<sup>43</sup> Benkő Lajos közlése

smirglizni. A sírfelirat betűit **betűvágóval** vésték ki. Minél hosszabb volt a szöveg, annál többbe került. A fejfát **firnájszos** festékekkel feketére festették két-három rétegben, hogy „ne egye az idő”. A földre kerülő részt kátránnyal kenték be.<sup>44</sup> Az elkészült fejfát a hozzátartozók vagy a temetőcsősz állították fel a helyére. Az akácfa töve, a tuskó kb. 70–80 cm mélyre került. A fejfa elkészültéig fenyőfából készült deszka sírjelet tettek a sírra.<sup>45</sup>

A gombosfákat készítő XIX. század végi bognárok neve elfelejtődött mára. Az utolsó névről ismert szentesi fejfafaragó bognár Erdőháti Nagy Ferenc (1881–1959) volt. A ma látható példányok jó részét ő készítette. A következő generációba tartozó Nagy Bálint (1907–1992) bognármester már csak néhány gombosfát faragott.

### Összegzés

Szentesen az elmúlt két évszázadban különböző gazdasági és társadalmi okokból folyamatosan változtak – egymás után következve, egymás mellett létezve – a sírjelek. A szentesi fejfák 1800 és 1950 közötti változásai röviden az alábbiakban összegezhetők. A fejfákat a XIX. század elején **főtől való fának** nevezték. Egyes fejfákra **epitáfiumot** is erősítettek 1815 körül. Az 1870-es évekig terjedő időszakban karcsú szárú, négyszög keresztmetszetű, geometrikus díszítőelemekkel ékesített **kopjafát** (1–6. ábra) és „kigombozott” fejfát használtak. Valószínűleg a kopjafákból alakultak ki a négyszög keresztmetszetű, leginkább gömb, csillag és körte formájú díszítőelemes, de jóval vastagabb fejfák (7–9. ábra). A múlt század elején már voltak vastag fejfák. A tipikus szentesi **gombosfa** újkeletű (10–30. ábra). Az 1870 körüli időben formaváltás révén alakult ki. A helybeli bognárok négyszögletes metszetű fejfa helyett nyolcszögletűt kezdtek készíteni. A **gomb** és a **körtealak** nevű, és a félgombnak nevezhető faragványok változatos egymásra építésével számos gombosfa variációt alakítottak ki. A XIX. század végén és a XX. század elején sok gombosfát faragtak, az 1920–30-as években már alig. A vizsgálható időszakban végig készítettek házilagos kivitelezésű naiv gombosfákat (31–33). A századfordulótól fokozatosan nőtt, – a gombosfák helyett alkalmazott – egyszerűbb formájú oszlop, deszka sírjelek száma (34–36. ábra). Végül ezeket is kiszorították a műkő sírkövek.

---

<sup>44</sup> Csalog József 1957. 206.; Papp Imre 1985. 58.; Nagy Bálint és Boldizsár Lajosné Erdőháti Nagy Mária közlése

<sup>45</sup> Nagy Bálint közlése



## IRODALOM

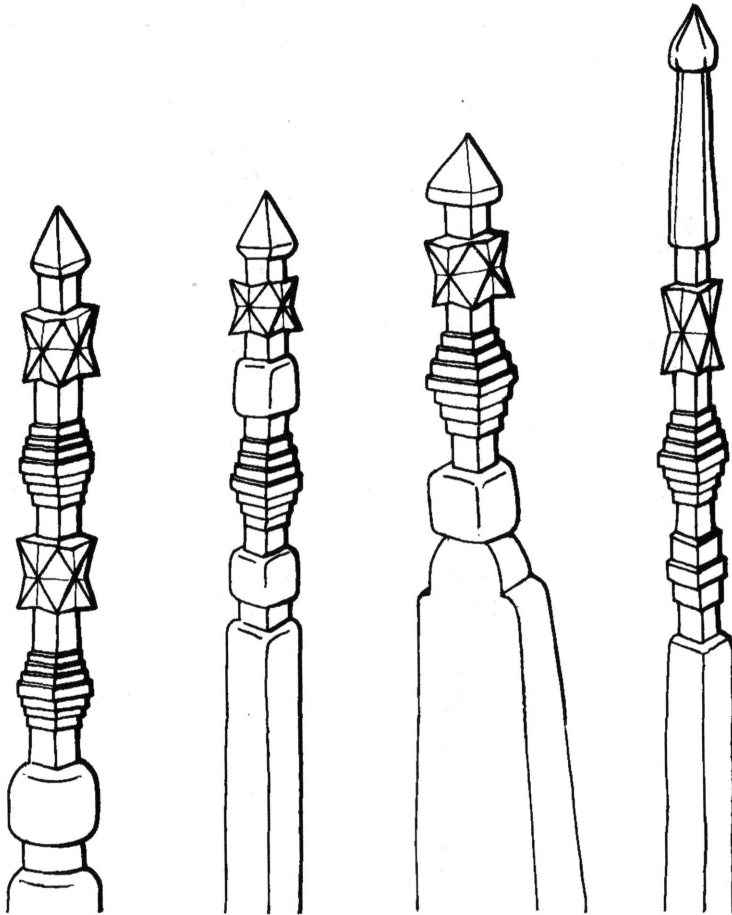
- Balassa Iván  
1989 *A magyar falvak temetői*. Budapest.
- Csalog József  
1957 *A szentesi református temetők gombosfái*. *Néprajzi Értesítő* XXXIX. 203–210.
- Felföldi László  
1990 *A vallásos népelet és a szokások tárgyai*. In.: *Csongrád megye népművészete*. (Szerk.: Juhász Antal) Budapest, 519–578.
- Filep Antal  
1971 *Szokásleírások a 18. és 19. századból*. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* V–VI. 115–134.
- Gyórfy István  
1907 *Nagykunsági fejfák*. *Néprajzi Értesítő* VIII. 94–105.
- Kiss Lajos  
1995 *Temetők és fejfák Hódmezővásárhelyen*. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* Néprajzi kötet. Szeged,
- Kovács Gyula  
1929 *Makó város építészet a XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig*. Makó.
- Nagy Dezső  
1974 *A magyar fejfák és díszítményeik*. *Folkór Archívum* 2.
- Novák László  
1980 *Fejfák a Duna–Tisza közén*. *Nagykőrös*.  
1982 *Temetés és sírjelölés Magyarországon, különös tekintettel a fejfákra*. In: *Néprajzi Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. (Szerk.: Balassa Iván–Ujváry Zoltán) Debrecen, 739–792.
- Papp Imre  
1985 *Utolsó földi utunk, végső határállomásunk*. *Confessio* IX. 4; 56–59.
- Páhi Ferenc  
1971 *Merre húzódtak a régi temetők?* *Szentesi Élet* II. 8; 4.
- Pócs Éva  
1979 *Fejfa*. In.: *Magyar Néprajzi Lexikon* II. 97–107.
- Szeremlei Samu  
1913 *Hód-Mező-Vásárhely története V. Hódmezővásárhely*.

### **The Wooden Grave-markers of Szentes**

SZAKÁL, AURÉL

*The grave markers of Szentes – sometimes existing in a parallel way – have been continuously changing for economical and social reasons for the last two centuries. The changes of the wooden grave-markers of Szentes between 1800 and 1950 can be shortly summarised as the following: Wooden grave-markers were called “wood at the head” (főtől való fa) in the beginning of the 19th century. Epitaphs were also nailed to some of the grave-markers until around 1815. In the period till the 1870's wooden tomb headboards with geometrical ornaments and with thin legs of rectangular cross-section, and so-called “buttoned” (kigombozott) wooden grave-markers were used. The much thicker wooden grave-markers usually decorated with sphere-, star-, and peach-shaped ornaments, and having rectangular cross-sections most likely developed out of wooden tomb headboards. These thicker grave-markers appeared in the beginning of the last century. Typical “buttoned” grave-markers of Szentes are of later origin. They were developed as a change in the form of the grave-markers around 1870. The local cartwrights started to produce*

*grave-markers with oval cross-section instead of rectangular. Several versions of the "buttoned" grave-marker were developed by combining different carvings called "button", "peach", and "half-button". A lot of "buttoned" grave-markers were produced at the end of the 19th, and in beginning of the 20th century, but hardly any in the 1920's and 1930's. Throughout the whole period examined some naive home-carved "buttoned" grave-markers were produced. The number of simpler grave-markers - boards, columns instead of "buttoned" grave-markers - has been increasing since the beginning of the century. In the end all such grave-markers have been superseded by artificial tomb-stones.*



1. ábra

2. ábra

3. ábra

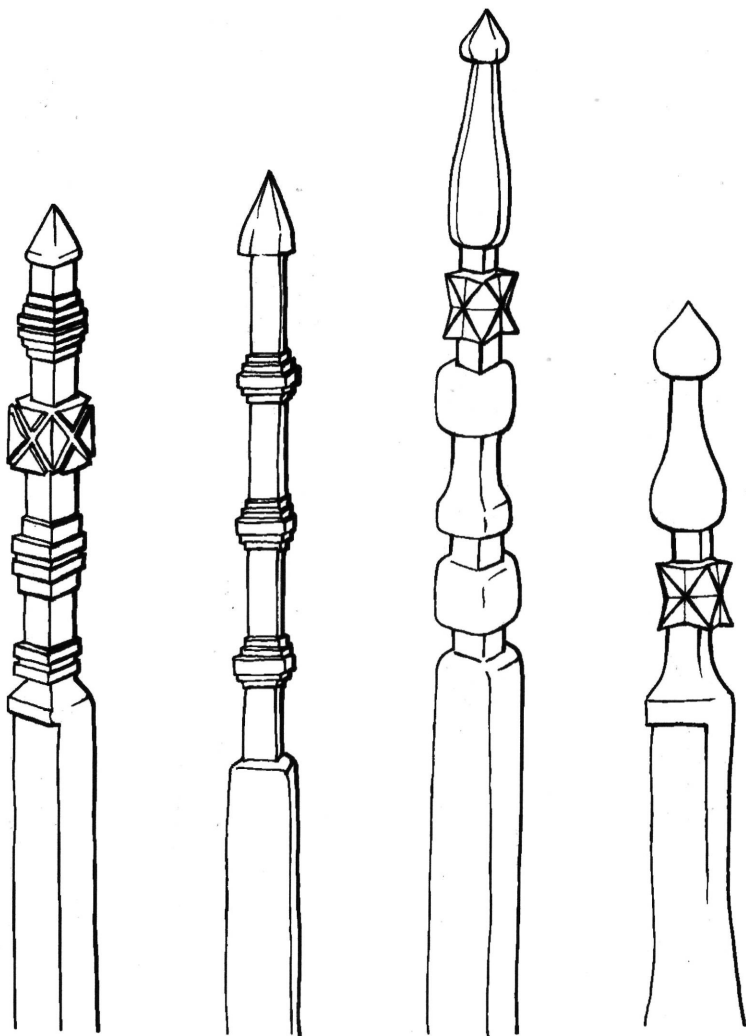
4. ábra

1. ábra. Kopjafa. M: kb. 120 cm. Koszta József Múzeum Fotótár, Szentes (továbbiakban KJMF):2 alapján

2. ábra. Kopjafa. M: kb. 140 cm. KJMF: 7327. alapján

3. ábra. Kopjafa. M: 164 cm. KJMF: 7341. alapján

4. ábra. Kopjafa. M: kb. 180 cm. Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma, Sárospatak: C-1970. 7. alapján



5. ábra

6. ábra

7. ábra

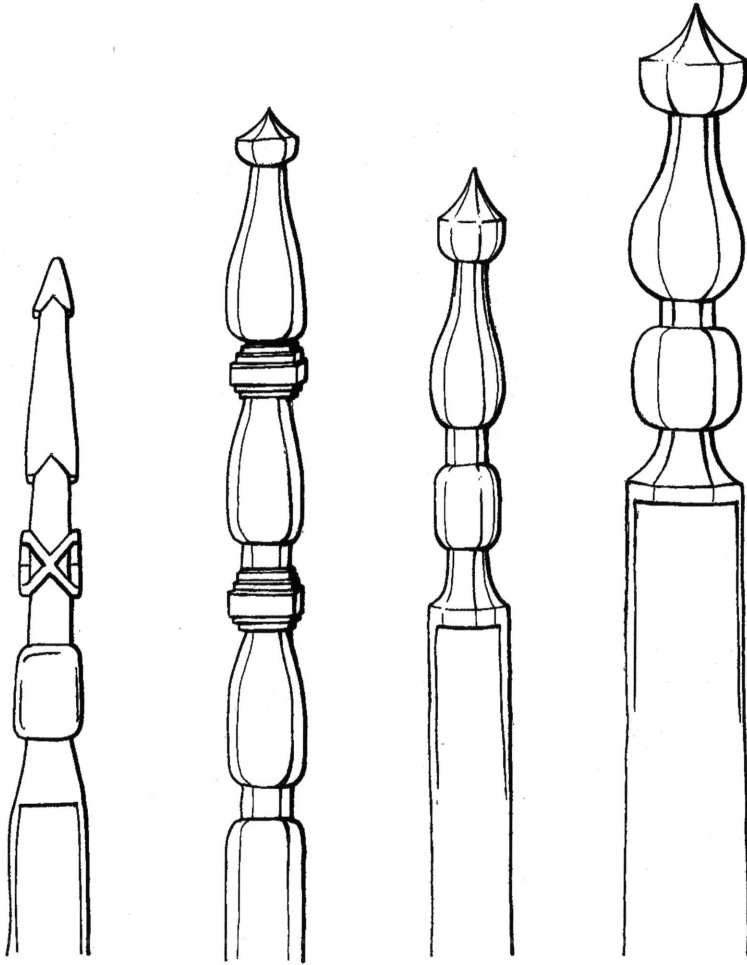
8. ábra

5. ábra. Kopjafa. M: 175 cm. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre (továbbiakban SZNM) :75.12.7. alapján

6. ábra. Kopjafa. M: 181 cm. KJMF: 7301. alapján

7. ábra. Csillagos gombosfa. M: 216 cm. SZNM: 75.12.10. alapján

8. ábra. Csillagos gombosfa. M: 155 cm. SZNM: 75.12.8. alapján



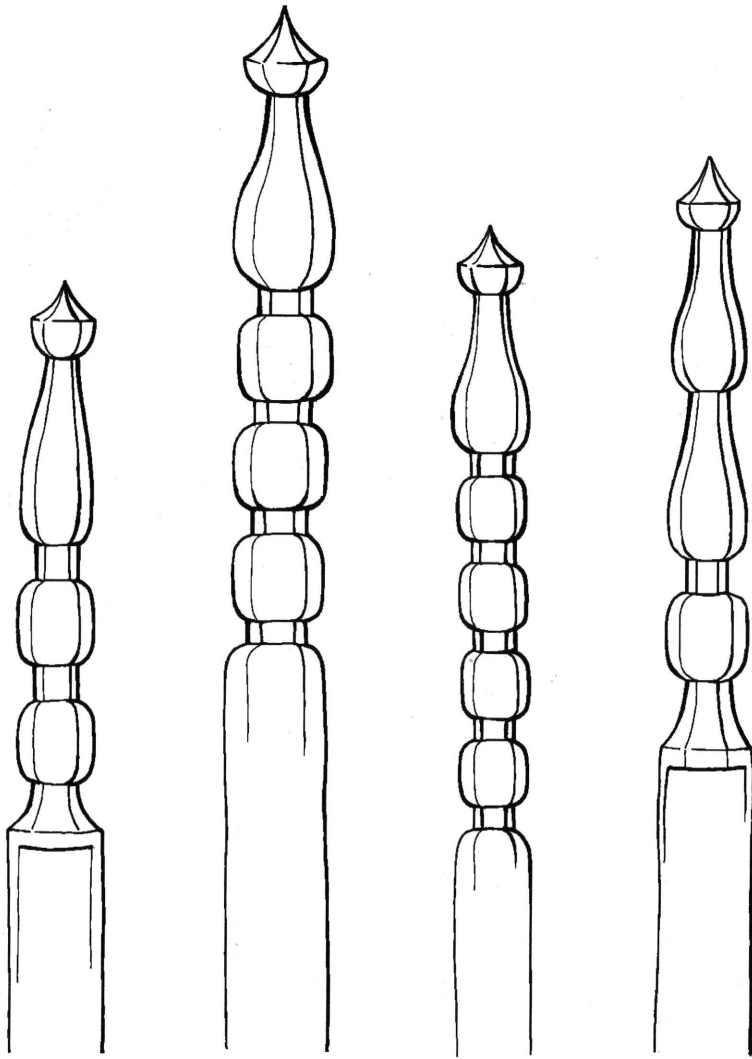
9. ábra

10. ábra

11. ábra

12. ábra

9. ábra. Csillagos gombosfa. M: 130 cm. KJMF: 6798 alapján  
10. ábra. Gombosfa.. M: 178 cm. KJMF: 7009. alapján  
11. ábra. Gombosfa. 1894. M: 166 cm. SZNM: 75.12.3. alapján  
12. ábra. Gombosfa. 1911. M: 201 cm. SZNM: 75.12.1. alapján



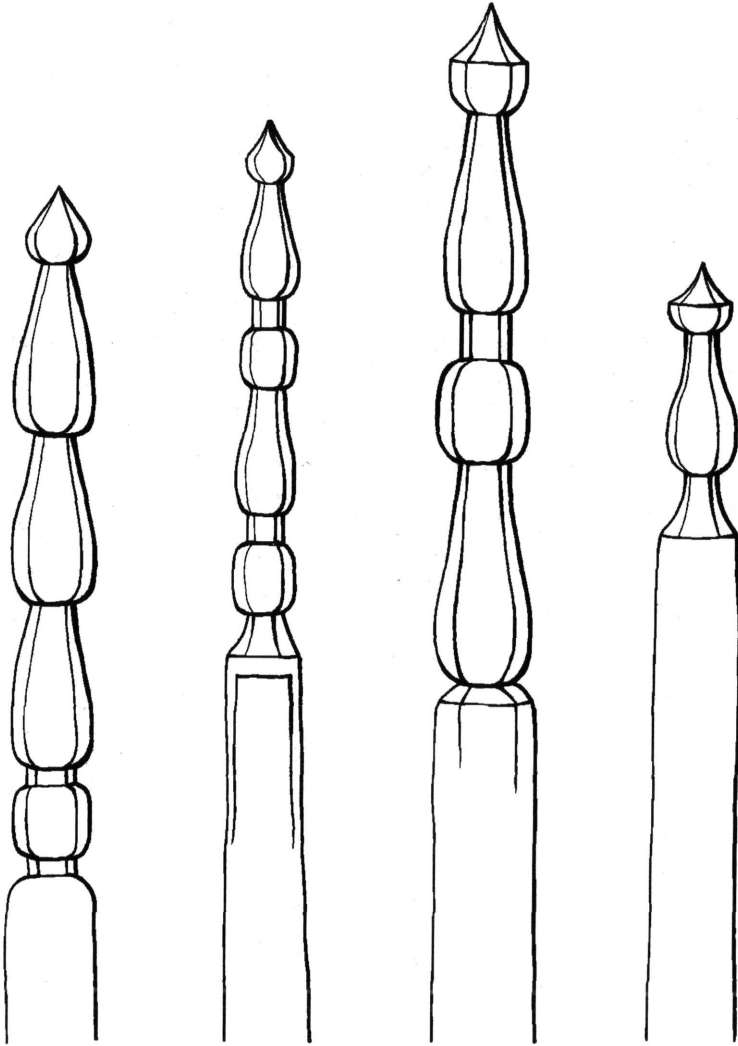
13. ábra

14. ábra

15. ábra

16. ábra

13. ábra. Gombosfa. M: 164 cm. KJMF: 6733. alapján  
 14. ábra. Gombosfa. 1884. M: 218 cm. KJMF: 7392. alapján  
 15. ábra. Gombosfa. M: 175 cm. KJMF: 7367. alapján  
 16. ábra. Gombosfa. M: 190 cm. KJMF: 7230. alapján



17. ábra

18. ábra

19. ábra

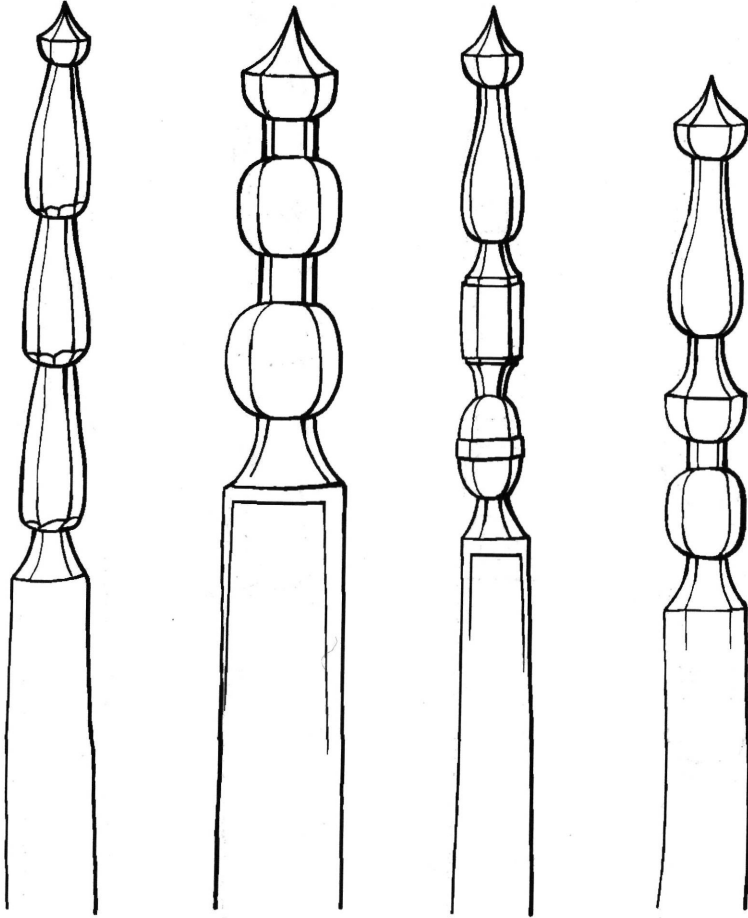
20. ábra

17. ábra. Gombosfa. M: 180 cm. KJMF: 6916–6917. alapján

18. ábra. Gombosfa. M: 190 cm. KJM: 81.29.1.1. alapján

19. ábra. Gombosfa. M: 220 cm. SZNM: 75.12.4. alapján

20. ábra. Gombosfa. 1901. M: 165 cm. KJMF: 7268. alapján



21. ábra

22. ábra

23. ábra

24. ábra

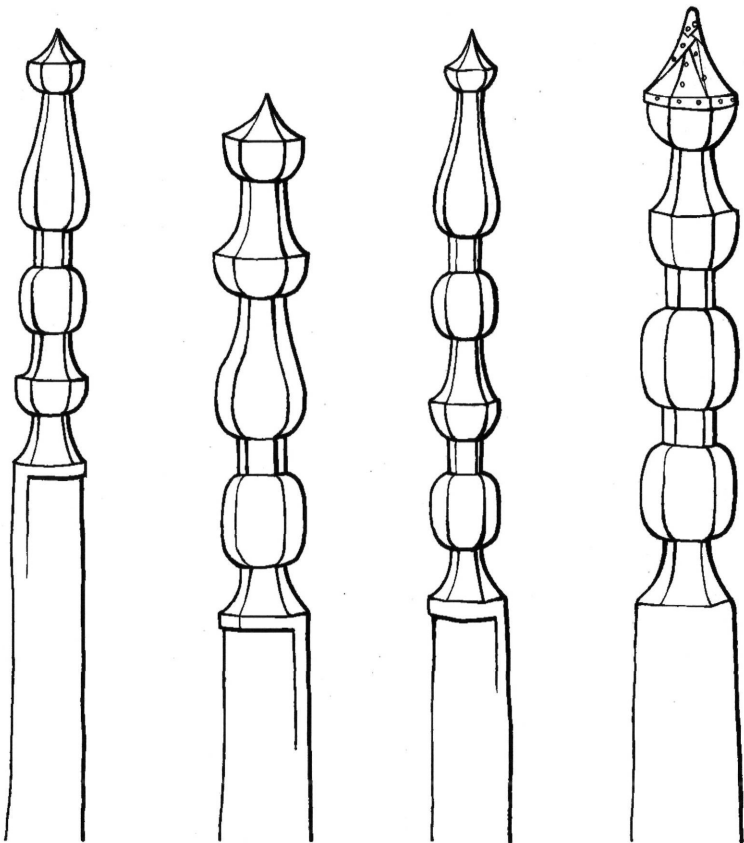
21. ábra. Gombosfa. M: 190 cm. KJMF: 7099. alapján

22. ábra. Gombosfa. 1901. M: 190 cm. KJMF: 6947. alapján

23. ábra. Gombosfa. 1907. M: 190 cm. KJMF: 6794. alapján

24. ábra. Gombosfa. 1880-as évek. M: 172 cm. KJMF: 7391. alapján





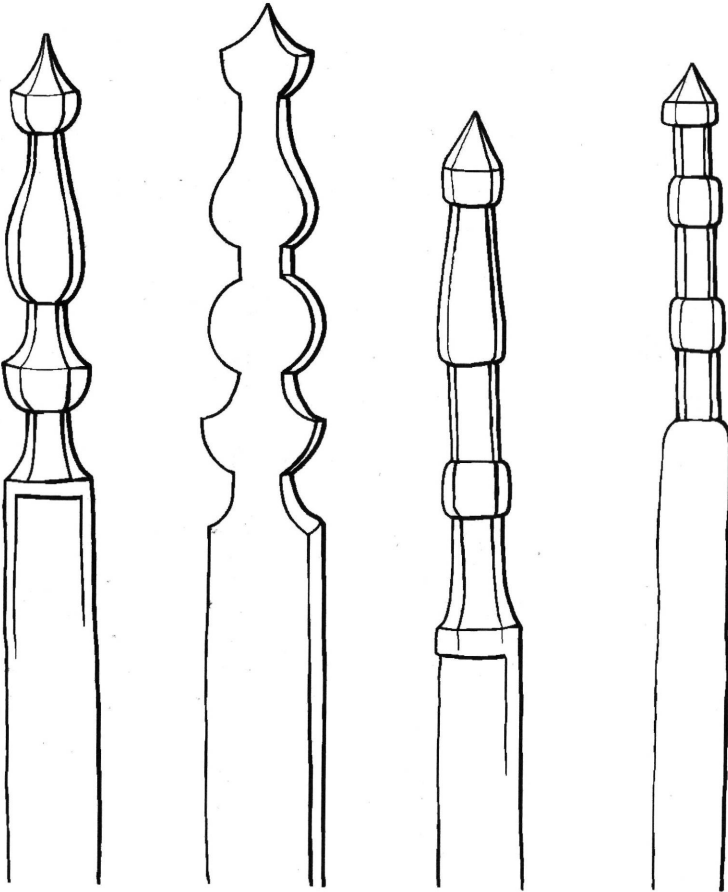
25. ábra

26. ábra

27. ábra

28. ábra

25. ábra. Gombosfa. M: 170 cm. KJMF: 7064. alapján  
26. ábra. Gombosfa. 1907. M: 155 cm. KJMF 7025. alapján  
27. ábra. Gombosfa. M: 171 cm. KJMF: 7292. alapján  
28. ábra. Gombosfa. M: 176 cm. KJMF: 6725 alapján



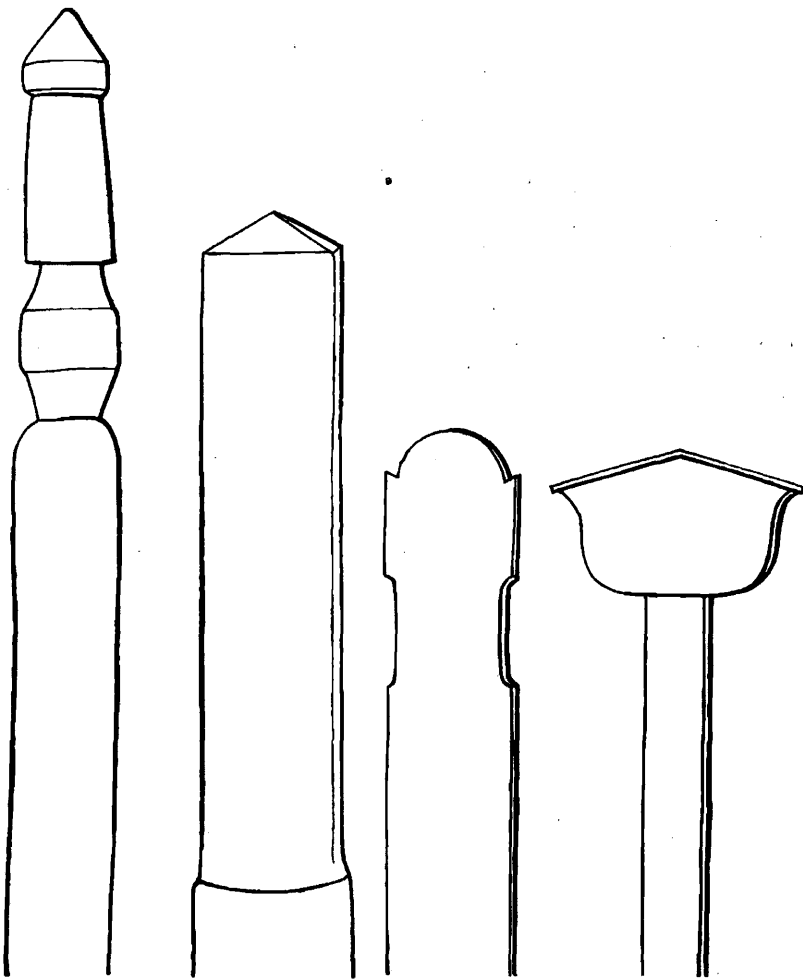
29. ábra

30. ábra

31. ábra

32. ábra

29. ábra. Gombosfa. M: 180 cm. KJMF: 6878. alapján  
30. ábra. Lapos gombosfa. 1907. M: 185 cm. KJMF: 6714. alapján  
31. ábra. Natv gombosfa. M: 165 cm. KJMF: 7194. alapján  
32. ábra. Natv gombosfa. M: 176 cm. KJMF: 7305. alapján



33. ábra

34. ábra

35. ábra

36. ábra

33. ábra. Natv gombosfa. 1901. M: 205 cm. KJMF: 6953. alapján

34. ábra. Sírkőállású fejfa. M: 160 cm. KJMF: 7285 alapján

35. ábra. Deszka fejfa. 1938. M: kb. 115 cm. KJMF: 6709. és 6858. alapján

36. ábra. Református sirtábla. 1959. M: kb. 110 cm. KJMF: 6710. alapján



# Temetők és fejfák Hódmezővásárhelyen<sup>1</sup>

KISS LAJOS

(1881–1965)

**H**ódmezővásárhelyen nem él már olyan öreg ember, aki felvilágosító adatokat tudna mondani a város régi temetőiről. Szeremlei Sámuel a város történetéről írott munkája IV. kötetében olvashatunk biztos adatokat azok keletkezése idejéről, helyéről, bővítéséről és megszüntetéséről.<sup>2</sup> A régi időkben a temetők a templomok környékén voltak. A reformátusok a XVII. században még az elpusztult régi templomok mellé is temetkeztek. A legrégebbi temető a **Hajdai** vagy **Nagytemető** volt a mai Széchenyi téren a Hajdával szemben, a mostani nazarénus gőzmalom helyén. Ezt a temetőt megsemmisítette a Hódító vize midőn a partot szaggatta, mert a most élő öregek is látták még a part széléből kiálló csontokat és koporsódarabokat. Gyermekkoromban, az 1880-as években nem egyszer hallgattam nagyidejű embereket, akik látták a temető széléből kiálló csontokat, színes női ruhadarabokat, selyem fejrevaló kendőket, nyakbavalókat, meg férfi öltözeteket ezüst gombokkal, csatokkal. Ezt a temetőt 1805-ben zárták be és az uradalom kiosztotta házhelyeknek 1806-ban. A katolikusok azonban még mindig csak templomuk mellé temetkeztek. Hármás fakeszt jelölte itt a hívek nyugvóhelyét.

A XVIII. század közepe felé a várostól nyugatra a **Kenyeréer partjánál** a hid és a csárda mellé temetkeztek.

---

<sup>1</sup> Kiss Lajos (Hódmezővásárhely, 1881–Budapest, 1965) néprajzkutató széleskörű munkássága során foglalkozott régészettel, művészettörténettel, helynévgyűjtéssel, muzeológia-történettel. Néprajzi írásai felölelték a földművelés, táplálkozás, népi építézet, kerámia, szücsmesterség, himzés, mezővárosi társadalom kérdéskörét. Sokat tett szülővárosa, Hódmezővásárhely néprajzi, helytörténeti leírásáért. A most kiadásra kerülő kézirat a hódmezővásárhelyi Toronyai János Múzeumban lévő Kiss Lajos hagyatékban található, a Néprajzi Adattárban 1–93. szám alatt, az írással kapcsolatos 80 fotóval együtt. A kéziratot Szakál Aurél rendezte sajtó alá. A jegyzetek megírása Kiss Lajos kézírata alapján történt, a szerző halála után publikált adatokra és fényképekre is hivatkozva. A fényképek kiválogatása szintén a kéziraton alapszik. Ezúton mondunk köszönetet a hódmezővásárhelyi önkormányzatnak, mint a Kiss Lajos hagyaték tulajdonosának a megjelentetés engedélyezéséért.

<sup>2</sup> Szeremlei Samu 1911. 150–152. Vö.: Bodnár Béla 1983. 18., 46., 69., 71., 91., 97. 122., 135.

Nemsokára 1765-ben ennél közelebb az uraság a Szentest út déli oldalán levő Hattyas tó medrét mutatta ki temetkezésre (a mai Pál és Hajnal utcák között). **Lucskos temető**nek hívták lapos, vízállásos fekvéséről.

1773-ben hasította ki az uradalom a Szarvas vendéglőtől északnyugatra elterülő temetőt a katolikusok részére, amit azonban alkalmatlan fekvése miatt egy másikkal cseréltek ki, az akkori Palotai utca mögött, a vásárállástól északra, az Epreskert és a város Szénáskertje szomszédságában 23331 négyzetölnyi kiterjedésben nyúlt el. Már előzőleg 1782-ben itt volt a görögkeletiek temetője.

1795-ben a görögkeletiek temetője déli oldalánál kaptak a reformátusok is új temetkezési helyet a mostani Udvarhelyi gőzmalom és Rostásházak mögött. A katolikus és református egyházak közösen tartottak csöszrt rajta. Ez volt az **Ó-aranytemető**, melyet 1827-ben bezáratni rendelt az uradalom, mert a lakosság sűrűn használta, a Hattyasi vagy Lucskos temetőt pedig kerülte.

A Nagytemetőtől keletre 1806-ban adta az uradalom a káposztásföldek melletti temetőt, amelyet **Újkáposztástemető**nek hívtak megkülönböztetésül a **Ókáposztástemető**től, mely alatt a Nagytemető keleti részét értették, és 1800-ig temetkeztek bele. Az Újkáposztástemetőt 1851-ben zárták be.

A Nagytemető 1805-ben történt bezárása után a református egyház azzal a kérelemmel fordult az urasághoz, hogy adjon neki három új temetőt, egyet az Aranytemető végében, másikat a Bontahalom mellett, a harmadikat a Kistó partján. Az uradalom az **Új-aranytemetőt** adta. Ebben a református, ágostai evangélikus, görögkeleti és legbővebben a római katolikus egyházak hívei elkülönítve foglaltattak helyet. A reformátusok a magukét egész hosszában 150, majd 100 öl szélességben kibővítették 1823–41-ben. Később **Aranytemető**nek hívták.

A Bontahalom melletti temetőt az uraság csak 1824 táján engedte át az egyháznak, melynek növelésére a legelőelkülönítés alkalmával szakítottatott még 30 hold 1847-ben. **Kincsestemető** a neve ma is az odatemetett első halott, a közismert Kincses család egyik tagja nevééről.

Az egyház megismételgeti az újjá városiak számára való temetőhely iránti kérelmét 1839-ben az uradalomnál, melyet Károlyi György végre meghallgatott és a Dillinkaér partján kijelöltette a szükséges területet 1841 április havában. A hívek azonban nem találták alkalmasnak, 1849-ig nem is temetkeztek bele. **Dillinkatemető** a neve.

A régi temetők életéről még ezeket említi Szeremlei Sámuel A hódmezővásárhelyi református egyház története című munkájában: „A temetőket eleintén, sokáig korlátozás nélkül szabadon használhatták híveink. Sírokat és sírboltokat elegyesen a sorokra és térfogatra alig adva valamint díjfitetés nélkül ásatták és építették. A sírboltok díját első ízben 1855-ben 2 pengő forintra szabták és helyének kimutatását a

gondnokra bízta a temetőkről akkor készített mérnöki terv szerint. Egyidejűleg a sírok soraihoz való alkalmazkodást is kötelezővé tették és kimondták, hogy egy sírbolthoz 6 négyzetölnél nagyobb területet csupán aránylagos ráfzetés mellett lehet kimérni. A temetők használatlan részét szántás-vetésre és marhalegeltetésre fogták fel s ily célból azt haszonbérbe adták ki legtöbbször a temetőcsőszöknek, kik a földekből bérükbe is kaptak valamennyit, de az egyház a maga ökreit is sokáig azokon legettette. 1850-től az egyház kormányrendeletre tiltotta a legettetést. A legettetést azért is kellett tiltani, mert az egyház elhatározta az Arany- és Kincses-temetők befásítását 1861–62. E temetőkbe kőrös, akác, szil és eperfákat akart ültetni. A temetőkben az egyház a csőszök számára földből készült kis házat építtetett, melyeket csak a 60-as években cserélt ki nagyobbakkal.<sup>3</sup>

Az uradalomtól utóljára kapott három temetőt másfél század óta használják a reformátusok. A legrégebbit, az Aranytemetőt 1961-ben zárták be, mely a telekkönyvi betétek szerint 18<sup>657</sup>/<sub>1600</sub> kataszteri hold területű volt. A Kincses-temető a város északkeleti végétől 600 méterre 1921-ben 3<sup>617</sup>/<sub>1600</sub> holddal bővítve, ma 37<sup>52</sup>/<sub>1600</sub> hold. A Dillinkatemető a város délkeleti oldalán a Csomorkányi utca végénél 1930-ban 3<sup>617</sup>/<sub>1600</sub> holddal bővítették, ma 26<sup>1025</sup>/<sub>1600</sub> hold területű. A többi felekezetek temetői az Aranytemető mellett sorakoznak: az Evangélikus 2<sup>1090</sup>/<sub>1600</sub> hold, mellette a Görögkeleti 2<sup>973</sup>/<sub>1600</sub> hold, folytatása kelet felé a Római Katolikus 32<sup>139</sup>/<sub>1600</sub> hold, annak északi részén az Unitárius 1879-ben 1100 négyszögöl, ma 1<sup>61</sup>/<sub>1600</sub> hold, az Unitárius temető keleti folytatása a Nazarénus temető 4<sup>1364</sup>/<sub>1600</sub> hold területtel, út választja a régi vágóhid és Epreskerttől. Az első halottat 1872. május 12-én temették.

A zsidótemetőről nincs adat a hitközségnél se, mert a deportálás idején nagyon sok írás elpusztult. Silberstein Adolf rabbi, a Hódmezővásárhelyi zsidók című munkájában az olvasható, hogy a XIX. század első évtizedében a zsidók száma jelentékenyen megnövekedett. Templomuk és temetőjük nem volt. Halottaikat 1830-ig – szájhagyomány szerint – a makói hitközség sírkertjében temették el.<sup>4</sup> Valóban, a ma is meglévő Tuhutum utca 15–17. szám alatti zsidótemető legrégebbi sírkövei 1830 és 1831 évekből valók. Ez a régi temető már veteményeskert, mikor bővítették a mai 4000 -ól nagyságúra, adat hiányában nem tudni. A régi sírköveken héber nyelvű feliratok vannak, 1902 óta alkalmaznak héber és magyar feliratot. Fejfát nem használtak régen se, ma se, még ideiglenesen se.

Ebben az írásomban a temetőknek főként az 1880–1890-es évek állapotáról, az ott szerzett megfigyeléseimről és élményeimről emlékezem meg az 1904–1905 évi fényképfelvételek felhasználásával.

<sup>3</sup> Szeremlei Samu 1938. 216.

<sup>4</sup> Silberstein Adolf 1943. 15.

A városon kívül néma méltóságban állanak széltől szelíden hajlott fáival a temetők akácerdői. Már a város végénél feltűnik az erdő foltja, s a nyomáson keresztülhaladva, ha közelébe érünk, láthatjuk, hogy mély árokkal vették körül. A temető kapuján belépve, az akácerdő árnyékából feketén bámulnak ránk a nagy, széles fejfák. A nóta szerint is „ama néma temetőben csak a fejfák látszanak.” A nép a temetőt szent helynek tartja, s ha oda belép lassan, csendesen beszél. Temetés alkalmával is bármilyen sokan legyenek a kísérők, zaj nélkül, megilletődve járnak-kelenek.

A temetőben a bejáratnál lévő csőszházon kívül csak egy épület volt mindig a temető közepén deszkából készült és kívül kátránnyal festett **fekete ház**, ahonnan a ragályos betegségben elhaltakat, a kolerásokat és a vidékről hozott halottakat temették. Az exhumáltakat is itt boncolták fel. Legújabban 1956–57-ben **ravatalozókat** építettek, azóta odaviszik ki az elhaltakat és ott megy végbe a temetési szertartás, nem a háznál vagy a templomban, mint régen.

A temetők bejáratától vezető főút mentén sorakoznak a téglából épített **sírboltok** vagy **kripták**, hova a helyi előkelő származású és állású urak, meg a vagyonos nagygazdák temetkeztek. Voltak **váltott**, vagy **penzes sírboltok** és **sírok**, melyek helyett a jobbmódúakon kívül nevezetes emberek, papok, tanárok, tanítók vettek meg a maguk és családjuk számára. Azokért a sírokért nem kellett fizetni, melyek a sor szerint következtek egymás után. A sírokat nem összevissza, tetszés szerinti helyen ásták a hívek, hanem a kijelölt helyen, ahogy elkezdődött a sor, úgy haladtak egymás után. Kivételek még itt is voltak, ahol pedig az ének szerint „a legnagyobb egyezés van és itt az úr és szegény megegyeznek.” A kivételt meg kellett fizetni. A református egyház által kiadott szabályrendelet szerint 1892–96 években a sor szerint következő rendes sírhelyek **ingyenesek**; a soron kívül választott sírhelyekért már **25 frt**, a sírbolt helyekért pedig **60**, illetőleg **80** és **100 frt** fizetendő az egyháznak. 1897–1901 között pedig a sor szerint következő közönséges sírok **díjmentesek**; az utak mentén eső sírhelyek azonban díjazottak: az első sorban **30** (sarkon **50**), a második sorban **20 korona**. A sírbolthe-lyek árai pedig fekvésük szerint: kis sírbolt ára **80, 120, 160 korona**, nagy sírbolt ára **120, 160, 200 korona**.<sup>5</sup>

A temetések sírjait régen a halott hozzátartozói közül a sógor, koma, jóbarát, ismerősök ásták, önként is ajánlkoztak, jól lehet fel is kérték minden esetben őket. Az önként ajánlkozók a halott tránti tiszteletből végezték azt. Az egyház 1896-ban rendelte el, hogy a temetőcsész díja 4 korona a sír ásásáért, ami azt mutatja, hogy ebben az időben kezdték igénybe venni a csész munkáját mind sűrűbben. Ezután már ritkábban ásták a sírt a rokonok. 1912-ben a Dura Lajos édesapja sírját még a

---

<sup>5</sup> Bányai Sándor 1901. 1–2.



szomszédja Herpácsi Bálint tálás ásta. Azzal tartották, hogy fiatalnak nem jó sírt ásni, elveszi a szerencsét. A rokonok-ismerősök ketten-hárman ásták a sírt a temetőcsősz által megmutatott helyen. A sír hossza 2 méter, szélessége 1 méter, mélysége 192 cm, olykor 2 méterre is lementek, ha szándékuk volt később a halottra rátemetni. Régen a legtöbb sírban **padmalyt** is csináltak a koporsó részére, vagyis a sír egyik oldalában a fenekétől számítva 60 cm magas üreget ástak ki, ahova a koporsó befért. Ötödik és hatodik elemista koromban, akkori szokás szerint, halotthoz járó gyermek lévén sokat jártam a református temetőbe, de sohase láttam – később se – hogy a padmaly elébe tettek volna deszkát. A mai öregek pedig egybehangzóan állítják, hogy szokásban volt két colos (3,3 cm) **palincsok** odahelyezése. A padmallyal szemközti oldalba a sír fenekére tették a palincsokat sorba – néha téglát is tettek alá – és a sír másik oldalához támasztották, így nem hullott rá föld. A padmalyt azért készítették, hogy a föld ne nyomja a koporsót, benne a halottat, még inkább azért, hogy több családtagot is lehessen a sírba temetni. (A palincsolást azért hagyták abba később, mert tapasztalták, hogy az eső a palincs mögé is lemosta a földet.) Ez előtt ugyanis szokás volt a családi temetkezés, hogy a család minden tagja egy helyen együtt legyen. A gazdagok között voltak olyanok, akik kriptá nagyságú sírhelyet vásároltak, de nem építettek rá kriptát, úgy használták, mint a rendes sírt, ahova több halottat lehetett temetni. Fényképfelvételek is mutatják, hogy nemcsak két fejfa állott a sír elején, hanem három, négy, sőt öt is. Vásárhely sárga agyagos földjébe ahogy mondták „**szép sírt ástak**”, vagyis szabályos, egyenes, sima oldalút, csak úgy fénylett.

A koporsó leeresztésekor egyik sírásó a sírban maradt, segített a leeresztőknek és beigazította a koporsót a padmalyba, azután jött ki onnan. Mielőtt ráhúzták a földet a koporsóra, többen a halott hozzátartozói, valamint a közeli rokonok, ismerősök ősi szokás szerint, különösen az asszonyok a kiásott földből göröngyöt dobnak a sírba, hogy ne háborgassa őket a halott szelleme, könnyebben felejtessenek a hozzátartozók, nem menjen a halott után több a házból. A sírba hajítják a fiatalok temetésekor a fátyolos lányok, legények fátyolát és a koszorúkat, csak a családot helyezik a fejfára. A bolti koszorú szalagját behasogatták több helyen, nehogy ellopják. Szokás lett idővel valamennyi koszorút a sírdombra helyezni s amikor elhervadt, majd később a bolti koszorúk tönkrementek, akkor takarították el onnan. Ma is így szokás. Élő virágkoszorút a fiatalok fejfájára tették.

A sírban elhelyezett koporsóra ezután kezdték ráhúzni a földet kapával, a kántor és az iskolás gyermekek éneklése alatt. Mikor annyira behúzták, hogy beléphettek a sírba, a fejfát beleállították buktatva a sír elején a halott feje fölött, azért mondták **fütülvalófának**. Lábfát nem alkalmaztak. Behúzás után a sírt domborúra hányták, csak később, fél

év múltán tették a tetejét lapossá, hogy örökzöldet, vadrózsabokrot és virágot ültessenek rá díszül.

A halott hozzátartozója, rendszeren a családfő meghívta közelebbi hozzátartozóit és a sírásókat halotti torra a halottasházhoz, aztán vigasztaló köszönéssel eltávoztak a temetőből ki hogy jött, kocsin vagy gyalog.

A sír behúzása közben vagy a behúzás után nem ment mindenki mindjárt haza, hanem felkeresték a halottaik sírját. Ilyenkor temetés alkalmával nem mulasztották el, hogy meg ne nézzék nyugvóhelyeiket. A sírok megtalálása régen nem könnyen történt. Még az 1880–90-es években is kevesen tudtak írni, olvasni, azért ismertetőjelül fát ültettek a sír elé, alma, cseresznye és meggyfát, a sírra rózsafát, orgonát, meg vadrózsát, mely később bokorrá nőtt, fejlődött. Ezek szerint igazodtak a sírkeresők. A gyümölcsfák termését különösen figyelemmel kísérték a temetésre kirendelt iskolás gyermekek, akiket éneklés után az érett gyümölcs pirossága odacsalogatott a fákhoz és zsebükbe, kalapjukba szedve a termésből, hazafelé haladva fogyasztották el nem csekély vidámsággal. Ősszel pedig a vadrózsa bokrok érett csipkebogyóit szedgették. Itt említem meg azt is, hogy az egyháztanács 1900. október 10-én a miniszeri rendelet értelmében beszüntette az iskolás gyermekek temetésre kirendelését. Megfigyelték és számontartották, hogy a sír a temető melyik részében van, a körtöltés vagy a feketeház közelébe esik-e, vagy melyik útfél iránt. Közismert nevezetesebb emberek sírjához hányadik sír, az egyház jótevője Nagy András János sírja mögött, vagy a Dénes doktor sírjával átellenben, vagy éppen a Török Károly néprajzíró kúfjéjfája (így mondták a sírkövet) sorában található-e. A fejfákról régen megismerhették a sírukat, mert különböző alakúra készítették, de 1878 óta, amikor Vékecs Ferenc megnyitotta Első temetkezési intézetét, még inkább, mikor négy év múlva Kiss Bertalan divatáru boltos vette át a koporsós boltot, ahogy a nép mondta, elszaporodtak az egyformára készített fejfák, s az olvasni nem tudó nem ismerhette meg melyik alatt nyugszik az ő halottja. A bolti fejfák hátára ismertetőjelül családjegyeket véstek vagy égettek (pl. I, O stb.), billogvasat sütöttek, csizmapatkót szegelték rá. Csizsár Imre temetőcsősz a Dillinkatemetőben látott kolompot kötve a fejfán. Szokás volt régen az is, hogy a halott ruhadarbját felkötötték ismertetőjelnek.

Említésre méltó az is, hogy 1866-ban és 1873-ban a kolerában elhaltakat – kiknek száma 735 volt a református anyakönyvi kimutatás szerint –, a Kincsestemetőben dombos helyre, az Aranytemetőben mély fekvésű helyre temették. Mivel nem volt elég koporsó, a holttestet lepedőbe vagy pokrócba betakarva engedték a tömegsírba és mésszel leöntötték. Fejfát nem állítottak egyiknek sem. Az öngyilkosokat régen a temető árkába temették, a pap se ment ki a temetésére, fejfájuk se volt, a 90-es években már egy sorba temették a természetes halállal elhaltakkal.

Ha megtalálták a sírt, azt nézték, rendben van-e. Emlékeztek, hogy mikor utoljára látták, akkor is rogyófélben volt, most is azt figyelték, süllyedt-e, berogyott-e. A síron levő virágok elvennek-e, kiszáradtak-e? Az észlelt hiányokat pótolták, a sírt megigazította rövid idő múlva a család feje, virágot ültetett rá a felesége.

Megvizsgálták a fejfát is, milyen állapotban van; inog-e, mozog-e és a nap, az időjárás megviselte-e nagyon. Ha meghasadt, csavarral vagy pánttal összefogatták, fát is szegeztek rá meg vaskeresztet is, ha pedig a teteje rongálódott meg, bádoggal beborították, hogy az eső ne folyjon a nyílások közé. Egyik régi fejfa korhadásos része bádoggal beszegezett volt, de ismertetőjeliül is szolgált ekképpen.

A temetőt felkeresték azok, akik vidéken laknak, messze útról jönnek haza és nem lehettek jelen a temetésen. A helybenlakók vasárnap és ünnepnap szoktak temetőbe menni, hétköznap ritkán, leginkább akkor, ha halottat kísérnek ki. Fölkeresik a temetőt tavasztól késő ősziig anyák, kiknek felnevelt gyermekei haltak el, nagybánatú asszonyok, özvegyek, sűrűbben mennek az öreg, magukra maradt asszonyok, emberek, még a rosszéletűek is. Az érzékenyebbek jajfennszóval, sokszor búgóan siratják kedves halottjukat, mások fájdalmasan panaszkodnak, miért hagyta itt árvaságra. Szépen rínak a könnyenélők, a szóbeli fehérchselédek, akiket régen **szömélyök**nek hívtak. Itt a temetőben, ahol nem látja, nem hallja senki őket, kisírják magukat s megkönnyebbülnek. Különösen mindenszentek (november 1.) és halottak napján (november 2.) zarándokolnak tömegesen a temetőbe, amikor, aki csak teheti, felkeresi hozzátartozói sírját, kitisztítja, rendbehozza a sírt és virágot, koszorút helyez rá. Az 1880–90-es években még mécszet és gyertyát is gyújtottak többen sírjukon, de gyors elterjedése miatt az egyház szigorúan tiltotta a sírok kivilágítását.<sup>6</sup>

A másik tilalom az 1909. augusztus 16-án tartott gyűlésen jött létre, amikor az egyháztanács kimondta, hogy a temetkezéseknél szereplő zenekar csak a temetőkapuig mehet, a temetőben azonban nem szerepelhet. Az öregtemplom kántorának nem érdek nélküli azon állítása alapján foglalkozott ezzel az egyháztanács, hogy zenés temetkezéseknél táncoltak a hívek a temetőben. Komolytalan kitalálás volt ez, senki se emlékezett arra, hogy valaha is megtörtént volna ilyen eset, hiszen a vásárhelyi embernek még a mulatása is hallgató nóta mellett csendben történt mindenkor, nemhogy a temetőben szomorú nóta elhangzása alatt vagy után csárdást táncoljon.

A fiatal lányok, legények temetése, valamint a fiatal házasoké is nem ritkán zeneszóval történt. Nemcsak mulatós emberek hagyták meg, hogy haláluk esetén muzsikaszóval temessék őket, de komoly, művelt emberek, művészek csakúgy, mint a jómódú és szegény emberek is egyformán óhajtották életükben a sírjuknál elhangzó zenét. A temetőig

---

<sup>6</sup> Bányai Sándor 1901. 4.

gyászindulót húztak a zenészek, a sírnál az illető kedves nótáját vagy más alkalmi nótát. Zenészeket minden esetben muzsikaszóval temették.

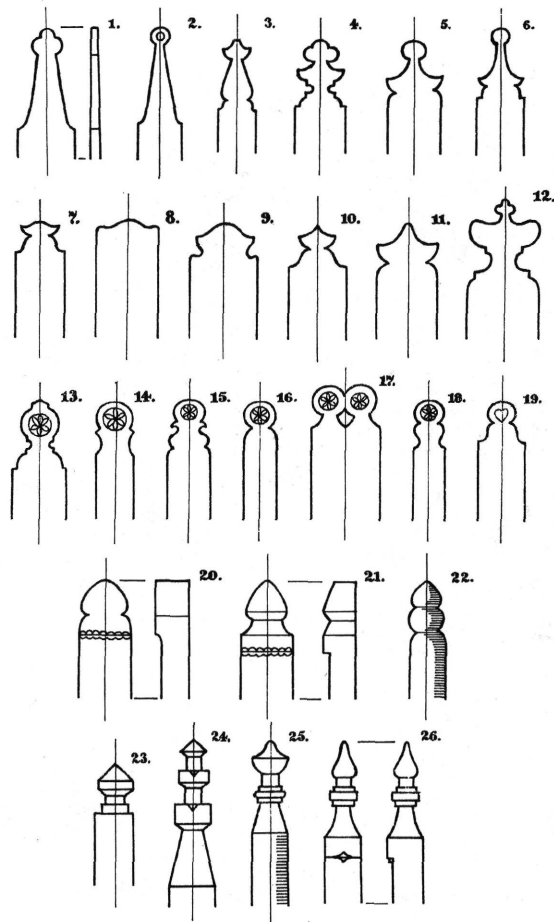
A vásárhelyi nép azt tartja, hogy a halott lelke visszajár lepedőben éjjel 12–1 óra között. Ma is mondják, ha a kutya csúnyán, hosszan ugat: lelket lát. Ez, és az ezzel kapcsolatos dolgok hívése a katolikusoknál erősebben él, mint a reformátusoknál. A temetőből hazajáró lelkekről, kísértetekről kisgyermekkoromban az 1880-as években még gyakran beszélgettek különösen hosszú, téli estéken, amikor szomszédok, közeli atyafiak, rokonok és ismerősök átjártak egymáshoz időtölteni. Mi gyermekek szájtátva hallgattuk a felnőttek beszédét. A szellem azért jár haza – mondták az öregek –, mert a halott kívánságát nem teljesítették, például a halott ruháját nem annak adták oda, akinek életében mondta. Az 1900-as években már nem beszéltek kísértetekről. A halottak okozta félelem azonban megmaradt. A temetőben délután, estefelé mondogatják is az asszonyok: „Sötétedik, gyerünk haza.”

A három református temető térképét – mely az 1884. évi mérnöki felvétel szerint mutatja azok területét – Szeremlei Sámuel a főgimnázium könyvtárának adományozta 1902-ben. E térképeken láthatjuk, hogy az Arany- és Kincsestemető XVII–XVII, a Dillinkatemető XIII táblára volt osztva akkor, és mindegyik temető egy táblájának a harmadrészén faiskola állott. E faiskolák akácfáit az egyház ültette, gondoztatta a csőszel, s ha kiszáradt, pótolgatta. Az öreg fákat kivágatta és eladta. A temető fűvét elárvereztette.

A temető üres területét az egyház évenként kiadja ma is egyeseknek használatra, akik búzát, kukoricát és kapásnövényeket termelnek ott, míg a sírokkal oda nem érnek.

## A fejfákraól

Az 1880–90-es években nemcsak halálesetkor gondoltak fejfakészítésre, hamarabb is foglalkoztak azzal. Azelőtt még inkább így történt az, amikor még nem voltak temetkezési intézetek, vagy ahogy Vásárhelyen mondták, **koporsós boltok**. Akkor is, később is előbb megcsináltatták a koporsót, kivált az özvegyasszonyok, mert az asztalos soká csinálta. A padláson állott a kémény mellett, aszalt meggyet tartottak benne, meg a finác elől a leveles dohányt. Öregedő ember, ha kertjében nem termett valamelyik gyümölcsfa, vagy kiszáradt, kivágta vagy kivágatta. A fa törzsét, derekát azonban nem engedte kisebb darabokra elfűrészelni, az udvarban volt heverőben, épület mellett helyezték el többnyire, ott száradt esztendőről esztendőre. Mit sem tett, ha megverte az eső, az áldott nap rövidesen eltüntette róla és belőle a nedvességet. Jó beszélgetőhely volt az akkor is, ha pihenni ültek rá. Fiatalok a jelenről beszélgettek, majd a jövőről tervezgettek, az öregek a múltból emle-



1. kép. Hódmezővásárhelyi református fejfák rajzai. 1–19. táblásfejfá, 20–26. oszlopos fejfá. Kiss Lajos hagyatékából származó vázlat alapján rajzolta Koncz Margit.

gették tapasztalataikat. Az öreg gazda elmondta több ízben családjainak, ismerőseinek, hogy ezt a kivágott fadereket nem szabad se elfűrészelni, se másra felhasználni, hanem ha elkövetkezik a halála, ebből kell a fejfáját csináltatni.

Szegény helyen legtöbbször a ház feje, egyszerű paraszt ember csinált fejfát. Ha nem értett hozzá, a rokonságból, ismerősei közül kérte meg azt, aki szívesen segített rajta. A háznál található száraz akácfaából készítették egyszerűt, a hengeralakút hegyesre faragták, mintha sapkája volna. Ilyen fejfák láthatók a 3. képen. A bal szélső 1873-ból való és



2. kép. Kopjafa. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5: Tornyai János Múzeum, Hódmezővásárhely, Fotótár (a továbbiakban TJMF): 814.

Soos Eszter fejfája, a jobb szélsőn csak 1870 évszám olvasható, a középső **homlokosfejfa**, se név, se évszám nem látszik rajta. Még egyszerűbb a vékony fatörzsből készített hasáb, szegletesre faragva, sima oldalára vésték a nevet, évszámot.

Használtak még erre a célra gyümölcsfákat is, barack, meggy, cseresznye és diófát; tartósnak mondták a vadalmafát, azonkívül a bükkfát is említették. Ilyen paraszti munka az is, amit a Kincsestemetőben fényképeztünk (4. kép). A készítő illető, mikor a szöveget akarta rávésni, előbb véséssel megvonlazta a simára gyalult fát, mint a papíron szok-



3. kép. Egyszerű, oszlopos fejfák. A bal oldali 1870-ből, a jobb oldali 1873-ból. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904-5. TJMF: 1001.

ták, hogy egyenesen ír hassanak rá. A betűk vésése azt mutatja, ez volt a készítőjének egyedüli ilyen munkája.

A nagybeteg, ha már soká nyomta az ágyat, vagy ha az orvos figyelmeztette a családbelieket, hogy nem sok ideje van hátra, a ház feje, vagy a legidősebb férfit, annak hiányában az asszonyok felkeresték a barkácsoló, fűrő-faragó embert, ácsot, bognárt, aki értett a fejfakészítéshez. Jó módú helyen pedig olyan asztaloshoz fordultak, akinek a munkája megfelelően mutatta az elhalt vagyoni helyzetét, jóságát, embertársai megbecsülését. Az akácfa után a tölgy, szil, bükk és kőrisfát tartották alkalmasnak. Rendelésre fenyőfából is csináltak. Mondták,



4. Házilagos kivitelezésű fejfák. Kincses temető. Balogh Tamás felvétele  
1904–5. TJMF: 989.

hogy mesteremberek szerszámaiból is készítettek fejfát, ha életében úgy kívánta a halott. A szerszám nagyságától, vastagságától, és keménységétől függött használhatósága. Például Benyhe Imre szűcsmester még életében meghagyta családjának, hogy halálózása esetén a kaszaszék ülőrészből csináltassanak fejfát, mely 40 esztendőn keresztül volt kenyérkereső szerszáma. Kívánságát teljesítette családja, mikor 1937. december 13-án meghalt 77 éves korában. A jó erős akácfa fejfára a szöveget az öreg Farkas Benjaminszal vágatták rá, aki a Kiss Bertalan temetkezési intézetben dolgozott.





5. kép. Deszka fejfára erősített feliratos cseréptábla az 1880-as évekből. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 1497.

A tálasok is csináltak agyagból feliratos táblákat téglányalakúra. Felső részét dombormű díszítéssel látták el, egyikén a magyar korona látható (5. kép). Ezt a díszített részt fehér öntőfestékbe mártották be, a többi anyagrészbe pedig belekarcolták a feliratot és mázzal bevonva kiégették. Agyagállapotában felül és alul lyukakkal is ellátták, hogy azokon keresztül szeggel erősíthessék a régi, vastag fejfára, melynek betűit az idő már elkoptatta, vagy pedig külön e célra készített deszkára szegezték. Mindkét esetben másodlagos pótlás volt ez az elkoptatott fejfán, mutatja a felirat első mondata is, pedig cseréptáblára tekinthet a sírok közt járó.



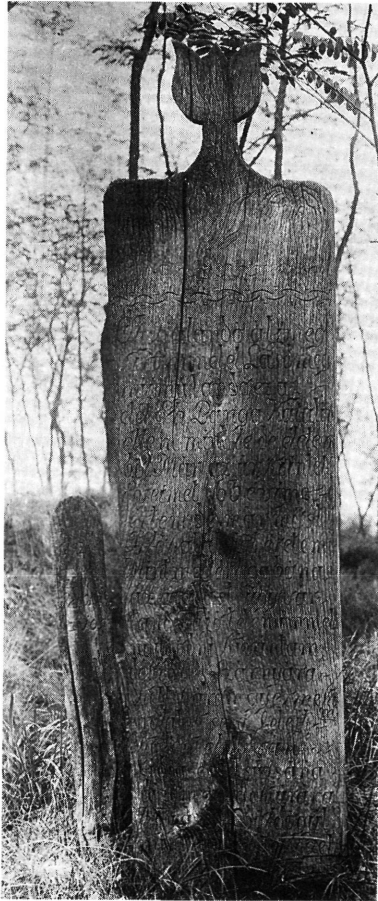
6. kép. Bal oldalt két táblás fejfa, középen kopjafa, jobb oldalt széles, táblás fejfa. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 972.

*Halandó nézz e Fejfára  
Te is így jársz valahára  
E setét Sírnak ölébe 4  
unoka testvér nyukszik  
Istennek kedvébe  
Király Mihály és Lajos  
Királynak fiai Imre  
Lidia és István Király  
Juliannának Fija és  
Leánya Imre Lidia szü*



7. Tulipán díszes, táblás fejfák. A bal oldali 1858-ból, a jobb oldali 1862-ből. Dillinka temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 971.

letett 1880ba Nagy Pén  
teken Imre István  
született 1881be Kará  
csony 1ső napján az Ur  
Őket adta ismét  
magáhon fogadta  
Áldassék szent  
neve érettök  
mindenha.



8. kép. Egyszerű fejfa és felül tulipános, széles, táblás fejfa. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904-5. TJMF: 969.

A fejfához való fát tehát régen a rendelő adta, akinek pedig nem volt erre a célra való alkalmas fája, annak a készítőmester adott pénzért. A rendelő kívánsága szerint csinált megfelelő formájút, nem utolsósorban fizetés szerint, de ha rábízták a fejfa előállítását, alku szerint készített saját gondolata, ízlése diktálta alakra. A fejfa nagysága a rávésendő szöveghez is igazodott. Keresettek voltak azok a mesterek, akik hosszú verset tudtak a fejfákra vésní.

A fejfákra legfeljebb kétféle rövidített felírást alkalmaztak. Az egyik M.F.A.H., ami azt adja tudtul, hogy a sírban nyugovó megfizetett a halálnak, a másik A.B.F.R.A. azt jelenti, hogy a sír lakója a boldog feltáma-



9. kép. Bal oldalt táblás fejfa, jobbra két egyszerűbb fejfa. A középső 1884-es. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904-5. TJMF: 1004.

dás reménye alatt nyugszik. Ez után következett a szöveg, mely, mint említettem, legtöbbször hosszú volt.

A vásárhelyi fejfákon kevés díszet alkalmaztak, a szöveg foglalta el a helyet. Leginkább a négy, hat és nyolcágú csillagot és szomorúfűzfát, szívből nőtt virágot, tulipánt, a letört bimbót, koszorút véstek rá, ami nem sok helyet foglalt el.

Eléggye gyakori, hogy a fejfák felső vége, különösen a keskeny fáé, tulipán alakúra faragott (7. kép), széles fejfáknak a tetején középen faragták ki a kis alakú tulipán virágot (8. kép). Egyik régi 1870-ből való fejfa felső részén körülvésésből biblia emelkedik ki.



10. kép. Bal oldalt oszlopos fejfa. Középen táblás fejfa 1885-ből, felirata a 14. számú. Mellette tulipános, táblás fejfa. Jobbra hátul szentesi gombosfa. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 819.

Egyszerű, vékony fejfát fenyőfából csináltak a mesteremberek kisgyermekeknek, lányoknak és nagyon szegényeknek, akiknek nem telt erősebb fára. Bodzafából is készítettek főleg tábla alakút. Említették még a nyárfát. A leghitványabb keskeny, zsendely nagyságú fejfájuk a kórházban elhaltaknak volt, az úgynevezett ingyenes halottaké. Tudni kell, hogy még a 80–90-es években is szegénynek tartották a kórházba menést, a legszegényebbek, meg akiknek senkije se volt, mentek oda. Az ilyen kis fejfákon a név és évszám olcsó, fekete festésű, amit az idő mihamarabb eltüntetett. A legtartósabb fejfák mint említettem az akácfa-



11. kép. Táblás fejfák. Az áttört díszítésű 1867-ből való. Dillinka temető.  
Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 992.

ből készültek. Erős volt a kőris és a tölgyből való is. A vásárhelyi szilfa ugyan erős, a földbe kerülő része azonban hamar elkorhadt.

A nagy, vastag, széles fejfa a jómódot jelentette (5–14. kép). A széles fejfát azonban az 1900-as évek elején kifogásolták, az öregek meghagyták családjaiknak, hogy elmúlásuk esetén nekik ne csináltassanak széles fejfát. Azért tiltakoztak ellene, mert akiknek sietős dolguk volt a temetőben, a széles fejfa mögött intézhették el. Nem is állta meg szó nélkül, aki meglátta: „ugyan ki tötte oda azt a szömvirágot” – mondták elítélően.

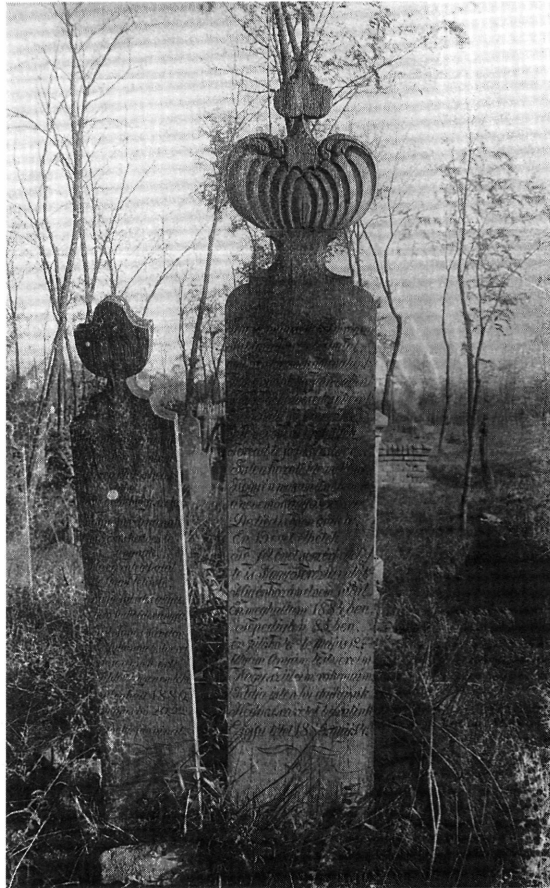


12 kép. Táblás fejfa 1881-ből. Felirata a 63. számú. Arany temető.  
Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 988.

Fejfakészítésre használtak fejszét, fűrész, bárdot, gyalut. A mesteremberek a fenyőfából csinált fejfát üvegpapírral csiszolták, és úgy vésték bele a nevet, meg az évszámot a betűvéséshez való V alakú vésővel, melynek nyelét kalapáccsal ütögetve alakították a betűket és az évszámokat. Majd diófapáccal **ledolgozták**, vagyis ruhával bedörzsölték és firnisszel behúzták, hogy tartóssá, szebbé tegyék. Az akác- és tölgy fejfákat nem pácolták, csak vésés után firnisszel beeresztették és ruhával enyhén bedörzsölték szál irányában.

Ha kifaragták a fejfát, a legegyszerűbb emberek bécsi korommal befestették, azután úgy vésték rá a nevet és évszámot.





13. kép. Táblás fejfák. A jobb oldali 1885-ből. Felirata a 11. számú. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 1005.

A szöveg vésése után végül a fejfa földbe kerülő végét szuokkal, kátránnyal bekenték, hogy soká tartson. Ugyanebből a célból megpörkölték, megégették, megszenesítették, mert így nem korhadt olyan hamar a földben, mint ezen eljárás nélkül.

A gyermekek fejfáját fehérre festették, a fiatalokét világoskékre, ritkán sötétkékre, a középidőjűekét dióbarnára, sötétzöldre, az idősebbekét sötétsárgára, feketére. Piros színű fejfát egyetlen egyszer láttam a Kincsestemetőben 1892-ben, úgy mondták, hogy erőszakos halálú halotyakét szokták pirosra festeni.



14. kép. Táblás fejfák. Arany temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5.  
TJMF: 813.

A fejfa alakja igen változatos volt, neveket sajnos nem jegyezte fel senki. Ős formákat mutatnak a megmaradt fényképek. Barokk vonalat fedezhetünk fel rajtuk, de valódi barokk fejfa alig van egy-kettő.

A helybeli néprajzi múzeum keletkezése idején, amikor a tárgyak gyűjtésével engem bízott meg a hatóság, 1904–1905-ben gyakran megfordultam a temetőben fejfafeliratok gyűjtése és fejfák lerajzolása céljából. Ez utóbbiak változatossága és nagy száma vezetett arra, hogy Balogh Tamás barátomat kérjem meg a fejfák fényképezésére. Együtt jártuk a temetőket, hogy az általam kijelölt jellegzetes fejfák közül men-

tül többet lemezre vegyünk. 76 felvételen 131 db fejfát örökített meg<sup>7</sup> (2–20. kép). Ehhez járult még az a 300 db szebbnél szebb, ősi formájú fejfa, amit a református temetők rendezése alkalmával 1906 áprilisában az egyház és a hatóság hozzájárulásával válogattunk Balogh Tamás és Szabó Gyula építész barátaimmal az elégetésre szánt kidólt fejfák tömegéből, és szállítottam be a városháza pincéjébe, majd onnan az özvegy Török Lajosné Oldalkosár utca 8. számú házába, amikor a múzeum 1908-ban odaköltözött. Két évig volt ott a múzeum, a ház elkelt és ismét más épületbe kellett költözni, míg állandó helye lett a múzeum tárgyainak. Ennek megtörténte előtt 70 darabot az idő által megviseltek közül elvittem Plohn József műtermébe és lefényképeztettem<sup>8</sup>, tartván attól, hogy az ez után következő hurcolkodások közben tönkremennek. Valóban, még három ízben kellett költöztetni a múzeum anyagát, így legalább megmaradt a fényképe ennek a 70 darabnak. A 300 db szép fejfát ugyanis 1946-ban, amikor a múzeum a Kálvin téri kultúrházba került, a gyűjtemény akkori vezetője, mint értéktelen fát feltűzelte. Ma már csak a 70 db fejfa fényképe mutatja a régi fejfák egykori formáit (21–23. kép).

Az általam megőrzött fényképek fejfái között 43 évszamos, úgy ez, mint a később lefényképezett 70 db között 18 az 1850–1890-es évekből való.

Régen a halott hozzátartozói látták el a halottat, amint mondták **halálraivalóval**, mely alatt nemcsak azt értették, amit ráadtak, hanem a lepedőt, párnát, szefődelet, sokszor a koporsót is maguk csinálták, különösen szegény helyen. Egyszerű parasztkocsin vitték ki a temetőbe a halottat. Még régebben hat ember vitte rúdon az út közepén, sárban is. A koporsót kötélbe kötötték, melybe rudat toltak. A katolikusok Szent Mihály lován vitték régebben. E régi szokásokon sokat változtatott a temetkezési intézetek létrejövetele. Az elsőt a már említett **Vékess Ferenc** nyitotta meg 1878. augusztus 1-én, akinek zálogüzlete volt, és biztosítással is foglalkozott. Hirdetése szerint minden szükséges cikkek, úgymint gazdag választékú érc- és fakoporsók, szefődelek, koszorúk, szalagok, gyertyák stb. kaphatók. Azonfelül igen jutányosan engedí használatra fővárosias dísszel ellátott gyászokcsiját, ravatalát, gyertyatartóit. Sírkőárjegyzékek és minták megtekinthetők s kívánatra megrendelhetők. Aligha pártolták kellően a temetkezési vállalatot, mert három év múlva **Kiss Bertalan** a Kék csillagokhoz címzett nőidivatárda tulajdonosa vette át tőle, és a Szentesi (ma Szántó Kovács János) utca 4. szám alatt folytatta berendezett üzletét és 42 év alatt folyton fejlesztette a kor és a közönség igényeinek kielégítésére. Ez idő alatt előbb sírkő

<sup>7</sup> Tornyai János Múzeum Fotótár (röviden TJMF) : 813–821., 968–1009., 1496–1498., 1569. Vö.: Szeremlei Samu 1913. 131–134. kép. Balassa Iván 1989. 116., 141., 152–153., 188., 190. kép. Felföldi László 1990. 577. kép

<sup>8</sup> TJMF: 929–944.

raktára, majd sírkő telepe volt. Ügyes üzletember voltát az mutatja, hogy már a következő évben Susán városrészben a Klauzál utca 89. alatt, a Császtvai kocsmá mellett fiókküzlete is volt, melyet Halász Lipót Pál vezetett. Később az ő tulajdona lett, halála után pedig fia, Halász Mátyás folytatta apja üzletét.

Az 1880-as években több rőfösboltban árultak szemfedőt, még a lakosság által Nagy utcának mondott, de a régi térképen Fő utca, 1911-től pedig Andrássy utca elején lévő Keleti Adolf nagykereskedő is. A város különböző részén egyes kereskedők nemcsak szemfedőt, – a nép szerint **szömfödelet** – árultak, hanem koporsót és fejfát is. Így Kóhn Péter, akinek előbb a kanáltsparton a Lévai és Agyagos utca sarki házban, 1907-től a Patkóskútnál a Jókai és Rárósi utca sarkán volt az üzlete. Egyedül neki volt abban az időben oldal és tető nélküli gyász kocsija. Kóhn Móric ruhásboltja Lakhat városrészen a Kocka és Szent István utca sarkán volt. Susán városrészen Klauzál utca 89. szám alatt a már említett Halász Lipót Pál. Újvároson Fleiszig Lipót, majd veje Miskolczi Ármin, a város központjában vagyis az Andrássy utca elején 1896-ban Konstantin Gyula nagykereskedő üzletével átellenben létesítette külön épületben a Kiss Bertalanéhoz hasonló Kegyelet című nagy temetkezési vállalatát. Megemlítendő még Kardos Ignác, aki a Jókai utca 59. szám alatti rőfös üzletét 1904-ben bővítette temetkezési intézettel és sírkő teleppel. 1924-ben pedig megvásárolta a Kiss Bertalan temetkezési berendezését és így lett a legnagyobb koporsóbolt. A két bolt felszereléséből lett tíz kocsija. A legegyszerűbb kocsi oldal és tető nélküli volt, ezen vitték a nagyon szegényeket a temetőbe. Kihúzó **deszkalapja** két sínen és kicsi kereken járt. A deszkalap külső végén alól csuklópánt fogta a **tartólécet**. Ez kihúzásakor magától leesett a földre és tartotta a deszkalapot, míg ráhelyezték a koporsót. Betolásakor emeléssel felcsukódott a tartóléc, és így tolták be a koporsót a kocsiba.

Emlékezések szerint az 1880-as évek elején kezdtek használatba jönni a díszesebb halálkocsik. Kardos Ignácnak is volt nyitott tetejű és onnan lelógó posztórojtos díszű kocsija, azonkívül oszlopos nyitott kocsija. Vékecs Ferenc az első temetkezési intézet tulajdonosa ugyan 1878 augusztus havában hirdette a helybeli újságban fővárosias díszes ellátott gyász kocsiját jutányos áron használatra, de ritkán vehették igénybe, mert nem emlékeznek a mai legöregebb lakosok sem erre. Annyit tudnak csak, hogy az 1890-es évek közepén már volt sima, fedeles halálkocsi, oldalán faragott angyalalakkal, ezt a katolikusok használták. Kardosnak is volt fehér függönyös üveges kocsija, amelyet a tíz éves korig élt gyermekek temetésére használtak. A kék függönyös üveges kocsi tíz évestől húsz éves korú fiatalok temetésére szolgált. Volt még Kardosnak négy fekete színű üveges kocsija, egyik fafaragásos kerekkel, díszes lámpákkal, első osztályú temetésekhez járt. 1900-tól teljesen zárt hullaszállító kocsit (furgon) alkalmaztak kórházból a házhoz,

tanyáról a városba, kórházba szállításkor. Megemlítendő még az is, hogy Kardos a temetéshez két hintót tartott a gyászolók részére, de csak két lova volt a sok kocsihoz, a szükséges lovakat a fiákerosoktól fogadta a temetés tartamára. 1945-ben mindez a megváltozott politikai helyzet folytán az Állami Temetkezési Vállalat tulajdona lett.

Az ilyen koporsós boltok és temetkezési intézetek részére állandó asztalosok készítették a koporsókat és állandó bognárok a fejfákat, sírkereszteket, ők végezték a rajtuk levő szövegek vésését is. Üzletszerűen egyforma alakúak voltak ezek a fejfák. Idővel a szöveg is kevesebb lett azokon, később csak a halott nevére, korára és a halálozás idejére szorítkozott. A bolti fejfákon nem volt meg az a közvetlen és hangulatos egyszerűség, az a tisztelet és szeretet, mely a paraszti munkákat jellemezte, és ami a mesteremberek munkáin is mindig jelen volt. Így aztán mindegyre fogyott a változó alakú, népi készítésű, eredeti fejfa.

1910-ben előbb néhány kezdetleges cement sírkő tűnt fel a temetőkben, az első világháború után 1918 óta pedig a műkőből készült terjedt el. A boltokban, temetkezési intézetekben vett gyenge minőségű fejfa ugyanis hamar elkorhadt, kidőlt, csaknem évenként kellett újítani. Ezeket az időtálló sírköveket Kriván Mihály cég alatt a három Kriván testvér kezdte gyártani és két évtized alatt uralta a temetőket a műkő, az 1940–50-es évek óta csaknem kiszorította a fejfákat. Vásárolnak ugyan fejfát ma is, de egy éven belül a műkő hátához állítva látjuk, ahol addig áll, míg el nem pusztul.

Úgy látszik, a legrégebbi fejfa a lándzsa alakú **kopjafa** volt, a temetők legrégebbi részében voltak találhatóak, név és évszám azonban már az 1890-es években sem volt kivehető rajtuk, annyira kopottak voltak (2. kép). Az Aranytemetőben lefényképezett, valószínűleg újított ép kopjafán megmaradt a felirat is, mely 1883 évszámú. Az 1850-es és 1860-as években már deszkából való fejfákat készítettek, mint a fényképek mutatják, jóllehet ereszes volt a legtöbb.

### **Evangélikus fejfák**

Külön kell foglalkoznom az Evangélikus temető fejfáival. Az Aranytemető mellett húzódik keskeny csíkként az Evangélikus temető. Ebben a kis temetőben 1905-ben csak három üvegnegatívra vettünk fel fejfákat, két felvételt egy lemezre<sup>9</sup>. Mindössze kilenc fejfa került megörökítésre, mégpedig olyan példányok, amelyeket nem láttunk a reformátusok nagy temetőiben. Azonkívül találtunk három téglányalakú fa emléktáblát is, melyenek egyik temetőben sincsenek.

Az evangélikus fejfák formája különféle. A 15. képen két fejfa látható. Régi lehetett mind a kettő, mert az egyik barokk vonalú széles alakját az

<sup>9</sup> TJMF: 991., 1006–1007.



15. kép. Bal oldalt széles táblás fejfa a XIX. század első feléből. Jobb oldalt egyszerű táblás fejfa. Evangélikus temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 1007.

idő megkoptatta, és nagy felirata se olvasható. A másik nyújtott gúla alakú, első lapján sem ismerhető fel a betűk vésése.

A 16. kép családi sír előtt három fejfát mutat. Középen kivágott, természetesen alakban hagyott, lefaragott, kétágú fatörzsön „Barta Mária élt 5 évet 1879” vésés olvasható. A jobb felől lévő fejfa derekán annyi helyet vágtak le simára, melyen elfért a név és az évszám, ami olvashatatlan. A balfelőli laposra gyalult fejfa ugyan, de J betűn kívül más vésés nincs rajta. Paraszti munka mindegyik.



16. Középen fatönkös fejfa 1879-ből. Kétoldalt egyszerű fejfák. Evangélikus temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 991.

A 17. kép a Szatmári család sírja előtt állott három fejfáról készült. A két szélső barkácsoló ember munkája, a középső temetkezési intézetből való. A balfelőlin ez olvasható: „It nyu/kszik/Szatmá/ri Lidia/meghalt/1877”. A jobbfelöli felirata: „Szat/mári/Lajos/élt 3/évet/meg/halt/1886/év/ben”. A középső szövege:

Mint galamb a búzát,  
Mint madárka anyját  
szereti, úgy szeretett  
Jó szüleim titeket  
de a halál kegyetlenül



17. kép. Kétoldalt oszlopos fejfák. A bal oldali 1877-ből, a jobb oldali 1886-ból. Középen sorozatban gyártott táblás fejfa az 1880–90-es évekből. Evangélikus temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 1006.

kiragadott körök  
ből engemet  
Szathmári Maris-  
ka volt a neve 8 hó  
napot éle, siratják  
szülei Szathmári  
Lajos és Frecska  
Lidia, testvérei  
Lajos, Lidika





18. kép. Táblás fejfa 1873-ból. Evangélikus temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 991.

..... és nagy  
(szülei)

A 20 éves Szabó Eszter fejfájának felső végén két madárfej között növénylevél hajlik jobbra, balra és felfele, melyből vésett szár nyúlik le a gyökérhez (18. kép).

Itt nyugszik  
Szabó Eszter  
Élt 20 évet  
mehalt 1873  
auguszt. 12  
Béke poraira

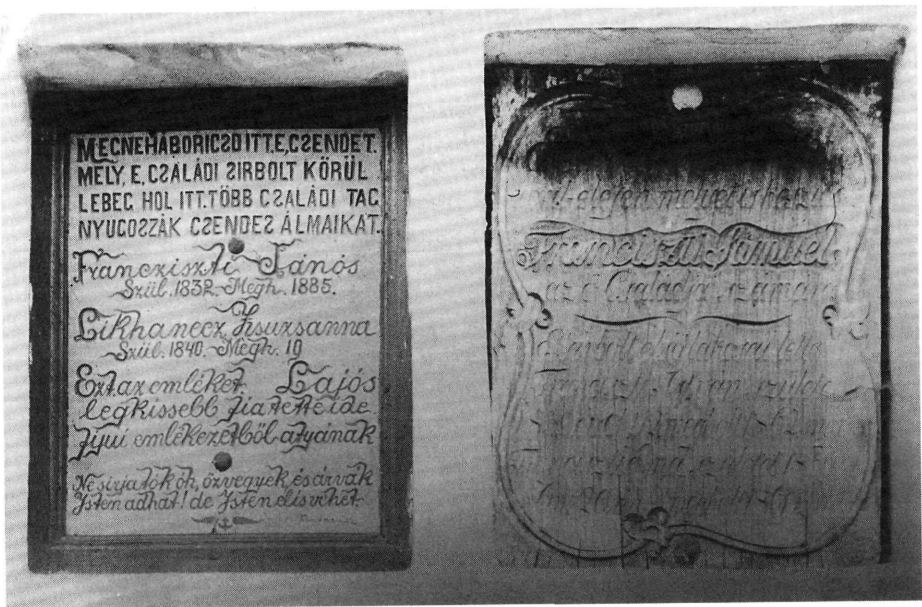


19. kép. Fa emléktábla. Bagi Károly faragta 1857-ben. Evangélikus temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 1007.

A legszebb fa emléktáblát Bagi Károly bognár készítette mesteri módon 1857-ben, a meghalt nevét azonban nem véste rá. A rávésett szövegből annyit tudunk meg, hogy a gyermeki hála készítette születnek (19. kép).

#### Emlék

Sírbolt nyugtatsz két portestet  
 Zokog szivünk érettek  
 Amig élünk áldva leszen  
 Mindenkor hü emléktek



20. kép. Két fa emléktábla. A bal oldalati 1902-ből, a jobb oldalati 1863-ból. Evangélikus temető. Balogh Tamás felvétele 1904–5. TJMF: 1006.

Ezt gyermeki szív s indulat  
 Csüggendez óhajt nyugalmat  
 Gyászos sirotok mohos hantjait  
 Örök nyugalom s béke fedezze  
 Reánk maradt áldot emléketek  
 Gyermeki hálával e sirboltot emelte  
 1857 mártzius 15-én  
 Készült Bagi Károly által

E szép tábla közlése mellett meg kell említeni azt is, hogy Bagi Károly 1829. november 2-án született, és a római katolikus halotti anyakönyv tanúsága szerint 1909. január 24-én halt meg 80 éves korában. E hivatalos adatok birtokában megállapítható, hogy az itt bemutatott emléktáblát 28 éves korában készítette. Nemsokára, talán még a Bach-korszakban, vagy kevéssel utána faragta faragószéke szorítójául a saját dús hajas, bajuszos, szakállas fejét életnagyságban, melyet a vásárhelyi múzeum őriz.<sup>10</sup>

A másik két tábla (20. kép) egyike hasonló ügyességet mutat a Bagi munkájához. 1863-ban készült Franciszti Sámuel családja számára.

E sírbolt készült 1863  
ápril elején melyet is készítetté  
Franciszti Sámuel  
az ő Családja számára  
E sírbolt első lakosai lettek  
Franciszti István született  
1830 év okt. 2. megholt 1862 márc. 3.  
Franciszti Ema született 1860 év  
Jan. 20 án meghalt 1861 márc.

A harmadik tábla kevesebb hozzáértéssel készült Franciszti János és Likhanecz Zsuzsánna emlékezetére.

Meg ne háboricsd itt e csendet  
Mely e családi sírbolt körül  
Lebeg. Hol itt több családi tag  
Nyugoszák csendes álmaikat.  
Franciszti János  
Szül. 1832. Megh. 1885.  
Likhanecz Zsuzsánna  
Szül. 1840. Megh. 19  
Ezt az emléket Lajos  
legkissebb fia tette ide  
Fijui emlékezetből atyának  
Ne sirjatok óh, özvegyek és árvák  
Isten adhat! de Isten elis vehet.  
Készült 1902 máj. 8.

### **Fejfafeliratok**

A legegyszerűbb fejfákon a halott neve, életkora és halála napja olvasható legtöbbször. E személyes adatokon kívül az itthagottakhoz való ragaszkodás, a szülők iránt tanúsított hála, a házastársak hűséges szeretete, a fájdalmas bánat, az Úr akaratában való megnyugvás jut ki-

<sup>10</sup> Nagy Vera 1990. 521. kép, 486.



21. kép. Múzeumba került fejfák. Plohn József felvétele 1910. TJMF: 438.

fejezésre érzelmes szavakkal és rendszerint az ég áldásával fejeződik be a nehéz elválás érzése. Elevenebb hangú felírást egyetlen fejfán találtam a Dillinkatemetőben a Takács Mihályén 1887-ből (48. számú).

Hódmezővásárhelyen a sok szövegű feliratok terjedtek el. Az itt mellékelt gyűjtemény nagyszámú versei is igazolják, sőt a megmaradt régi márványkövek szövegei is erről tanúskodnak. A fejfák nagysága és szélessége legtöbbször a szöveghez igazodott, hogy ráférjen a kívánt felirat és azonkívül a jómódot is mutatta. A keskenyebb fejfákat végig televésték iratokkal. A halott hozzátartozói úgy rendelték meg a fejfát a bognármesternél, hogy **szívreható verset** vessen rá akármennyibe kerül



22. kép. Múzeumba került fejfák. Plohn József felvétele 1910. TJMF: 433.

is. Sokan maguk választották ki előre a sírverset és meghagyták hozzátartozóiknak, hogy majd azt véssék a fejfára annak idején.

A fejfafeliratok szövegében gyakori a szántás-vetés, a megért gabona s az aratás köréből vett hasonlatok használata. A halál ugyanúgy lekaszálja a fiatalokat, mint az élő ember a gyenge fűvet. A letört bimbó hervadása, a leszakasztott liliom és rózsaszál hulló levelei, a száraz földben fonnyadó növény, az asszu fa letört lombja, ága állandó példái az elmúlásnak.

Ki írta a fejfákra vésett szövegeket, nem jegyezte fel senki se. Nagyidejű emberektől hallottam, hogy a régi fejfák versei közül sok Nótás



23. Múzeumba került fejfák. Plohn József felvétele 1910. TJMF: 430.

Szabó Páltól, az öreg nótafától való, aki 1869-ben halt meg 79 éves korában. A verseit még két-három évtized múlva is átvette a nép. Egész biztosan csupán az Ábrahám Péter fejfafeliratát tudom (42. számú), hogy Fejes István, a gimnázium fiatal tanára írta, egyik tanítványa közölte velem. Nagydiák koromban a temetőkántus tagja lévén, Tóth Sándor orgonista kántor hívta fel a figyelmünket az egyik széles fejfa szövegére, mely tőle való. Egyik-másik felirat, ha tanult ember munkája is, a legtöbb szöveg népi eredetű. A fejfakészítő mesterek gyűjtötték a feliratokat és a név meg az évszámok cserélésével alkalmazták. Mint már előbb említettem, sok esetben a fejfarendelők vitték a felvésendő verseket.

A fejf feliratok sora a pár napos csecsemő elmúlásával kezdődik, és kor szerint haladva a legöregebb korúéval végződik.<sup>11</sup>

1.

Mint a szántó gyenge tőnek  
gyökerét ha megsérti  
Ha szép volt is, de elfonnyad  
mihelyest a nap éri  
Liliomnál és rózsánál  
valék szebb virágszál  
Kedvesb valék nemzőtmenek  
ezüstnél, aranynál.  
Varga Bálint volt a nevem  
12 napokat éltem  
Itt hagytam szeretett atyámat és szülőmet  
véle 1 testvéremet.  
Víg vagyok én, ne sírjatok  
szerelmes szüleim  
Titeket is idevárlak  
lesztek követőim.  
Tudom, azon siránkoztok  
hogyha éltem volna  
Vénségteknek vigasztása  
én lehettem volna.

1882.

2.

Angyali honba tért kis fiúcska  
Isten veled  
Áldjuk emlékedet.  
Valahányszor e főfán  
virul a napkelet,  
Csókolja hamvadat  
a jó emlékezet.

3.

Itt nyugszik  
Kristó Imre  
Élt 2 hónapot  
Nem való volt

---

<sup>11</sup> A fejf feliratok a Kiss Lajos hagyatékából származó gépirat alapján a mai helyesírásnak megfelelő ékezetekkel kerülnek közlésre. Kivételt képeznek a 11., 14., 20., 63. számú feliratok, amelyeket az 1904–1905 évi fejf fényképekről (TJMF: 819., 988., 994., 1000., 1005.) lehetett hitelesen lejegyezni. A 14. és 63. sírversnél a fejfára vésett sorok végét zárójelek jelzik.



ő e  
Bűnnel ter-  
helt földre  
Visszavitték  
lelkét  
Angyalok az  
Égbe – 1888.

4.

Éltem bimbó virágjában  
nyugszom setét sírgyomrába  
Gyenge Mózes Áront lelek  
Kit szülei nem felejtnek.  
Mózes István édesatyám  
H. Tóth Juliánna édesanyám  
bízom az egek urára  
míg jutnak a végórára  
lám ilyen a földi élet  
csak 10 hónapot élt s mivé lett  
felejthetetlen bánat, enyészet, por,  
nyugodjék békével a jámbor.  
Mehalt 1880 Júni 9-én.

5.

Egy virágbimbó voltam  
De ki nem nyílhattam  
Kinyílni és virulni  
az égbe jutottam.  
Balog Zsuzsika volt nevem  
Épen három évet éltem.  
Fogadj be testvérem Erzsike  
E néma sír kebelébe  
Ki 4 hónappal előbb tétetett ide.  
Balog Imre kedves atyám  
Takács Katalin édes anyám  
Három szeretett testvérim  
Jusztí, Bálint és Judit  
Már nekem megengedjetelek  
Az Isten legyen veletek.  
Ti sírtok, de lelkem örül  
megváltó Jézusom körül.  
Mehalt 1892 márc.20-án.

## 6.

*Egy letörött bimbó hervad ezen helyen  
 hogy ismét egykoron új életre keljen.  
 Darabos Zsófia volt neve éltében  
 csak 7 éves vala jó anyja körében  
 Édes atyjától már ezelőtt 5 évvel  
 megfosztá a halál jéghideg kezével.  
 Olasz Zsófia volt kedves édesanyja,  
 ki kedves leányát zokogva siratja.  
 Nagyatyja, nagyanyja, s az egyetlen testvér  
 e kedves halottnak békét s nyugalmat kér.*

## 7.

*Én életem kezdő végén  
 Áteveztem halál révén  
 8 rövid évig eveztem  
 E porhajlékba betértem  
 Itt hagytam szerető atyám,  
 Bánatokban édesanyám.  
 Török István, Mucsi Judith  
 voltak életemben szülőim.  
 Nevem volt Török Mária  
 Kedves anyám egy leánya.  
 1870.*

## 8.

*Egy szeretett leánykának  
 A kis Horváth Máriának  
 Hideg tetemett nyomja  
 E sírhalom nehéz hantja.  
 Ki élte szép tavaszában  
 Csak 9 éves korában  
 A tudományok hazájából  
 Szülői ölelő karjából  
 A halál által elvétellett  
 És e gyász helyre tétellett.*

*Kora hunytát mélyen fájlalja  
 Horváth János szerető atyja  
 Vékony Katalin édes anyja  
 Kedves leányát siratja.  
 Egy testvér és két rendbeli  
 Öreg szülék búval teli  
 szívvel áldást könyörögnek  
 Kedvesök hült teteminek.  
 1866. Augustus 12.*

## 9.

Egy virágszál nyugszik itt  
 Ki volt nemes Molnár Margtt  
 élt 10 és fél esztendőket  
 E sírhalom fedi őtet.  
 Nemes Molnár János atyját,  
 Benyhe Sára szülőanyját,  
 Hagyta őket még életben  
 Lelke már örvend menyégben. 1846

## 10.

Itt nyugszik Mérai Ferenc  
 Ki ifjú korába  
 szállt a sír gyomrába  
 11 évet élt e gyarló világba  
 akkor jutott az halál markába  
 Ki is mint Juliánna testvérje után  
 16 évet számlálván  
 jutott az egek Urához  
 a minden élők Atyjához.

1869.

## 11.

Im itt nyugszik két virág szál,  
 Kit leszakasztott a halál.  
 Egy szép törzsnek ága valánk,  
 Míg anyánk karjain valánk.  
 Nagy Pál kedves édes atyánk  
 Égető Judth jó anyánk,  
 Kik nevem átörökölték  
 Te reád te jó kts testvér  
 Isten hozott ide mellém  
 Hogy én magam itt ne lennék.  
 a nevem Nagy Terézia  
 De tied is éppen csak a'  
 Én 13 évet élheték  
 Te fél évet sem élhetél  
 te is Nagy Terézia valál  
 Míg én hozzám el nem jutál  
 Én meghaltam 1884-ben,  
 Te pediglen 85-ben  
 én juli. hó 4-én, te május 12-én  
 Atyám, Anyám, testvéreim,  
 Nagyszüleim, rokonaim

Áldja Isten hű dajkáink  
kedves, szeretett barátink.  
E fejfa tétet 1885 máj. 14

12.

E nyugtató sír aljába  
fagyva Bálint Juliánna  
15-ik évébe  
tért önként a nyughelyébe  
Példás halállal múla ki  
de ne ítélje meg senki  
mert ez volt Isten végzése  
legyen meg hát szent tetszése.

13.

A bimbó midőn  
virágzik elher-  
vad, ha a nap rá-  
sugárzik, én is  
17 éves koromba  
tétetem a kopor  
sóba, édes testvér-  
reim, ti is így múltok  
el, kérek engem  
ne Felejtsetek  
el, ojkor - ojkor  
könyetekkel áz-  
tassátok Fejfám  
at, meg Ftzeti  
lelkem midőn  
Feltámad.  
Meghalt  
Hegedűs Piroška  
1882 marti 14.

14.

Ha a kinyíló rózsá/nak  
Kellemi is por/ba szálnak  
Hát/akkor az aszú fának/  
Lomjai hogy virulná/nak.  
Én is voltam/egy szép virág/  
Korán letört véllem/az ág  
Kis József/volt az én nevem/  
Csak 18 évet éltem/

*Kedves anyám Test/véretm  
Minden jó/megtisztelőim/  
Éljetek háborítlanul/  
Ezt kívánom a sírom/bul.  
meghalt 1885*

15.

*Istenem, de szép volt éltém  
szüleim karja között  
Akkik igazán örködtek  
Ifjú életem fölött.  
Legyen boldog, legyen hosszú  
jó szüleim éltetek  
Hogy három jó testvéremmel  
még sokáig éljetelek.  
Utánam tett fáradságotok  
Hogy ne essen hiába  
szálljon rátok mindörökké  
A jó Isten áldása.  
Isten veletek!*

1881.

16.

*Életem végeztem az torokfájással  
Rám várt jó testvérem ölelő karokkal  
Adj jó atyám nekik örök nyugodalmat  
Aludják békével testvéri álmukat  
Nagy bűnökbe még mi úgy sem elegyedtünk  
S jó atyánk örömmel karjaidba megyünk  
Három jó testvérem egymást szeressétek  
Atyám és jó anyám most Isten veletek.*

17.

*Rövid út az életpálya  
Ezt mutatja a fejfája  
Kast Juliánna példája  
Akit súlyos nyavalyája  
Épen 20-ik nyarára  
E gyász sírverembe zára.  
Atyám, anyám, testvéretm  
Minden idetartozóim  
Éljetek háborítlanul  
Ezt kívánom a sírombul.*

1881.

## 18.

Mint a szép virágszál hullajtja levelét  
 Úgy korán töltém el ifjúság idejét  
 Kenéz Zsuzsánnának hívtak életemben  
 Iffontan múltam ki 21 évemben  
 S bár a szeretetnek láncza szétszakadott  
 A mely 3 évig minket boldogított  
 Ne epeszd magadat Tárkány Szűcs Mihályom  
 Vidító balzsamot szívedre az Isten  
 Kívánom jó férjem bő mértékbe hintsen  
 Szüleim, testvérm s férjem rokonai  
 Mindnyájan legyetek Isten áldottai.  
 Kimúlt 1859 márt. 13-án.

## 19.

Állj meg itt jámbor utazó  
 Kérlek ne légy rágalmazó  
 Az Úr bocsátotta e halált  
 Mely koporsómba ide zárt.  
 Isten hozzád férjem s atyám  
 Isten veled édes anyám  
 Isten veletek testvérek  
 Reátok is áldást kérek  
 Valamint rád is magzatom  
 Az ég áldását kívánom  
 Huszonegy éveket éltem  
 Midőn e gyász sírba tértem  
 Kecskeméti Erzsébet volt nevem  
 Férjessel másfél évet éltem  
 mit fedez e sírbolt  
 Meghalt 1880 április 26-án.

## 20.

Itt nyugszik  
 egy szeren  
 csétlen szen  
 tesi ifjú N.  
 Kovács Ferencz  
 élt 23 éveket  
 meghalt 1883  
 Október 10 napján  
 Béke lengjen  
 porain

## 21.

Nézd, a sírok titkosan beszélnek  
 Nincsen itt ereje sem nyárnak, se télnek  
 Pihenő ágy ez itt minden halandónak  
 Vége van itt minden öröm és jajszónak.  
 Engem is álomra hítt már a természet  
 Fájdó sebeim is evvel elenyésznek  
 Nem engedi az Úr, hogy több időt érjem  
 Készen vár koporsóm, el kellett mennem.  
 Nagy Sándor volt nevem stb.

1870.

## 22.

Miként a rózsaszáznak  
 Virágot kóróvá válnak  
 Ha illatos kebelébe  
 Fú az észak hideg szele  
 Úgy Molnár Jusztinak  
 Egy ifjú nő és jámbornak  
 Kinek határa éltének  
 Csak 28 évre terjedének  
 A rideg halál élte  
 Fonalait elmetszette.  
 Itt hagyta jó anyját  
 Kis Gál Juliannát  
 Hűség 3 testvérett  
 Albertet, Mihályt és Esztt  
 Kikek Istennek ajánlva  
 Tért örök nyugalomra.

1887.

## 23.

Embertársam gondoly az életre  
 Mily véletlen eltűnik ideje  
 A sors trigy s kérlelhetlen szörnye  
 A zord halál életem tépte le.  
 Az Úr rendelt, hogy anyává letettem.  
 Magzatomat szültem, életem letettem.  
 Elhagytalak szeretett véreim  
 Földi életem égivel cseréltem.

1869.

## 24.

Ifjú nő állj meg  
 Nézd, mely múlandó az élet,  
 Én is, mint te ifjú voltam  
 Most ím látod, hogy megholtam.

25.

Egy ifjú nő teteme  
Pihen e sír mélyibe  
Ifjú és szép volt élete  
midőn öröm és reménye  
mind ide lett eltemetve.  
Kristó Rozál stb.

1897.

26.

Itt nyugszik már a jó anya  
Sok szép cseléd gyámolója  
Van 4 fia, 3 lánya  
Kiktől meg kellett válnia.

27.

Itt nyugszik Varga Juliánna  
élt 30 évet Szabó Sándor férjem  
Értem síró hitvesem 10 évi  
szent házasság Csatolt hozzád engem  
Elszólított hű kebledről Az élet  
halál Ura De ő veled lesz és  
vigaszt terjeszt özvegygé vált  
sorsodra. Sándor egyetlen fiát  
Varga István jó atyját, Zsuzsánna  
és Judith testvéreit Istenre  
bízva Tért örök nyugalomra,  
Mehalt 1890 November 3.

28.

Kis János volt nevem amíg éltem  
amíg szememmel a napot szemléltem  
a múlandó napjai földi életemnek  
38 éveket bevégeztetének

1876.

29.

Utas állj meg e sírnál  
Nézd, kit fedez ez itt  
Varga Judith teste porladozik  
ebbe itt. Középkorba szállt  
a sírba, 40 évig élt. 21 év után  
elhagyta férjét Kiss Tamást  
Jusztli, Lajos, Eszti gyermekeit  
1896. febr.14.



30.

E sírbolt néma ölébe  
Nyugszom a halál álmát  
Lelkem Mennyei Atyám kezébe  
Tettem kérve oltalmát,  
Itt nyugosznak már Szüleim  
S testvérem porhamvai  
Én, ki Szametz Judit voltam  
Éltem 40 évei  
Falta Sándor volt jó férjem  
5 élő gyermekeim  
Bízom Isten kegyelmére  
Távozásom percetm  
1869  
Október 14.dikén  
Tétettem le a Sírboltba  
Áldást hagyva véreim

31.

Mint száraz földben a növény  
Napról napra hervadtam én.  
Elfáradva az élet útján  
Szabadulásért imádkozám  
Mert fájdalmim, szenvedésim  
Ti tudjátok jó gyermekim.

32.

Mint a szarvas úgy futottam  
Míg e sírba eljutottam  
Szorgalmamnak ez lévén a bére  
letesznek a sír fenekére.  
Varga Zsófi stb.

33.

Meg ne háborítsd a csendet,  
mely e sír körül lebeg  
mely alatt egy páratlan  
Jó anya fáradt teste  
szendereg.

34.

P. Nagy Márta teste  
E sírba van letéve  
Megpihenni idefeküdt

Bajaitól megmenekült  
Tartsd tehát hű kebeledbe  
E halottat, kit fedél be.

35.

Vándor megállj, nézd e gyász hant kit fedez  
a halál is ilykor miképen tévedez  
váratlan lepi meg többször a családot  
feldúlja a csendes házi boldogságot  
gazdag, ifjú, öreg mind mennek egysorba  
a kegyetlen halál rakja egy halomba.

36.

Élő ember lásd meg ki volt  
Kit fedez e setét sírbolt  
Sarró Pál egy jó barátod  
Itten nyugszik immár látod  
48 évét megérte  
Ím az halál eljött érte  
Az Úr parancsolatjára  
elaludt élte fáklyája  
Kenéz Erzsébet hű nővel  
25 évet töltött el.

1868.

37.

Ütött utolsó óráim  
A koporsó zárult reám  
Kegyelmes jó Isten  
Mindenható kezedben  
Hagyom családomat  
Vezérelj útjokat  
Mérát Sándor nevem  
56 év vala életem  
Bodrogi Erzsébet nőmmel  
34 évet töltöttem el  
István és Mária gyermekeim  
3 unokáim, Szekeres István  
vejem, Isten áldása reátok  
Ezt kívánja jó atyátok  
Az Úr mindenható keze  
Élteteket védelmezze.

1892.

38.

*E gyász sírhalomnak dombja  
K. Kovács Sándor testét nyomja  
59 évet számlála  
midőn a holtak közé juta  
31 évre terjedt házasság ideje  
4 gyermekeit és pedig 2 rendbelit  
és kedves nejét  
bízta az egek urára.  
meghalt 1886. év  
március havába.*

39.

*Isten, lelkem pásztora  
Eljuttattál az égt jóra  
Adj békét testemnek  
Üdvösséget lelkemnek.*

40.

*Ember tekints e sírdombra  
Mondj áldást az itt nyugvóra  
Kinek Balogh stb.*

1880.

41.

*Áldás kísért a porházából  
A boldog párt égt honába fel  
Család, barátok csoportja  
Hamvaikra békét esdekel  
Béke az egy pár porára  
Juhász Mihály, Baranyt Sárára.*

1887.

42.

*Én Ábrahám Péter éltem úgy, mint te  
De léteből már az Úr kiinte  
25 évet éltem békével  
Dedinszki Katalin szeretett nőmmel.  
Ne sírj hitvesem, lehetsz még velem  
Megnyíl számodra gyász leplem  
Már elrejt tőled sírom hantja  
Vigyázzon rád az egek atyja.*

1860.

43.

Oh setét sír, pihenő vár  
lakód lettem én is immár  
majd ha itten megpihenek  
új életre felsejkenek.  
Veres Mihály volt a nevem  
60 éveket éltem  
Daru Juliánna  
hű nejemmel  
41-gyet töltöttem el  
még éltünk a házasságba  
voltunk nyájas barátságba.  
1880.

44.

E sírhalomnál ki elmégy  
állj meg, erről tudomást végy  
tudod veled jár a halál  
mert mindnyájónkat lekaszál.  
Dezső János volt a nevem  
60 esztendőket éltem  
Zsoldos Erzsébet hű nőmmel  
38 évet tölténk el  
akit hagyok holtig gyászba  
3 testvéremmel sírva.  
Mehalt 1881 március 31-én.

45.

Takács Zsuzsánna volt nevem  
ki 60 éveket éltem  
Daru István jó férjemmel  
42 évet tölték el  
Egy fiam és 2 leányom  
és 9 unokáim  
megszomorodott feleim  
szálljon rátok áldás égi  
meghűlt szívem ezt rebegli.  
Mehalt 1881 Dec. 5.én

46.

Az Úr szeme fordult reám  
Hogy megelégelé nyavalyám  
Amelyekben fetrengettem  
Míg e sírba letétettem.

47.

Ki Istent szívből szerette,  
Útjait híven követte,  
Mint igaz keresztyén  
Életét immár bevégezvén.  
Ki családjának volt őre,  
Nincs többé, ide lett téve.  
Én Vincze Judith  
Aluszom a sírba itt.

48.

Isten áldja meg  
kenteket azért ki  
hoztak engemet  
menjenek kentek  
el haza, készen ot  
hon a vacsora Éjék  
asztal egészséggel menje  
nek haza békével  
Én itt maradok a  
kertbe a halottak  
seregében.  
Takács Mihály  
volt a nevem 63  
évet éltem.  
Biski Zsuzsánna  
hű nőmmel 38 évet  
tölték békével.  
Hátra hagytam  
3 gyermekeim  
Juliánna, Mihály  
Istvánt.  
Meghalt 1887.

49.

Itt nyugszik  
Hodják András  
Született 1815.dik évbe  
meghalt 1879 márc. 16.án  
Nyugodjék békével.  
A felejtethetlen férj  
és jó Édes Atya emlé-  
kének a hű házastárs  
és gyermeki kegyelet  
jeléül.

50.

E csendes sírba itten  
Faragó Mária teste pihen  
Itt alussza örök álmát  
Ki élt 66 éveken át  
Varga István hú férjével  
42 évet töltött el  
Itt hagyta már özvegyen  
bánat és keserűségben  
Áldását hagyta reátok  
István, Zsuzsánna, Judith,  
Juliánna gyermekei  
11 unokái  
2 testvére és rokonok,  
míg éltek e földön, legyetek  
boldogok. Meghalt 1890 július 4.  
Béke poraira.

51.

Kit a végzet erre vezet  
Vessen fámra tekintetet  
Mert ez egy volt s nincsen felett  
Tiszteletből emeltetett.  
Kandó Katalin volt nevem  
67 éveket éltem,  
Melyből mint lány 19-et  
Férjel pedig 22 éveket  
Férj nélkül 26 telet  
Így számítok 67 tet.  
Férjem, ki Hódi János volt,  
Ki oly korán már itt hagyott,  
Szeretett kedves gyermekim  
Megszomorodott Ilona és  
Péter testvéreim  
Szálljon rátok áldás égi  
Meghílt szívem ezt rebegi.  
Meghalt 1879 Febr. 22-én.

52.

E sírban nyugoszik portestem  
Cz. Nagy Ferenc volt a nevem  
70 évet éltem  
Gojdár Anna hú nőmmel  
50 évet éltem békekességben

*Kedves nőm és gyermekeim  
3 fi, 6 lány és unokáim  
megszomorodott feleim  
Bízom az egek urára  
Testem a földnek porára.  
Mehalt 1891 márc. 5.én  
Béke poraira.*

53.

*Ember eszedbe veheted  
Hogy múlandóság életed  
Már látod én is megholtam  
Daru Mihály aki voltam  
72 éveket éltem  
E világból elköltöztem.  
Vörös Zsuzsána hú nőmmel  
Ötven évet töltöttem békével  
Kedves flaim, leányaim  
Kisebb nagyobb unokáim  
És kik a temetésemen  
Tiszta szívvel megjelentek  
Áldja meg az Isten  
Úgy földön, mint mennyben.  
1887 július 19.*

54.

*Nincs itt, nincs örökös hazánk  
Akik anyától származánk  
Levágattam utoljára  
Megért gabona módjára.  
Szabó Pál volt a nevem  
73 évet értem*

1858.

55.

*Itt nyugosznak hú porai  
Egy jó, Édes Atyának,  
Itt szakasztja fájdalmait  
Nyughatatlanságának.  
Balog S. stb.*

1904.

56.

Öreg napjaim eltűntek  
Minden fájdalom megszűntek  
mert az Úr szeme fordult reám  
Betölt Istentől rég kért óram  
A hosszú sorvadásom  
itt nyerem a pihenő helyet  
melyért Istent jajszóval kértem  
Küldje el Jézusomat én értem  
Már testem lelkemtől elvála  
Leng fent ott ama szebb hazába  
Istennek dicsőült várába  
Boldogultaknak szép hazájába  
Jó férjem hideg hajlékát  
Testem is meglelte e várát  
Testünk itt enyészetre dűl  
Poraik öszveelegyül  
Várjuk itt az örök tavaszt  
Ki majd új életre virraszt.

57.

Az Úr nevében végtére  
Leszálltam a sír mélyébe,  
De koporsóm fenekén  
Nem sokáig leszek én  
Ha eltelnek a századok  
Újra élek, feltámadok.

1877.

58.

Levágják az ért gabonát  
ha megérlelt a nyár  
Megérlelt engem az idő  
learatott a halál.  
özv. Lázár Jánosné  
Szél Sára volt a nevem stb.

59.

Ember állj meg, nézz fejfámra  
így jársz te is valahára.  
Tolnai Judith volt a nevem  
míg az élők földén éltem  
75 nyarat számláltam  
míg jó Istenem imádtam.

1889.



60.

Valamint a füst és pára  
Elmúltam az Úr szavára  
Hocsi Mária volt nevem  
78 éveket éltem  
de a halál parancsára  
Kedves férjem bánatára  
szebb hazába költözöm  
Házasságban hű férjemmel  
62 évet töltöttem el stb.

1893 márc. 17.

61.

Mint a madár száll a fára  
Párja mellé nyugalmára  
Dani József aki voltam  
Párom mellé eljutottam  
82 éves koromba  
tétettem a koporsómba  
Házasságban néh. Hocsi Mária hű nőmmel  
62 évet töltöttem el stb.

1893 júl. 6.

62.

Doszlop András volt a nevem  
83 évet éltem  
az Úr engem már iderendelt  
ide várok minden embert.

1882.

63.

Halandó tekincs/e fejfára  
itt nyug/szik Elek Sándor/  
ki is 83 éves korába/  
szállott setét sir/halmába  
elhagy/ta gyermekeit, ro/konait  
kikkel tölté / sok számos nap/jatt  
és ha lesz az a /feltámadás  
én is /feltámadok mint / más.  
Mehalt 1881. / December 10én

64.

Hú párom és árváimtól  
Jó rokonim, barátimtól  
Kiket én híven szerettem  
Nehéz megválni én nekem  
De Istennek végzésén  
Az ő bölcs rendelésén  
Megnyugszom sírba térvén.  
1870.

65.

A halandók igaz barátjok  
És legálthatatosb sajátjok  
A sír, melybe pihenni tér  
Melyben halandó célt ér.

#### IRODALOM

Balassa Iván

1989 *A magyar falvak temetői*. Budapest.

Bányai Sándor

1901 Szabályrendelet a h. m. vásárhelyi ev. ref. egyház temetőiről. *Hódmezővásárhely*. 1-2., 4.

Bodnár Béla

1983 *Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből VII. Szeged. 18., 46., 69., 71., 91., 97., 122., 135.

Felföldi László

1990 A vallásos népelet és a szokások tárgyai. In: *Csongrád megye népművészete*. Szerk. Juhász Antal. Budapest, 519-578.

Nagy Vera

1990 *Faragás*. In.: *Csongrád megye népművészete*. Szerk. Juhász Antal. Budapest. 441-496.

Silberstein Adolf

1943 *Hódmezővásárhelyi zsidók*. Hódmezővásárhely. 15.

Szeremlei Samu

1911 *Hód-Mező-Vásárhely története IV*. Hódmezővásárhely. 150-152.

1913 *Hód-Mező-Vásárhely története V*. Hódmezővásárhely.

1938 *A hódmezővásárhelyi református egyház története II*. Hódmezővásárhely. 216.

#### **Cemetaries and Wooden Grave-markers at Hódmezővásárhely**

KISS, LAJOS

(Source publication: SZAKÁL, AURÉL)

First, we can read about the 18th-19th century location, development and changes of the cemetaries of Hódmezővásárhely. The Presbyterians had several great cemetaries; that of the Catholics is situated on a large area, while the cemetaries of the Nazarenes, Unitari-

ans and Jews are very small. The author is mostly concerned with the Protestant cemeteries and wooden grave-markers of the second part of the 19th century. Grave-rows and paths were created in the evangelic cemeteries, while the areas not having graves were hired out for agriculturing purposes, and small portions of them were used as nursery-gardens. The next free grave in a row was always free of fee, but those situated by the side of the main paths of the cemetery were subject to the pay of fees. Grave-digging was done by family-members and kins, but at the end of the 19th century it was done by the caretaker of the cemetery. After having letting the coffin down, and having filled the grave up with earth a wooden grave-marker was placed at the head of the grave. Graves were usually often visited and taken care of. People of Hódmezővásárhely always walked silently in an affected manner in the cemeteries.

Elderly people when preparing for death always provided the material – cut the tree or had it cut – for their own wooden grave-markers. The family of the dying person ordered the appropriate grave-marker at one of the craftsmen. The poor carved their own grave-markers.

In the section describing grave-markers, several versions of Presbyterian (pictures 1–14., 21–23.) and evangelic (pictures 15–20.) grave markers are presented. A speciality of Hódmezővásárhely, a very broad wooden grave-marker with a board (pictures 6., 8–15.) is also presented. This shape on the one hand was a sign of a well-off family, and on the other hand was made necessary by the long epitaph. Only few ornaments were used on the grave-markers: motifs of stars, weeping willows, tulips, broken off buds, wreaths. The earthenware plate fastened to a grave-marker having an inscription on it (picture 5.), and the wooden plates (pictures 19–20.) of the evangelic cemetery are also specialities. (The photos were taken between 1904 and 1910 at the author's request.)

The first undertaking, which was followed by several others, was founded at Hódmezővásárhely in 1878. Since that time burial habits has gradually changed to that of the bourgeoisie. Instead of different grave-markers uniform ones were produced. Between 1910 and 1950 wooden grave-markers were gradually replaced by artificial tomb-stones. Epitaphs and inscriptions are of folk origin. They are emotional reflections of affection, sadness, and resignation. At the end of the study we can find a list of 65 epitaphs. They start with those from children's grave-markers and end with those from elderly people's. Most of them were created between 1850 and 1890.



# Bónis György és társai jogi népszokásgyűjtése Tápén

(Forrásközlés)

## I.

KÓHEGYI MIHÁLY  
(Baja, Türr István Múzeum)

NAGY JANKA TEODÓRA  
(Szekszárd)

**A** harmincas években Györffy István kezdeményezésére, az igazságügyminisztérium támogatásával jogi néphagyomány-kutatás kezdődött, amely „a tételes jog mellett, vagy annak ellenére a nép köztudatában élő jogelvek, szokások és eljárások” összegyűjtését tekintette céljának.<sup>1</sup> E mozgalom keretében 1939 és 1948 között több mint száz kutató gyűjtött adatokat az ország legkülönbözőbb településeiről.<sup>2</sup> A célokat megfogalmazva Bónis György kolozsvári egyetemi tanár a gyűjtés néprajzi, jogtörténeti és jogpolitikai jelentőségét hangsúlyozta. „Munkánk haszna hármas lesz: más oldalról ismerjük meg a magyar népet, a hagyományból jobban élénk tűnik jogunk múltja, jogtudományunk magyarabbá lesz.”<sup>3</sup> Cikkeiben, tanulmányaiban Bónis később is gyakran foglalkozott a jogi néphagyományok kutatásának elméleti és módszertani kérdéseivel, diákjaival több helyszínen gyűjtött, a jogtörténet oldaláról összegezte és értékelt a mozgalom eredményeit.<sup>4</sup>

A Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete, illetve az annak keretében működő Országos Táj- és Népkutató Intézet vezetője, Györffy István kezdeményezésére 1939 elején Bónis György és Papp László részvételével munkaközösség alakult a népi jogélet kutatására. A munkába később Viski Károlyt, Hofer J. Miklóst, Fél Editet és Szendrey Ákost is bevonták. A munkaközösség a szakmai ajánlások mellett kérdőívet állított össze, amelyet Bónis György meg is jelentetett.<sup>5</sup> Györffy halála után Bónis – többek között egyetemi magántanári képezésére

<sup>1</sup> OL K 579 IM 33.704/1940. I.M. III. sz. felhívás.

<sup>2</sup> A résztvevők és a községek számára vonatkozóan az egyes szerzők eltérő adatokat említenek. Papp László „82 gyűjtőtől 113 elkülönült részre oszló 95 db jelentésről” (EA 13.300. 2., Papp László 1948. 6.), Tárkány Szücs Ernő kb. 120 gyűjtőről ír (Tárkány Szücs Ernő 1981. 16.). Jelentésében Hofer J. Miklós több mint 140 gyűjtőről szól. (OL 17.443.) Papp szerint „137 község, továbbá 10 járásbírótság, 3 vármegye, 5 táj területére vonatkoznak a jelentések” (EA 13.300. 4.), Tárkány Szücs hozzávetőlegesen 340 községre kiterjedőnek tartja a gyűjteményt (Tárkány Szücs Ernő 1981. 16.).

<sup>3</sup> Bónis György 1939/a. 122.

<sup>4</sup> Bónis György 1939/a, Bónis György 1939/b, Bónis György 1941, Bónis György 1942/a, Bónis György 1942/b, Bónis György 1942/c, Bónis György 1943/a, Bónis György 1943/b, Bónis György 1948, Bónis György 1956.

<sup>5</sup> Bónis György 1939/b

készülve – egy ideig nem vett részt az irányításban. Amikor azonban a gyűjtések eredményeként beérkező anyag szakszerű feldolgozásának lehetőségeiről a szervezést irányító igazságügyminisztérium nevében Hofer J. Miklós a véleményét kérte, részletes munkatervet terjesztett elő.

Alapvetőnek tekintette a biztonságos pénzügyi háttér megteremtését. A tennivalók között első helyen említette a gyűjtést irányító szakember kiválasztását, s erre a feladatra legalkalmasabbnak Viski Károlyt és Szendrey Ákost tartotta. Szólt a továbbképzések, a tanfolyamok fontosságáról. A munka eredményes folytatásához nélkülözhetetlennek tartotta az eddigi jogi néprajzi szakirodalom összefoglalását, melynek megírására Szendrey Ákost vélte legalkalmasabbnak.<sup>6</sup>

Hofer örömmel nyugtázta, hogy ha a jelentések eredményeinek összegzésére és a gyűjtés módszereinek kidolgozására Bónis nem is vállalkozott, az erdélyi területeken folyó gyűjtés irányítását és – Szendrey akadályoztatása esetén – a szakirodalom összefoglalását szívesen megtenné.

Tanítványként Tárkány Szücs Ernő többször is méltatta Bónis erdélyi működését.<sup>7</sup> A Garam mentén végzett kutatási eredmények publikálása után a kolozsvári jogtörténeti szeminárium vezetőjeként Bónis György 1942-ben 14 kutató részvételével Kalotaszeg 25 községében szervezett gyűjtést.<sup>8</sup> Bónis indíttatására, az ő segítségével szerzett minisztériumi anyagi támogatással kezdte meg gyűjtéseit Tárkány Szücs Ernő Mártélyon. Munkája a kolozsvári egyetem jogtörténeti szemináriuma által tervezett, a jogi néphagyománygyűjtés eredményeit publikáló sorozat első köteteként jelent meg 1944-ben, s mint a gyűjtőknek szánt módszertani anyagot, Bónis maga ajánlotta az igazságügyminiszter figyelmébe.<sup>9</sup>

A szegedi egyetemen 1948. szeptember 1. és október 15. között tanítványaival Tápén szervezett gyűjtést. Az anyag egy részét Börcsök Vince felhasználta a tápéi jogi néphagyományokról írott összefoglalásában, s egy-egy jogi szokás ismertetése kapcsán Tárkány Szücs Ernő is többször említett tápéi példát.<sup>10</sup> A Papp László kifejezésével élve jogászai tárgyismerettel és néprajzi módszerrel gyűjtött anyag gazdagsága, sokrétűsége indokolja a teljes közzétételt, hiszen e sok tekintetben ma már nem is gyűjthető forrásanyag értékes adatként, egyes változásvizsgálatok bázisaként is szolgálhat.<sup>11</sup>

---

<sup>6</sup> OL 17.443.

<sup>7</sup> Tárkány Szücs Ernő 1944. 6., Tárkány Szücs Ernő 1981. 17.

<sup>8</sup> Az anyag legnagyobb része sajnos a háború során megsemmisült. Bónis György 1941, Tárkány Szücs Ernő 1943, 1981. 17.

<sup>9</sup> OL K 579, Tárkány Szücs Ernő 1948. 304.

<sup>10</sup> Börcsök Vince 1971, Tárkány Szücs Ernő 1981.

<sup>11</sup> Ezúton mondunk köszönetet Hofer Tamásnak, a Néprajzi Múzeum igazgatójának az anyag közlésének engedélyezéséért és lektorunknak, Paládi-Kovács Attilának segítő észrevételeiért.

Bónis György a tápéi gyűjtés során nem a népi jogéletkutató munkaközösség által összeállított, hanem a Papp László-féle kibővített kérdőív alapján dolgozott. A kérdőív bevezető pontjaira (általános helyismertetés, jog, törvény, szokás fogalmának értelmezése, pereskedéssel, bíraskodással kapcsolatos vélekedések) adott válaszok és a tápéi jogi népszokások jogágakénti általános összefoglalást tartalmazó, minden valószínűség szerint Bónis által megfogalmazott értékelés töredékes, így ezt ebben a formában közöljük.

A közzététel nem a leltározó által adott folyamatos számozás, hanem az eredeti kérdőív pontjainak növekvő számsorrendje szerint történik. Ez nem folyamatos, nincs minden kérdésre válasz, de az is előfordul, hogy egy felelet több kérdőpontra is vonatkozik. Ez utóbbi esetben az elsőként jelölnél (az alacsonyabb számúnál) közöljük a gyűjtött anyagot. Ha egy kérdőpontra több válasz is született, egymáshoz viszonyított sorrendjüket a leltározó által alkalmazott sorszámozás határozta meg. Ettől csak egy esetben, a községi bíróság előtt zajló, több cédulára kiterjedő pereskedés folyamatos leírása érdekében térünk el.<sup>13</sup>

Az eredetileg is gépelt cédulákat az anyagközlés általános elvei alapján, csupán a nyilvánvaló helyesírási és gépelési hibákat javítva közöljük. Nem tekinthettünk el az értelemzavaró központozások javításától. A gyűjtők által használt írógépen hiányzott a hosszú í, ú, ü, ezeket a jelenlegi helyesírási szabályoknak megfelelően pótoltuk. Egységesítettünk néhány különböző formában használt rövidítést, kifejezést (Ft, néyszögöl, lásd). Érintetlenül hagytuk viszont a gyűjtők eltérő fogalmazást, leírási stílusát, a nyelvhelyességi hibákat (pl. a hol egyes szám első személyben, hol egyes szám harmadik személyben íródott szövegeket, továbbá az ilyen kifejezéseket: „meg kell kérdezze, be kell tartsa”). Csupán az értelemzavaró kihagyást, kimaradt betűt, szót pótoltuk [...] A cédula leírói nem jelölik következetesen az idézeteket, a sajátos népi nyelvi kifejezéseket. Van, amikor idézőjelet használnak, máskor aláhúzást, de előfordul, hogy egyáltalán nem jelölik. Ezeket nem változtattunk. Cikkünk második részében a forrásközlést végül egy rövid értékelés közreadásával fogjuk majd teljessé tenni.

## I. Helyzetkép

Tápé nagyközség (4900 lakos) Csongrád vármegyében, a kiskundorozsmai járásban a Tisza mindkét partján, a Maros torkolatánál terül el. Szeged városától 2 km-re fekszik. A szegedi törvényszékhez és járásbírósághoz tartozik. Északon Algyő, Sövényháza, keleten Püspök-

<sup>13</sup> A 19., 20. 21. cédula egyaránt a 16. kérdőpontra adott válasz. A jobboldali számozás viszont felcserélődik. A 21. az eleje, a 20. a folytatása, a 19. számú a kiegészítése a jogesetnek.

lele a határfalval. Földrajzi fekvése: sík terület, a tengerszint feletti magassága 79 és 86 méter között váltakozik. Jellegzetessége, hogy a város melletti fekvése ellenére is kiesik a forgalomból, a Szeged–Püspöklele–Makó gyér forgalmú út vezet rajta keresztül. Települési formája: maga a község zárt település, de a Tiszántúlon nagy kiterjedésű tanyavilág tartozik hozzá, gyűjtőnéven a Tápéi Rét. Összterülete a tanyavilággal együtt 8048 kat. hold.

## II. Története

A Tápéi Rét síkjából kiemelkedő Lebő dombot a legnagyobb árvizek idején sem érte el a Tisza. Így kézenfekvő, hogy az első emberi települések maradványait itt keresték. A kutatások eredményeként jelentős homoki település maradványait tárták fel, melynek lakói a leletek szerint nemcsak földműveléssel, de már kezdetleges iparral is foglalkoztak. Tápé, mint általában a falvak történetében gyakori, nem a mai telephelyén terült el. Az eredeti település széle József császár korabeli térkép szerint leért a Tisza medrének közepéig, a mai helyzet a szeszélyes folyó mederváltozása folytán századok múlva állott elő.

A községről első írott adatunk II. Béla egyik oklevele 1138-ból, amely bizonyítja, hogy a község a csongrádi várspánsághoz tartozott. 1247-ben IV. Béla a községet a szegedi hospeseknek adományozta, így lett Tápé Szeged város jobbágyfaluja, és kisebb-nagyobb megszakításokkal az maradt egészen 1848-ig.

A török hódoltság ideje alatt Tápé jelentős közlekedési központ, nemcsak forgalmas kikötője, de a török katonaságnak igen alkalmas átkelő helyül szolgáló jól kiépített réve miatt is. Ez időben a községnek két helyre is kellett adóznia, a töröknek kapunkinti arányban, a városnak köteles földesúri adóval, amit hadseregszállítással és általában fuvarozással róttak le.

A török uralom megszűntével Szeged városának sokat kellett csatáznia Tápé birtokáért a kamarával és a vármegyével. Mindkettő az igen jövedelmező révjogot igyekezett megkaparintani, és mindent elkövetett, hogy a tápéi parasztságot maga felé édesgesse. Felbízott a jobbágyai lecsillapítása végett Szeged városa kénytelen volt engedelmeket tenni a szolgáltatások irányában. 1723-ban leszállította az úrbéri váltságot 710 Ft-ra, végül 1766-ban Mária Terézia úrbéri törvényének hatása alatt végleges egységre lépett Tápéval, melyben kimondták, hogy a községben soha nem volt úrbér. Tápé közelében – az igen távol fekvő Pallavicini birtokot kivéve – nem terült el latifundium, nagybirtokkal nem került összekötetésbe, így elkerülte a nagy uradalom kizsákmányoló politikájának hatósugarát. A Szeged városával való viszonya sokkal lazább volt, minthogy éreznie kellett volna azt a kötöttséget, amit a nagybirtokok közelsége rótt a jobbágyfalvakra. Az 1766-i egyezséggel pedig a robotszerű szolgáltatásoktól – kivéve a katonákat –



legalább ebben megmenekült, elszigeteltsége pedig előnyére szolgált relatív szabadsága kialakulásában.

### III.

A lakosság lélekszámáról az első adatunk egy 1750-i adólajstrom, amely szerint Tápén 107 gazdacsalád és 17 zsellércsalád lakott, összesen: 720 fő. 1783-ban a lakosság lélekszáma 1271 főre emelkedik, az 1823-i összeírás pedig 313 házat, 1839 lelket említ. E három időpont között a népesség rohamos emelkedését tapasztaljuk. A lakosság száma 1783-ban 62,5%-kal, 1823-ban 44,6%-kal emelkedik. Ezt a gyors emelkedést követőleg az arány nagyot zuhan, 1920-ban eléri a mélypontot 0,4%-kal, 1930-ban viszont már 14,4%-ra emelkedik, s ezt az arányt napjainkig megtartotta. 1947-ben a születések száma 127, a halálozásoké 47. A lakosság száma 4900 lélek. Az egyke nem talált talajt Tápé községben, és így a népmozgalom terén egészséges emelkedéssel találkoztunk.

### IV.

Ha egybevetjük a földterület nagyságát a lakosok számával (:kb. 5000 hold művelhető terület, 4900 lélek:) megállapítható, hogy Tápé községben földszúke van. Ez az állapot magyarázza a harmincas évek közepéig állandóan növekvő kivándorlás nagy arányszámát, a falu fiatalágának a városba, gyári és napszámos munkára való beözönlését. A földínséget súlyosbította a földtulajdon helytelen elrendezése, amely mint mindenütt, így itt is kialakította a két paraszti társadalmi réteget: a földbirtokkal bíró gazdát és a két keze munkájára szoruló nincstelen zsellért. Tápén azonban a helyzet sokban elüt a szokottól, itt ugyanis a föld helytelen elosztásához nagyban hozzájárult maga a tápéi nép. E kérdés megvilágításához szükséges először a lakosság foglalkozását tárgyalni. A múlt század közepén Tápé lakossága ősfoglalkozásként a halászatot és a gyékényszövést űzte. A halbőség nagy volt, a gyékény pedig ott burjánzott a „Dögtsza” mocsaras medrében. A férfiak halásztak, gyékényt vágtak, az asszonyok pedig feldolgozták a gyékényt. Mind a két foglalkozás igen jövedelmező volt, és így a gazdálkodást csak mellékfoglalkozásként űzték, a földet pedig nem értékelték sokra. Így magyarázható az a magatartás, amit Tápé község tanúsított a Szeged Ármentesítő Társulatbani részvételre való felhívása alkalmával, mikor is nem volt hajlandó a Tápai Rét lecsapolásának költségeihez hozzájárulni. A mindenben kételkedő tápéi gazdák nem hitték el, hogy az akkoriban legnagyobb részét vízzel borított rét és nádas helyén virágzó szántóföldek terülnek majd el. Így a 4200 négyszögöl kiterjedésű, közigazgatásilag még ma is Tápé községhez tartozó Tápai Réttet Szeged városának tulaj-

donába írták át a lecsapolási költségekhez való hozzájárulása fejében. Szeged városa a lecsapoló földeken később örök és hosszú bérleteket létesített, kialakult a tisztántúli tanyavilág, így végeredményben Tápé közönségének rövidlátó magatartása hozzájárult egy új paraszti réteg: a tanyai bérlők osztályának kialakulásához. Végzetes tévedésüket csak a múlt század második felében látták be, amikor a halászatról lassanként áttértek az intenzív földművelésre. 800–1000 hold föltulajdon fölött rendelkeztek, a Tápai Rétet csak bérlőkként használhatták. A földbirtok elosztásában jelentős aránytalanságot észlelhetünk a Tiszán inneni részen is. Ennek fő oka abban rejlik, hogy 1848 előtt a földeket az kapta használatra, aki a városnak fuvarozott. Az igával bíró gazdák az állandó fuvarozásért egy **szekció** földet kaptak, ami 20–22 katasztrális holdnak felel meg. Mivel a jobbágység felszabadításakor mindenki az általa használt földet kapta tulajdonul, a fuvarozó ún. „urbáriumos” gazdák az egyébként is kevés föld jelentős részét kaparintották meg, melynek következményeként kialakult a zsellérek nagyszámú osztálya. Belőlük került ki később a kivándorlók többsége. Az 1920-as földreform igyekezett segíteni a nincstelen munkásházak jutányos áron való felépítésével és házhelyosztással, de a szántóföldek elosztása kérdésében minden maradt a régiben. Az 1945-[ös] földreform előtt még megvolt a három osztály: az ősi földön gazdálkodó gazda, a Réten gazdálkodó bérlő és a két keze munkájából élő zsellér. Az 1945-ös földreform elvette Szeged városától a Tápai Rétet, megszüntetvén a hosszú és örökbérleteket, és az így nyert 4655 négyszögöl földet kiosztotta 991 nincstelen zsellér között. Ezzel létrejött a régóta sürgető probléma megoldása, a kenyeret adó szántóföld tulajdona arányos elosztást nyert.

## V.

A tápéiak földhözjuttatásuk ellenére sem hagytak fel őszi foglalkozásukkal: a gyékényszövésessel. Sajnos ma már ez az iparág korántsem mondható rentábilisnak. Számításaim szerint ugyanis a három óra hosszát tartó egy méter gyékény megszövésén a tápai asszony hetvenöt fillért keres, tehát óránként 25 fillért, ami nevetséges bére a fásasztó munkának. E gyalázatosan alacsony haszonminimum eléréséhez igen nagyban hozzájárulnak a Tápén és környékén működő gyékénykereskedők, az úgynevezett „gyékénkufák”, akik szereplésükkel a kártelbe tömörülő tőkés munkáskizsákmányoló működésének népi formáját tárják elénk. Kizsákmányoló politikájuk többirányú. Tavasszal olcsón felvásárolják a nyers gyékényt, hogy ősszel, amikor fogytán van a nyersanyag, a tőkével nem rendelkező feldolgozóknak 25–30%-os nyereséggel adják tovább. A rászorulóknak kölcsönt nyújtanak, de pénz helyett feldolgozott gyékényt követelnek, amit nyersanyagárban vesznek át. A felkínált nyersanyagért vagy készáruért nevetségesen alacsony árat

adnak, a gyékény árát általában egyöntetűen állapítják meg, és éhbérrel fizetnek a dolgozó asszonyoknak, hogy a készáru továbbadásánál kialakuljon a 35–40%-os haszonkulcs pénzük kockáztatásának jutalmaként. Ez az állapot már a múltban is igen visszatetsző volt, most pedig, hogy a gyékényszövés ipara vesztett jelentőségéből és a gyékényszövő munkás haszna csaknem a semmivel egyenlő, egyenesen tartahatatlanná vált és radikális intézkedést kíván.

## VI. A jogszokások általános jellemzése

Tápé lakossága a maga relatív elszigeteltségében igen sokat megtartott a primitív lélek jogszemléletéből. Az egyes intézményekről alkotott véleménye és az ezek alapján kialakult szokásai éreztetik a jogfejlődés különböző szakainak hatását, mégis, ha jogszokásait fokozatos fejlődésükben, dinamikájukban vizsgáljuk, gyökeres változást észlelhetünk. Ez a változás egy bizonyos időpont[ra] ill. időtartamra vezethető vissza, melyet jelen esetben az 1914-es háborút követő évek, ill. évtizedek képviselnek. Ez az időtartam rányomta bélyegét a tápéi népjogszemléletére, igazságról, jogról, becsületről alkotott fogalmaira, megingatta a régi hagyományokba vetett hitet, az ahhoz való ragaszkodást, bizonyos törést idézett elő a fokozatos fejlődésben, ami az egyik szemszögből emelkedésnek, de sok szempontból visszaesésnek vehető. A háború minden, eddig rendíthetetlennek vélt elvet, felfogást, kialakult szemléletet leromboló, átalakító és új életfilozófiát merően más beállítású világszemléletet szülő erején kívül egy másik erő is fellépett a jogszokások kialakításában mind romboló, mind alkotóként. Ez a civilizáció. E két egymásra ható, egymást kiegészítő, sokszor szembenálló, sokszor egymás mellett haladó erő együttes hatása magyarázza a jogszokások fejlődésén észrevehető gyökeres változást, ami az 1915-ös éveknél kezdődött, és ma is állandóan tart. E két erő hatásaként megrendült az igazságba, becsületbe, régi hagyományok erejébe vetett hit, amelyeket a paraszti szemléletben a tapasztalati tényekre való támaszkodás váltott fel. Így kezdi felváltani az igazság képét a tények valóságának bizonyítása, a becsület erejét az írás biztonsága, a régi hagyományok gyökereket adó mélységét a tartalom nélküli jelképek lélek nélküli játéka. Fokozottan halványul az adott szó, a kézfogás szerződést pecsételő ereje, ezeket felváltja a tanúk aláírásával biztosított és a hatóságok által elfogadott „írás”. A szóban kötött megállapodások egyre ritkábban fordulnak elő, rendszerint csak tiltott szerződéseknel. A megállapodásoknál most már nagyobb értéket képvisel az „írás”, legyen az tenyérszerű papír, aminek hatóságok által elfogadott formája és bizonyító ereje nincsen, de a tápéi földműves szemében már nagyobb erővel bír, mint az adott szó. Így szorította ki a szankciótól való félelem a belső ösztönzést, tehát a civilizáció a becsület értékébe vetett hitet. A civilizáció szerepel ekként a hagyományok, őst – régen jogi jelentőséggel

telített – szokások, de most már csak azokat tükröző jelképek terén észlelhető gyökeres változásnál. A népviseletet kiszorította a gyári áru, a régi hagyományokat elhalványítja és lassan eltűnteti a leegyszerűsítésre irányuló szemlélet és a gyakorlatias gondolkodás. A jogi jelentőségüket veszített jelképek tehát bizonyos erők hatására lassan letűnnek. A népi szokásoknak azonban ezek mellett van egy élettal telített, az élet minden mozzanatánál megtalálható jogi jelentőséggel bíró csoportja, amely nem veszhet el, legfeljebb – bizonyos jogintézményeknél – változást mutathat. A változások okait vizsgáló fenti jellemzésben tárgyalt erők hatnak a jogi jelentőségű szokásokra is, és mivel szorosan véve e szokások vizsgálata eredményeként jutottam a fenti megállapításokhoz, mondhatni hogy a paraszti társadalomban, a paraszti lélekben beállt változások gyakorlati eredménye ezekben az élet minden mozzanatát kísérő jogszokásokban szűrődik le és válik láthatóvá.

A **jogszokásokat** változásaikban vizsgálva, ezek egész területén a fent említett idő óta egy bizonyos elkülönülési, individualizálódási folyamat állott be, amit egészen az elmúlt két-három év előtti időig észlelhetünk. Egyes jogterületeken ez a folyamat még most is tart, míg másokon fokozatosan eltűnőben van.

A családjog terén a családi kapcsolatok lazulása észlelhető. A régi **nagycsaládok**, apa és házasságok egy fedél alatt és egy kenyéren való élete lassan megszűnik. Amíg más választás nincs, együtt élnek ugyan, de ez már nem lelki szükségéből és gazdasági meggyőződésből történik, mint régen. Ahogy lehetőség nyílik rá, ma már azonnal külön költözik a fiatal pár. A régi nagycsalád, ahol az „öreg” vezetése alatt a házasságok, nőtlenség, hajadon lányok részvételével közös gazdálkodás és intenzív családi élet folyt, teljesen kihalt. A családról, régi formájában, mint termelő, fogyasztó és értékesítő közösségről ma már nem beszélhetünk. Régebben a legény apja földjén dolgozott, és tekintet nélkül arra, hogy nőtlenség volt vagy már családos ember, minden keresetét, bárhonnán származott légyen is, a közös kasszába adta. E pénz felett természetesen az apa rendelkezett. Ma már a legény és leány keresetét külön teszi, és mostanában kialakult szokás szerint az apa, ha van miből, egy darab földet ad használatra fiának, hogy azon, cserébe az apjának is segítve, önállóan gazdálkodhassék.

A családi kapcsolat gyengülésével különösen az általánossá váló elkülönülési irányzat okozataként az apai hatalom ereje természetesen... [kevésbé érvényesül].<sup>14</sup>

---

<sup>14</sup> A további lapok hiányoznak.

16, 447.<sup>15</sup>

16.  
Koszó András törvénybíró  
63 éves, 5 hold

Csanádi István tanácsért jön a bíróhoz. Négy évig fogságban volt, azalatt egy lelei unokatestvére jött a bérelt tanyájába, melyet az anyjától kapott. A felesége is ahhoz pártolt. Úgy eluralkodott, hogy szeretné őt kitenni. B: Ez a rendőrség hatáskörébe tartozik, mert bejelentés nélkül senki sem tartózkodhatik itt. "Tiltott alapon lakik itten." A rendőrséghez forduljon, mondjon el mindent, a rendőrségnek kötelessége őt eltávolítani. Tudja-e igazolni, amit előadott? Cs: A szomszédok tanúsíthatják. A felesége és a ftatalember mindent pénzzé akarnak tenni, ma is a vásárban vannak. Már vagy 3000 Ft bevételük lehetett, amiről nem szólnak neki semmit. Még bért is követel tőle a fiú. B: Nem fogadta fel, OTI-t sem fizet, bérrel nem tartozik. Csak attól követelhet bért, aki felfogadta. Cs: Mikor hazajött, mindjárt felszólította, hogy menjen el. Azért fordult ide tanácsért, mert nem akar **fej nélkül cselekedni**. 4-5 hónapja van otthon, azóta a sajátjában detektívet kell játszania. Mégegyszer felszólítja. B: Mondja neki ezt: "Barátom, ez az én tulajdonom, menj el erről a helyről."

16, 120, 304.

17.  
Koszó András törvénybíró  
63 éves, 5 hold

(Megfigyelt pereskedés K. A. előtt.) Terhes József vetőmagnak 120 kg búzát és 28 kg kukoricát adott kölcsön Koza Istvánnak. Az adós azt ígérte, hogy ezért 3 hold búzavetését learatja, de a gazda odaadta másnak. (Bíró magyarázza a gyűjtőnek: nem követelheti az adós, hogy munkával róhassa le, mert a terméskilátás olyan csekély volt, hogy az aratással való törlesztést nem tette lehetővé.) Most meg kellene adnia tartozását. Azt mondta T-nek, hogy jöjjön fel a községházára, "ruházzák át a te nevedre, énrajtam ne keressék." K. tartozását elismeri és hajlandó megadni, mihelyt megszárad a kukorica. T. azt akarta, hogy adja meg neki a búzát, de ne írják át. Letagadhatta volna a tartozását, hiszen "nem volt írás". A bíró keddre idézi, de törvényszéki tárgyalásra kell aznap mennie tanúként. B: Ha bemutatja az idézést a "belső bírósághoz", elnapolja az ügyet, különben jelenjék meg.

(Terhes nem volt jelen a tárgyaláson.)

---

<sup>15</sup> A cédulák bal felső sarkában található számok a Papp László által összeállított kérdőívek pontjaira utalnak. A jelen közzététel – bizonyos korábban már említett kivételtől eltekintve – ezek sorrendjében történik.

16, 120, 304.

18.  
Koszó András törvénybíró  
63 éves, 5 hold

(Megfigyelt pereskedés K. A. előtt.) Kis Pálné réti lakos panaszt tett iff. Vas József ellen, hogy a holttéri hivatalosan kimért juttatási földjükön V. az általa bemunkált 4 és fél mázsa kukoricatermését elvitte. A bérlet Vasé volt azelőtt, de azért vitte el, mert kevésnek találta a juttatott területet. Magánmérnököt hozatott, ez pedig a kimérés során Kisnének a bemunkált területéből kimérte V. területhiányát, a juttatás 1/6-át. így V. igényt tartott a neki kimért területen termett kukoricára. Ebben az esetben azonban meg kellett volna fizetnie a munkadíját K.-nének, mert ez még a kimérés előtt munkálta be. B: "A munkadíját nem lehet senkitől se elbitorolni." V. azt állítja, hogy a munkadíjnak megfelelő részt otthagya, de a mezőőr nem ért be a tárgyalásra, s így ez nem bizonyítható. B: (Bíró:) Kisné szántotta, vetette, kapálta, tehát a fele termés illetné meg. Ha nem szántotta, csak vetette, kapálta, egyharmada illetné. (L. 321.)

(Az ügy keddről péntekre halasztódik, a mezőőr is megjelenik.) B: Ez az elvitel lopás, mert V. senkinek sem szólt; a mezőőr és a tulajdonos is feljelentheti. Kisné: "Nem állhatunk ellen." B: Lopás, mert mindent elvitt anélkül, hogy a tulajdonost vagy a mezőőrt értesítette volna, és nem akarja tartozását elismerni. K.-né: a magánmérnök kihányta azt a karót, amelyet Káplán Gábor városi mérnök kimért. B: "Ebbe a privátmérnök nem kontárkodhatik bele." Molnár Pál mezőőr: az asszony menjen el Dorozsmára a járási kapitánysághoz és jelentse föl Vast, hivatkozzék őreá is.

(A tárgyaláson Vas József nem volt jelen.)

16, 333.

21.  
Koszó András törvénybíró  
63 éves, 5 hold

(Megfigyelt pereskedés K. A. előtt.) Nagy Mihály (Tápéi rét, 142. sz. tanya) panaszolja, hogy a Pajorban 150 kg kukoricáját a községbeliek csirkével, pulykával megetették. Bíró (ezentúl B.): A mezőőrt kellett volna megkeresnie. Nagy (ezentúl N.): A csósznek jelentette, de az "nem megy senkinek a hajlékára", a bíróhoz küldte, az majd igazolja. Többeknek a pulykája, tyúkja is "bitorolta". B: Ha a mezőőr nem mondott nevet, kit idézzon be? A mezőőr köteles bejelenteni, hogy kinek a jószágáa tette a kárt. N: A Dávidék csirkéiből huszat is benne értek, ezt Dávid elismerte a csósz előtt is, a kárt ki is fizette. Amikor megint benne érték a csirkéit,

Dávid már nem akarta megfizetni a kárt, mert a borjút elvették a csőszök, őt "meghurcolászták", most már hadd haragudjanak rá jobban. B: Dávid István jószágát találták csak benne, vagy másét is? N: A tanítóé is benne járt, de ezt mondja meg Dávid. B: Megidézi őket pénteken 9 órára (a jelen tárgyalás kedden folyt). N: Nem lehetne nélküle elintézni, neki dolga van? B: Nem lehet a panaszos nélkül, ő maga nem dönthet, mert "megegyezés tárgyát képezi". N: Ő nem megy innen máshová (t.i. a városi bírósághoz), ha itt elintézik, jó. B: Ő nem fogadhatja el a panaszos nevében, ha a kártevő a kárnál kevesebbet ajánl föl. N: Arra is hivatkozik, hogy tavasszal elrendelték a gaz takarítását a dűlőutakról, ő 2 kocsiderék gazt takarított, s annak kis hasznát vette, mégis feljelentették és 30 forintot fiztettek érte. B: A takarítás a tulajdonos dolga volt, amit N. tett, "jogtalanul történt".

N (a gyűjtőnek mondja): Ha nem lenne a nincstelenség, elnézné a kárt, de így nagyon hiányzik neki.

(Az ügyet keddről péntekre halasztják. Megjelenik Dávid István, ezentúl D. és Molnár Pál mezőőr is, ezentúl M.) N: Az ő kukoricájában a D. jószágát "benne érték". D. már egyszer megfizette a neki bevitt 178 csőben esett kárt; hol vannak a csövek? N: Az nem fontos, fő, hogy megvolt és ő bevitte. A második esetben D. azt mondta, hogy őt "meghurcolászták", most már nem fizet. B: Mindig az a felelős, akinek a jószágát benne érik. D: Másnak a csirkéje is volt benne, közülük 7 bement a tanítóhoz, 4 egy másik tanyára. N: Egész falka csirkét értek benne, amikor D. az első kárt megfizette, kérte őt, hogy ezentúl vigyázzon. B: Kinek van még ott

16, 333.

20.  
Koszó András törvénybíró  
63 éves, 5 hold

(Nagy-Dávid per folytatása) "meghúzódo helye?" M: Istványi Tóninak, csirkéi is voltak, de a kártétel idejében már nem voltak ott. (Vita arról, hogy mikor szedték le a kukoricát, tehát mikor esett a kár.) N. és M. szerint 2 hete szedte le, szept. dereka táján. B. kérdésére D: Látta, hogy N. egy fél zsák kukoricát hozott be, ez nem volt mind megrágva, némelyiknek csak a hegye. Már megfizette a kárt, többet nem fizet. B: A régi esetet már nem tárgyalják. Hajlandó ezt a mostani kárt megtéríteni? N: Egy q a kár. D: Fél zsák csöves kukoricáért nem ad egy mázsát. B: A jószágtulajdonos köteles vigyázni a jószágára, hogy kárt ne csináljon. D (mérgesen): Az ő pulykáját is agyonütötte a csősz, amikor megfogta a Pajorokban. M: Agyon is üti, ha megtalálja. D: Őt mindnyájan támadják. B: Mennyit térít meg? D: Fél zsák csöves kukoricát térít meg. B: Az nem is csöves volt, csak csoma. D: Neki behozta N. a károsított kukoricát, ő megtéríti, "azt így szoktuk". B. kérdésére: Nem hajlandó fél zsáknál töb-

bet adni. N: Nem fogad el kevesebbet 1 q-nál. D: Vele nem lehet úgy megegyezni, hogy basszam meg azt a büdös kurva anyádat, meg agyonütlek a tanyádon, ha meglátlak.

A bíró újabb kérdésére sem akar többet adni.

(Most a bíró előveszi a borjú ügyét, l. 16, 333. külön.) B: Megegyeznek hát? Nagy bevitte Dávidhoz a káros zsák kukoricát, nem akarta megszámlolni, most már nem hivatkozhatik csövekre. N: 1 q kukoricát kér. D: Nem ismer el ennyit. M: 15 ft gondozási díját kéri (borjúügyben). D: Ha a károsult elhozza neki a csumát, átszámolja és megtéríti. N: Ő már nem viszi el, mert egyszer már elvitte, "hozza el Pista bácsi". D: Elviszi. B: Ha N. nem kapja meg a kárát 8 napon belül, jelentse neki.

N (elmenőben): "Köszönjük szépen a vergődésit" (a bírónak).

16, 333.

19.  
Koszó András törvénybíró  
63 éves, 5 hold

(Nagy Mihálynak Dávid István elleni ügyében a bíró felvetti D. borjújának az ügyét, amelyre hivatkozva N. állítása szerint most nem akar kártérítést fizetni.) B(író): Dabics András mezőőr előadta, hogy D. borjút szeptember elején a tilosban megfogta, de egy Csáki nevű rendőr visszavezettette D-hez. Mi történt azzal a borjúval? Molnár Pál mezőőr (ezentúl M): A másik csász fogta meg, ő utasítást kért Széll bírótól, ez utasításba adta, hogy addig tartsák, amíg D. megtéríti a kárt. "Ahon tartottuk a jogot, amit nekünk a bíró úr előadott. D. mégis odahívta a rendőröket és elvitette. M: Mi lesz a 10 kéve szárral, amit megetetett a borjúval? És a napi 5, összesen 25 Ft gondozási díjjal? B. kérdésére D. nem ismeri a rendőröket, azt hiszi, hogy Széll bíró utasítására vitték el az állatot. A kártérítést akkor már többek részéről kifizette, ma sem kapta meg azoktól. B: De még hátralékos a takarmánnyal. D: Miért nem kért tőle takarmányt a mezőőr, azt adott volna, de neki nincs pénze venni. B: "A törvény szerint" nem köteles a "bitang jószágot" behajtó a gazdától takarmányt kérni, hanem ad neki a magáéból és az megtéríti. D: Kétségbe vonja, hogy a borjú napi 2 kéve szarát megevett volna. B: A kárt ugyan megtérítette, de a gondozási díjat és a takarmányt nem. D: A szarát megfizeti, a gondozási díjat nem. (Közben tovább folyik a Nagy-Dávid ügy.)

Mezőőr: 15 Ft gondozási díjat kér. D: semmiképpen sem akar fizetni. B: menjenek a járásbíróshoz, a rendőrök beavatkozásáért "a jogot fenntartja". D: A takarmányt és napi 1 forintot hajlandó megtéríteni. B: 3 Ft jár. D (végre beleegyezik): Majd megkeressük. (Elmennek.)

B (magyarázza a gyújtónek): A 3 Ft, mint hajtópénz és mint büntetés is szerepel. Azért ennyit, mert egyébként nem volna joga büntetést kiszabni.



(Megfityelt panasz K. A. előtt. Törvéynapkor beállít Kiss Lászlóné, 21 éves, Ostrom u. 22. a[latti] lakos, így szól:) "Bíró úr, mi elváltunk az uramtól, az egyik gyerek nálam van, 3 hónapos, nem akar semmit ideadni, azonnali intézkedést kérek, el akarok vinni mindent, amit közösen szereztünk, annak a fele az enyém, azt követelem." Bíró (már hallott az ügyről): a bútorát már elvitte, mit akar még? K.-né: a malacot, a földben a kukoricát, ami még nincs leszedve, a férje el akarja adni, azonnali intézkedést kér, hogy el ne adhassa. Átment a harmadik szomszédba, oda vitte a bútorát. El kellett mennie, mert az ura azt mondta, hogy kihajigálja, ha nem megy el. (Várnia kell, mert nincs bent esküdt. Addig a gyűjtőnek elmondja az előzményeket.) "Minket is úgy összekalapáltak." Algyői, ott voltak az urának rokonai, azok bírták rá, hogy hozzámenjen. De az utcában mindenki csodálkozik, hogyan mehetett hozzá. Az volt a baj, hogy az anyósával éltek együtt, s ez meg a rokonság minden kis összetűzésnél a férfinak adott igazat. Pedig olyan emberek ők, hogy minden elveszett dolgot náluk keres a rendőrség. "Csipöt"-éknek hívják őket. A férfi nem kért földet a földosztásnál, mert nem akar dolgozni. Semmit sem vettek házasságuk 3 éve alatt, neki minden ruhája tönkrement, a bútorról is lejött a furnér. Ő nem akar tovább élni vele. Az anyja azt mondja: miért legyen még 5-6 gyerek, ha nem tudnak róluk gondoskodni. Szombaton este hajigálta ki az ura, a 3. szomszéd (Makra Jóskáné) fogadta be. A férfi többször meg is verte. Ezt még eltűrné, amíg a gyerekek nagyobbak lesznek, mert azoknak anya kell. "A családot nem hányjuk széjjel." De a férje visszafogadni sem hajlandó. A követelt malacot a férje el akarja adni, mert nincs takarója, abból akar venni. Felszólította az urát, hogy egyezzenek meg szépen, osszák el, amit szereztek, de nem volt hajlandó. Nem akar a község-házára sem feljönni, mert **nagy benne a büszkeség**. Az asszony elvitte a bútorát, mindazt az edényt, amit az ő rokonaitól kapott, a férfinak maradt az, amit ő kapott a rokonaitól. Amit együtt szereztek: a földben kukorica, paradicsom, bicikli, 2 malac, házhelyre befizettek, ennek a fele őt illeti, és a két gyerek (másfél éves és 3 hónapos, az előbbi kórházban), azt követeli. Perbe is megy, ha kell, mert tudja, hogy a törvény neki ítéli. A férfi utánament a szomszédba, egy mosófazékért, amelyet ő kapott a rokonaitól. Ezt

(Kissné panasza, folyt.) az asszony azért vitte el, hogy megkapja a malacot és a többi, ami neki jár. Ekkor őt összevissza verte és erőszakoskodva vitte el a kisebbik gyereket. Ezt látta a szomszédasszony és egy 10 éves gyerek is, akit tanúnak tud vinni. Azt legjobban beveszik, mert nem tud összevissza hazudozni. A férje nem hajlandó visszafogadni, de azt mondta, hogy a bíróság előtt úgysem vallaná ezt, hogy ne ő fizesse a tartást. Ám ne fizesse, de adja ki az övét, és a gyerekeket. Majd eltartják az asszony szülei. - Amikor Algyőről átjött, előbb idegennek érezte magát, de ha az ura nem ilyen, már **megmelegedett** volna.

Bíró: Az esküdt kimegy, a férjet felszólítja az osztozásra. Ha nem hajlandó szépen kiadni, vagy bántalmazza az asszonyt, a rendőrséget fogja igénybe venni. (Kiküldi az asszonyt.) B: Utasítja az esküdtet, hogy menjen ki, "intézzék el azt a dolgot". Ismerteti a tényállást.

K.-né (a gyűjtőnek): A kukorica fél láncnyi az ártérben, együtt munkálták be. Bérletföld, a felét kifizették közösen, így a házhelyre is. A férfi a nagyobb gyereket akarja megtartani, nem akar gyerektartást fizetni. Kérdésre: honnan tudja úgy a törvényt, mert rokonainak volt már ilyen dolga. "Aki csak egy kicsit tisztában van a törvénnyel, azzal nem lehet csak úgy **fikciózni**."

A legény az apa és az anya hatalma alatt áll, csak azt cselekedhet, amit a szülei megengednek. Oda kell mennie dolgozni, ahova az apja parancsolja. Az ember irányítja a gazdaságot, az asszony nem szól bele. Az ember az első, ha az életben erős, az asszony nem annyira számít. Régebben az asszony jobban alá volt rendelve az embernek, úgy bánhatt vele, mint a marhájával. Ha az ember **tuzu-buzu**, akkor az asszony vesz-elad a háznál. Ma már nagyobb a megértés az asszony és az ember között, a legtöbb háznál ma már ingatlan eladás-vétel nem történik anélkül, hogy előbb az asszonyt az ember meg ne kérdezné. Régen nem nézték, milyen idős volt a legény, végig az apa hatalma alatt állott. Nem is szerezhetett magának külön, csak a közös gazdaságnak dolgozhatott. Legújabb fordul elő csak, hogy megengedik a szülők a gyerekeknek, hogy a napszámból vegyen egy borjút, birkát, csikót. Ezzel akarják elérni, hogy gyakorolja a **saját-szórú** gazdaságot.

30.

12.  
Domonkos Mátyás  
72 éves, 3 hold

Nyomorék embert vagyoniilag egyenlően értékelnek az egészségessel, így írta rá özv. Bodó Pálné a púpos hülye fiára 3 hold földjét. Az elmebetegre nem lehet rábízni semmit, mert nincs tökéletes esze, és ezért kk.[kiskorú]nak minősül. Lehet az hülye, hígeszű, könnyű gondolkozású, önfejtű, vagy pazarló. Ez mindegy, ezek semmiképpen sem szerezhetnek semmit, őket mindig az egyik egészséges családtaghoz csatolják, és az rendelkezik felette.

36.

10.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

A faluban majd mindenkinek van egy megkülönböztető mellékneve, ami néha **csúfnév** is. Ilyenek: Miklós Liba Mihály, Miklós Szikra Mihály, Koszó Palika János, Nagy Csorba Mihály, Híg Kása Török József, Biacsi Légycsapó Sándor, Heckó Nagy Mihály, Pósa Fecske János, Karai Murguli János, Molnár Rupa Mihály, Terhös Szélső Antal, Vince Mukka Pál, Vince Baja József, Török Zsíros József, Török Lada Mihály, Török Olajos Mihály, Miklós Szatyiny András, Szutyok Török András, Karai Kusza Mihály, Molnár Major Károly, Molnár Csöttlik Viktor, Ördögh Törpe Pál, Miklós Makk Mihály, Ördögh Dörzsi József, Miklós Tömörkényi Liba András, Bodó Bozi Miska, Miklós Pucu Antal, Fodor Jeri Antal, Terhös Didvis András, Molnár Tutor Pál, Török Fekete József, Tari Cintok Mihály, Nagy Csorba András, Vince Csinyi János, Révész Tapasz János.

37.

11.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

Jeles családnál akkor is az asszony nevét használják, ha az a férje apjánál lakik. Pl.: Terhes Varga Ilonka hozzáment Biacsi Légycsapó Jánoshoz, az anyja neve volt Koszó Piroska, a faluban Ilonkát sem az apja, sem a férje neve után nem nevezik, mindenki csak Koszó Ilonkának hívja. Mindig a család erősségétől függ, hogyan hívnak valakit. Előfordul, hogy egy csúfnév házasság[on] vagy vadházasságon keresztül is átháramlik egyik családról a másikra. Pl. Molnár Csöttlik

Viktor vadházasságban élt Lantos Rózával, miután a fiukat anyjuk után kellett nevezni, de a faluban a Csötlük néven ismerték őket, a melléknév átment a Molnároktól a Lantosokhoz is így lett a vadházasságból származó fiú neve Lantos Csötlük József Hajós. (Halász volt.)

40.

18.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

*Ingatlan alatt földet értek. Ingatlan a föld meg a ház, mert azt nem lehet ide-oda mozgatni. Ha beépítek egy disznóólat, vagy góré-t a házamhoz, az is ingatlan lesz. Ha nem alkuszom ki, akkor a házzal együtt megy, de kialakudhatom, hogy ilyenkor is elvihetem. Ahogy megegyezünk a vevővel. A góré-m lépcsője bele van építve a földbe, azért, ha elvinném, elvesztené értékét, de azért akkor is le lehet bontani valamit, ha használhatatlanná válik, ha úgy egyeznek.*

40.

29.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

*Ingatlan a föld, ingó az ágy, meg az asztal. A bútorzat az vihető, a föld[et] azt nem lehet ingatni. Ingatlan minden, ami a földhöz tartozik és bele van építve. Ha elviszem (góré), akkor ingó lesz, de ha beépítem megint, akkor ingatlaná válik.*

41.

9.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

*A kocsival vele jár mindég a kerék, [a] rúd. Ez együtt van a kocsival, a kocsi alkatrésze. Alkotórészek még az oldalak, a tengely, az ostor, ezeket külön nem lehet eladni, vele együtt megy. A tehenet el lehet adni borjával, de anélkül is. A lovat kötőfékkel adják el, az hozzá tartozik. Anélkül nem lehet eladni a lovat. Az eladó kötelessége, hogy a lóra kötőféket tegyen. Azzal is megy végbe a vásár, hogy az eladó a ló kötőfékét átadja a vevőnek. Ugyanígy a tehenhez is jár a tehenkötél.*

43.

27.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

A fák, amik a ház előtt vannak, a ház tulajdonosáé, ami az árkon kívül van, az a vármegyéé. Ahová a fát ültetik az utcán, az a telekhez tartozik, hiszen mindenki azt teheti vele, amit akar.

45.

14.  
Domonkos Mátyás  
72 éves, 3 hold

Csak a Tiszán túl mérték lánccal a földet, ideát voltak **két vékás, három vékás, vagy zsákos földek**, kibe mennyi búzát lehetett belevetni. Nem tudta senki, hány holdja van, csak azt látta, mennyi mag megy bele. Így is adták, vették a földeket, nem a nagysága szerint.

45.

15.  
Ílta Nagy Gyula Károly  
81 éves, 6 hold

Régebben nem holddal mérték a földet, hanem azt nézték, hogy mennyi búzát lehet belevetni. **Egyvékás** föld egynegyed lánccal. 3 véka, egy köböl. Tehát **egy köblös föld**, az háromnegyed lánccal. A lánccal itt 1200 négy-szöglet jelent. Makón kislánccal is használnak, egy kis lánccal 100 kadrát. Régen voltak a **fertályos gazdák**. Egy fertály 21 lánccal volt. Aki nek már egy fertály volt, az nagygazda.

46.

26.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

Ez a ház az én tulajdonom. Ha valaki kérdi: kié a ház, azt mondják, hogy az enyém. A föld az én birtokom, de tulajdonom is. A kabát az a tulajdonom, de nem lehet a birtokom.

50.

8.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

Az ember minél gazdagabb, annál nagyobb a területe, akik valamennyire vagyonosabbak, magukat nagyobbnak tekintik, de "törvényes alapon az a nagyobb ember, aki tárgyilagos". Ilyen ő maga is. Ha valakinek több földje van, azért nem öltözködik másként, mint a szegények.

51.

13.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

A föld arra való, hogy megszántsuk, hogy éljünk belőle; azért van, hogy szántsunk, vessünk, jól boronáljunk, az Isten áldását kérjük rá. Annak van joga a földhöz, akinek a tulajdona, akkor is, ha megfizeti azt, aki dolgozik benne. Nem hiszem, hogy megrövidítik a megművelőt, inkább azok csapják be a gazdát. A gazda irányít mindent. Nemcsak annak van joga a földhöz, aki dolgozik benne. Az 1000 holdasok már nem igazság szerint bírták a földet, mert nem ők szerezték. Ha örökölték, nem ők dolgoztak érte. Azért nem hiszem, hogy a káptalani grófi birtok gazdaságilag az ország hátrányára lett volna. Ha 4-500 holdja is van, jogos, ha intenzíven, aktívan gazdálkodik.

51.

25.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

A világ az Istené. Nemcsak a földből áll, egye meg a fene azt, aki azt mondja. Az ország az Istené, de azoké az élőlényeké is, akik benne laknak. A falu azoké, akik lakják. Az országút a közösség részére van építve, senkinek se a tulajdona, de mindenki használja.

52.

7.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

Ha a földet el akarják adni, "áruvá válik". A földvétel, eladás, akkor nem hátrányos az országnak, ha az új gazda mindjárt trágyázza. A földdel való kereskedés itt nem szokás és nem is becsületes dolog. Csak akkor adják el, ha nagyon muszáj. Olyan tud venni, aki például az

anyjánál lakik és félre tud tenni a keresetéből. Az eladásnál **nincs pardon**, rokon, szomszéd, annak adják el, aki többet ad érte. Annak biztosan van jószága is, és tudja trágyázni.

53.

30.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

Hallottam, hogy szokták mondani, ha a torka fáj valakinek: **föld anyám torkom fáj, neked panaszodom**, és a kemencét csókolgatja, akinek fáj a torka. A földet azért mondjuk anyának, mert táplál bennünket.

54-56.

31.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

Addig áshatok lefelé, míg kereszül nem ásnám a földet, ha találnak valakinek a birtokán bányát, az az övé. De most már kisajátítja az állam. Az agyag, kavics az a gazdáé, akinek a telkén van. A telke feletti levegő az övé. "Jogom van a levegőt szívní, azért is fizetek". Ha volna pénzem, felépíthetnék egy magas tornyot is. Meg van engedve.

A Tisza partján addig terjed a föld, míg a Tisza **el nem szaggatja**. A folyó már a folyamórséghez tartozik. Halászni nincs joga senkinek, csak ha kiváltja a halászati engedélyt. Ezelőtt 1000 esztendővel még a **döglött Tisza** akinek a birtokába esett, azé volt. Abban halászhatott is mindenki. A földjével azt tehet, amit akar, tavat is létesíthet, ártézi kutat is csinálhat.

56.

32.  
Ördögh Antalné  
53 éves, 5 hold

A szabályozás előtti Tisza medrét "Dögtiszának" hívják. Lápos terület, és ott nőtt a gyékény. Akinek a földje vége leért a "Dögtisza"-ig, a földje szélességében a "Dögtisza" medre is az ő tulajdona volt. Ha a "Dögtisza" medrében ezen a részen gyékény nőtt, az az ő tulajdona lett. Ezt bármire felhasználhatta, el is adhatta.

66.

33.

Rovó János  
68 éves juhosgazda

Ha mondjuk, három fiú maradt egy apa után, aki nem rendezte el a vagyonát, akkor a földet a gyerekek egymás között "nyílhúzással" osztották szét. Csinálnak három pálcikát, mindegyikre rárójják az egyik gyerek jegyét, egy komát elhúznak, az kihúzza. Amelyik kijön, az választ. Kétszer húznak. Szokták úgy, hogy három helyet csinálnak az asztalon a három földnek, aztán a koma mindegyik pálcikáját ráteszi az egyikre. Az ilyen **osztályba** mindig bele szoktak egeezni.

68.

34.

Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

Hallottam apámtól, hogy régen **forgóbirtok** volt, az egyik dűlőben csak kalászos[t], a másikon csak tavaszt vetettek, a harmadikban ugart hagytak. Ez az ugar volt a **nyomás**, amin birkák legeltek, és így trágyázva volt. A Völgyköz mind kukorica, a Kerekgyep mind búza volt. Azután abbahagyták, mert nem mindenkinek volt földje mind a két dűlőben és azért azok, akiknek nem volt ott földjük, nem tudtak búzát, vagy kukoricát vetni.

68.

35.

Rovó János  
68 éves juhosgazda

Az első háború előtt, úgy ötven éve, emlékszem még, hogy voltak dűlők, amiben mind kalászos, és amibe mind tavaszt vetettek. Amikor learatták a búzát, a tarlókat legeltették. Feketeugart nem kellett hagyni, mert nem volt olyan szükség trágyázásra.

68.

36.

Koszó András  
63 éves, 5 hold

Nagyapám idejében hármassal nyomásos gazdálkodás volt. 2 dűlő, az egyik évben a Völgyköz, a másik évben a Kerekgyepü és a Jánosérháti dűlő váltakozott, csak ezen a három dűlőn volt ez a közgazdálkodás. Mindenkinek meg volt a maga mezsgyéje, de a völgyközi dűlőben aktnek



volt földje, mind kalászoszt vetett, míg a kerekgyepű és a Jánosérháti dűlőben mind kapást. Nagypám mesélte, hogy az ő gyerekkorában még tarlót is hagytak, egész évben pihentették a földet, és arra járaták az állatokat. Az ő idejében már tarló nem volt, csak két nyomásos volt a gazdálkodás. Később a földek elaprózódtak, és a vetésterület elosztása másként formálódott.

68.

37.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

A Réten volt egy család, akik közösen gazdálkodtak. Négy fiú volt, egy lány. A Horváth testvéreknek hívta őket mindenki a faluban. A lány elment a háztól férjhez, de a fiúk soha nem nősültek meg, és a földet sem osztották meg. 20-30 holdat bírtak bérbe, együtt bérelték, egy hombár volt és egy konyha. Beosztották egymás közt a munkát. Az egyik főzött és a ház körüli munkákat végezte el, a másik a lovakkal, állatokkal törődött, a harmadik vásárokbá járt. A legidősebb, Pista volt a konyhán, a legfiatalabb fuvarozott, pénzt hozott a házhoz. Pista volt a ház feje, minden pénz és termény hozzá futott be, ő osztotta be a hasznot. Kalácsot is tudott sütni. Miska volt a szántó-vető, a Pista után következő, vásárra Ferkó járt, Pali volt a legfiatalabb a fuvaros. Minden közös volt.

69.

38.  
Koszó András  
63 éves, 5 hold

Régebben búza-betakarítás után járhattak ki az állatok a tarlóra. A közlegelőre kijáró állatokat hajtotta rá a pásztor a tarlóra, ezért a legeltetési társulat holdanként az egyes gazdáknak csekély összeget fizetett. Előnyös is volt ez a rovarirtás szempontjából. Szentmihály napig csak lopva legeltettek, ezután már szabad volt a tarló.

70.

39.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

Amikor még nem volt senkinek sem saját földje (1848 előtt), a **tápaiak** a föld használatáért nem katonát adtak, hanem a városnak és az országnak fuvarba jártak. El kellett menni **rospontba**. Katonáságot ha vittek, este jött a kispíró, hogy "holnap reggel kell menni a **hetelőbe**"

Algyőbe. Akinek volt igája, másnap délre odament, elvitt két napra takarmányt, ennivalót és azután beosztották Vásárhelyre, Makóra vagy más városba. Aki **rospontba** járt, az kb. **egy szekció** (21 lánc) földet használt, s amikor kiosztották tulajdonba a földet, **egy szekció** földet kapott. Ezek voltak az **urbáriumos gazdák**.

86.

40.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

Szekérnél, lónál, marhánál az egyezséget szóban kötik. A szekér azzal lesz az enyém, ha hazaviszem, a ló, ha a kezembe veszem a kötőféket, és az én jászlam elé kötöm. Ha már elvitte a borjút, hiába mondja, hogy eltörte a lábát, vagy szeget evett, ha nem is fizette még ki, de már az övé volt, nekem semmi közöm nincs már ahhoz.

87.

41.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

Azért, mert a vevő fenntart valamit a föld árából, azért az övé lesz a föld. Olyan eset is van, hogy nem kell kifizetni. Pl. velem történt, hogy egy árva földjét vettem meg, nem kellett kifizetni az árát, nálam hagyták a pénzt kamatra. Az árva pénzének mozogni kell, de a kamatot pontosan kellett fizetnem. Azért a földet használtam, és az én tulajdonom volt. Azzal leszek tulajdonos, hogy kézírást adtam, [arról] hogy kifizetem, s az eladó arról, hogy eladta nekem. Szánthatom, vethetem.

87.

42.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

Ha gyorsan pénzre van szükség, van olyan, hogy eladja a földet termésestől tél közepén, de nyár derekán is. Akkor ki kell fizetni a szántásdíjat, vetőmagot. Attól kezdve az eladó nem dolgozik benne. Az ilyen egyezségkor, a vétel mellett két tanút hívnak és szóban egyeznek meg. Mind a két fél visz tanút, sokszor négy tanú is van.

87.

43.

Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

Ha a földet némi részben a foglalóval kifizettem, a többi részt nem fizetem ki addig, míg a telekkönyvtől meg nem jön a végzés. Azért én már tulajdonosa vagyok annak a földnek, ha nincs is még a nevemen. Szánthatom, vethetem, húzhatom a hasznát, és fizetem érte a terheket. Ha kifizettem egy részét, **megszázelékoltam**, azzal én tulajdonosa lettem. Ha vesz valaki földet, a gazdasági év kezdetén, október 1-jén tulajdonosa lett, akkor már szánthatja. Papp Róberttől vettem egyszer földet és nem mutatta meg, melyik az, és másik darabot írtak a nevemre. Azért én annak a tulajdonosa lettem, amit meg akartam venni, mert arról volt köztünk megegyezés.

88.

44.

Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

Azé a nyúl, aki fogta. Mi is fogtunk, elütöttük szép csendesen, hazahoztuk, megfőztük. Nem éreztük magunkat tolvajnak. Megfoghatja az ember a nyulat, ha véletlenül rábukkan, de csak azért kimenni a mezőre, fegyverrel, vagy akár csapdával, nyulat fogni, más területén, az nem jogos. Volt úgy, hogy vadászat alatt láttuk, hogy meglőttek egy nyulat, de nem találták meg. Miután hazamentek a hajtók, szép csendesen megfogtuk és hazavittük. Ez sem lopás. De ha valaki tört csinál és belemén a nyúl, az **orvulvadász**, és nem jogos.

88., 299.

45.

Lele Antal  
63 éves, halász, 5 hold

A régi világban - tudával - senkié se volt a Tisza. Valamikor régen egy halász idevetődött, kunyhót épített. Ez a halász és társai (magyarok) alapították Tápét. Ők szabadon halászhattak. A 900-as években már halászbéreltet kellett váltani, Antalffytól vagy Bittótól (nagy szegedi halkereskedő cégek). Ezek bérelték a tiszai halászatot az államtól, fel egészen Csongrádig. A halászokkal úgy szerződtek, hogy minden halat nekik adnak el; amikor bevitték, súly szerint mérték és fizették. De mivel helyben is keresték a halat, "muszáj volt lopni". Tápén 3 halász van összesen. Antalffy annyit fizetett nekik a halért, amennyit akart. Most már halászszövetkezet van, 90 taggal, benne Algyő, Tápé, Szeged-

Felsőváros és Alsóváros halásza. A piaci ár után kapják meg a részesedést. A kifogott halat a "fisér" szedi össze, neki ezért a piaci ár 20 százaléka jár.

90.

46.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

**Loppal-móddal** szednek rőzsét, de ez nem lopás. Ha felszed egy gallyat, vagy letör egy ágat, vagy odvas fát kidönt az erdőből, ez jogos. Ha kézzel visz el valamit, ez nem lopás, de ha baltát, fűrészket használ, az már az. A gallyat úgyis elviszi az áradás, az ágat úgyis letöri a szél, az odvas fát úgyis csak az idő eszi tovább. Miért ne vigye az, aki még használni tudja?

91.

47.  
Rovó János  
68 éves juhsgazda

Útszélen, árkok mellett, mezeti utakon régebben mindig szabad volt legeltetni. A legelő kevés volt, én is mentem sokszor az úton végig legeltetve a birkákkal. Kárt nem tettünk, így nem szólt senki. Ma már trigyebbek a népek, jobban beleszólnak.

119.

49.

Az 1945. évi földreform számokban

0-800 öl között	19 úrgazda	7 hold földet
800-1 hold "	51 "	48 " "
1- 2 " "	164 "	311 " "
2- 3 " "	219 "	626 " "
3- 4 " "	215 "	805 " "
4- 5 " "	163 "	787 " "
5-10 " "	283 "	1920 " "

A tulajdonképpeni földhöz juttatottak száma: 991.

Ezen felül csak a kiigazítások javítják a statisztikát az első 2 csoportban (0-1 holdig).

Kiosztottak: 4.665 kat. holdat.

(A helyi Földosztó bizottság adatai alapján.)

119.

50.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

1912-ben csinálták ezeket a munkásházákat, amiben én is lakom. Nincsteléneknek csinálta az állam. Minden anyagot adott, csak fel kellett építeni. A telket, anyagot hosszú törlesztésre kaptuk. Csak tápai születésűek kaptak. Most is jó volna, ha osztanák már a házhelyeket, mert igen szapora a nép.

119.

51.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

Földosztáskor akinek nem volt földje, annak, ha csak felesége volt, három holdat kapott. Ez volt az alap, és ezután családonként kapott 1-1 holdat. Ha volt még bérlete, amit elvettek és kiosztottak, kárpótlásul kapott még egy hold **örökföldet** érte. Akinek volt földje, annak az alapföldre kiegészítették.

121.

52.  
Széll Tamás  
28 éves

A tagosításba nem mennek bele a gazdák, nem is lehet, mert nagyon sok minőségű a talaj, és nincs honnan kiegészíteni az V. és VI. osztályú földet. Mindenki tiltakozik a tagosítás ellen. Kapnék esetleg egy olyan földet, ahol csak a madár trágázott, nem szívesen kezdeném újra.

122.

53.  
Széll Tamás  
28 éves

Régebben kövekkel jelezték a határt, ma már akácrudacskákat szúrnak a földbe. (A) Határvitát úgy intézik el, hogy a mérnököt kihozzák és ahogy az kiméri, elfogadják. Az fizeti ki a mérnököt, akinek nem volt igaza.

122.

54.  
özv. Révész Ferencné  
89 éves

Szokásban volt, hogy kövekkel jelezzék a határt: **mesgyekő**. A lóbillogozás szokás volt a múltban, de csak a kezdőbetűket billogozták rá a lóra. Még ezelőtt 10 évvel is volt billog. A liba fejét bemeszelik és minden családnál megvan az, hogy melyik lábujját vágják le a csirkéknek, így különböztetik meg a saját jószágot a másétól.

123-125.

55.  
Szénássy Ferenc  
26 éves, segédjegyző

Az 1920-as évekig nem voltak karók, csak mesgyék. A **minden talpalatti föld** felszántása miatt kellett később a karó, mert a mesgye eltűnt és csak a képzeletben volt meg. A karó, ha elrohad, eltűnik, és [ha] újból le akarja a gazda szűrni, okvetlenül kell szólni a szomszédnak. Csak a két szomszéd együttesen levert karóját fogadják el jogos határjelnek.

123-125.

56.  
Szénássy Ferenc  
26 éves, segédjegyző

Régen kövekkel jelezték a határt a földeken. Ez volt a **mesgyekő**. Ma már **akácrudakat** használnak határjelnek. A határvitát úgy intézik el, hogy a mérnököt kihozzák, és ahogy az kiméri, azt elfogadják. Az fizeti ki a mérnököt, akinek nem volt igaza. Általában mindkét fél belenyugszik a mérnök döntésébe, de előfordul, hogy titokban a vesztes más mérnökkel is felméri. Ez ritkán fordul elő. A **facövek** egy fába szúrt kar, ami 15-20 cm-re kiáll a földből. Van, aki 50-60 cm hosszú **karókat** szúr le. **Mesgye** két föld közötti határon levő árok. Régebben a két földtulajdon között felszántatlan hely maradt, szélessége attól függött, mekkora földdarabokat választott el egymástól. **Négy zsákos földek** között[!] mesgye 80 cm széles volt. Ma már nem hagynak felszántatlan területet, kell a föld. Csak a karó mutatja a föld határát.

128.

57.  
Rovó János  
68 éves juhsgazda

Fiatalkoromban, amikor Fehértóra vittük a birkákat, billogvassal rásütöttük a kezdőbetűket a fülére. Kátránnyal is szokták. Ma már kevés a birka, mindenki megismeri a magáét. A fülén szokták megjelölni, vagy a hátát befestik.

129.

58.  
özü. Révész Ferencné  
89 éves

Lóbillogozás szokásos volt a múltban, de külön jegyei nem voltak az egyes családoknak, csak a kezdőbetűket égették a ló nyakára. A liba fejét, hogy megismerjék, bemeszelik sokféle színre. Minden család tudja, hogy melyik ujját vágják le a csirkének, erről ismerik meg.

132.

59.  
Széll Tamás  
28 éves

Ha egy vízsterhes szerződésről van szó, akkor tanúnak föltétlenül férfiakat kívánnak. Láttam végrendelet-készítést, ahol lett volna nőtanú éppen elég, de átszaladtak a szomszédba, hogy férfitanú jöjjön. Tanúnak vízsterhes szerződéseknél általában 50 évnél idősebb embereket hívnak.

134.

48.  
Miklós Istvánné  
58 éves, 3 hold

"Sok esetben egy jó szomszéd többet ér, mint egy messzire való testvér."

134.

60.  
Széll Tamás  
28 éves

**Első szomszéd** az, akinek a telkére a ház ablakai néznek. **Hátsó szomszéd** a ház megetti telek tulajdonosa, **végső szomszéd** a kert végével határos telek tulajdonosa.

A szomszédok kölcsönösen segítik egymást pénzkölcsönrel, haszonkölcsönrel. A lakodalom előkészítésénél segít a szomszédasszony, lakodalomba is meghívják, és úgy kezelik, mint a családtagokat. Disznótorba is meghívják, és az ott is segít. Amióta a vágások engedélyhez vannak kötve, ha hirtelen kellett vágni, nem hívnak szomszédot. Ha az ember munkára ment, a szomszéd a tehenet megeteti, ha az asszony megy el a háztól, a szomszédasszony megfeji a tehenet, és a gyerekre vigyáz.

134.

61.  
Lele Antal  
63 éves, halász, 5 hold

Régen, ha babot főztek, a szomszédok eljöttek és ott főzték meg a magukét is. Most is így van, a szomszédok megbeszélik egymással, ha paszulyt főznek. Így olcsóbb, kevesebb a tüzelőfogyasztás. Viszont a szomszédnak is meg kell engednie, hogy akinél főzni szokott, az nála főzze meg a paszulyt, ha arra kerül a sor.

135.

62.  
Széll Tamás  
28 éves

A házat a telek hosszába építik, az ablakok nem az utcára, hanem a telekre néznek. A házzal egy vonalba építenek minden épületet, istállót, pajtát, nyári konyhát. Színelőzőt építenek, de csűr, az nincs. A tornácot befalazzák. Ha építeni akarnak, az udvar közepéből vesznek ki vályogot, mert félméteren túl érintetlen sárgaföld van.

Ásott kút igen kevés van, régen a Tiszára jártak le itatni, ma az ártézi kutat használják. Az ártézi kutat is a község háza előtt "öregkútnak" hívják. A trágyadomb az istállóval szemben van, a szomszéd telkétől legalább 70-80 cm-re. Ha valaki közelebb teszi, nem tekinti a másik érdekét, és a szomszéd a község házára megy panaszt tenni. Az árnyékszék a ház felé és nem a szomszéd felé nyílik. Ha meszelésnél, tapasztásnál a szomszéd házához támasztják a gerendát, engedélyt kell kérni a szomszédától, és az mindig meg is engedi. Ez kölcsönös.

137.

63.  
Szénássy Ferenc  
26 éves, segédjegyző

Évenként újítják a falat és meszelnek búcsú előtt. Ilyenkor mindenki takarít, és ilyenkor minden szomszéd végezhet munkálatokat a szom-



széd telkén is. Még meszesgödrot is csinálhat a szomszéd telkén, de a szomszéd is azt használja. Vigyáznak, hogy terményben ne tegyenek kárt. A szomszéd követelheti az udvarára néző házfal javítását, tartozását, alárakását.

138.

66.  
Széll Tamás  
28 éves

Régebben hagytak a **csurgónak** helyet a két ház között. A tetőről a víz éppen a határra csurgott, így a házat beljebb építették a telek szélé-től. Ma már szabályrendelet van arra, hogy a házat a telek határáig ki kell építeni. De ezt ritkán tartják be, és a csurgónak ma is megtartják a helyet.

138.

67.  
Szénássy Ferenc  
26 éves, segédjegyző

A szomszéd telkére néző ablakot régen nem is vágtak, ma meg kell kérdezze a szomszédot, hogy megengedi-e. Ha nem engedi, akkor, ha vág ablakot, el kell táblázza.

139.

68.  
Szénássy Ferenc  
26 éves, segédjegyző

Pincét nem ásnak, mert feljön a víz.

142.

69.  
Szénássy Ferenc  
26 éves, segédjegyző

A kerítést mindenki a háza háta mögött kell húzza, mindenkinek megvan a maga kerítése, azt kell javítsa. Ha elhanyagolt, és kár származott ebből, a szomszéd követelheti a kijavítását. Beltelken mindenütt van kerítés, részben tulajdonelhatárolásnak, részben az állatok **elkorlátozására**.

143.

64.  
Szénássy Ferenc  
26 éves, segédjegyző

A csurgásjoggal áll kapcsolatban a szomszédnak az a joga, hogy a szomszéd telkére átlépjen. A gyékényt ugyanis a ház háta mögé, a csurgó alá, a saját területére, de már a szomszéd udvarába teszi száradni az asszony. Így, amikor a száraz gyékényért megy, mindig átlép a szomszéd udvarára. Ez kölcsönös és mindenki megengedi. Nem kell külön kérni. Ez a szokás annyira megmaradt, hogy ma is, amikor az újabb építkezéseknél a házat egészen a telek határáig ki kell építeni, így a csurgó alatti rész már nem a saját, hanem a szomszéd területe, a gyékényt még mindig a ház háta mögé teszik száradni, most már ténylegesen a szomszéd telkére, és nem az ablakkal szemben lévő saját eresz alá. Amíg átviszli a gyékényt, szemetel is, de azt eltakarítja. Szekérrel is átmegy a szomszéd telkére, amikor a frissen vágott gyékényt lerakja az eresz alá. A szomszéd ezt is megengedi, mert "a gyékény szent dolog, az ad kenyeret".

144.

65.  
Szénássy Ferenc  
26 éves, segédjegyző

Tápén szokás a **más telkén való gyalogos átjárás**. Hagynak is minden oldalán a kerítésnek átjáróhelyet. Ennek a szokásnak a sár az oka. Hogy ne kelljen kerülni kútrajárásnál, és ne kelljen a sáros utcán menni, megrövidítik az utat, és a szomszédok telkén járnak keresztül. Ez csak ismerősnek, és csak tápainak van megengedve. Rendszeres a szokás, "de nem válhat joggá", mert nem követelheti az átjáró az engedélyt, és mindenki beszegezheti a kerítését. Igaz, hogy rossznéven veszik. Ebből veszekedések származnak. - Az átjárás a határon, kül-sőtelken is megengedett, mert vannak földek, amiket másképpen nem lehet megközelíteni, csak a szomszéd telkén keresztül. Vannak telkek, melyeknek a telekkönyvbe bekebelezett szolgalmi joga van a szomszéd telkén való átjárásra. Kocstút-szolgalom: rakott szekérrel is mehet.

164.

70.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

Ha a gazda tettenéri a tolvajt, nyugodtan beverheti a fejét, "hogy úgy döglök meg". A tolvaj **örüljön, hogy az életét viheti**. Mindenkinek

munkájába kerül, amit megszerez, a tolvaj pedig végeredményben a munkánkat lopja el. Megölhetem a tolvajt, de inkább csak akkor, ha rám tör. Ha ártalmatlanná akarom tenni, és megütöm, ha úgy találja az ütés, hogy meghal, akkor nincs szerencséje a tolvajnak.

164.

71.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

Ha **elszántják** a földet, szó nélkül visszaszánthatja az, akitől elszántották. A becsületes ember nem szántja bosszúból el az ő földjét megcsonkító szomszéd földjét, hanem csak a régi határcövekig állítja vissza a birtokát. Ha a határjelét a szomszéd kiszántotta, akár akaratlan, akár véletlenül, nyugodtan visszaállíthatja azt a szomszéd tudta nélkül is.

165.

72.  
Kiss Nagy István  
69 éves, 5 hold

Ha egy tyúk elveszett, barátságosan átkiált a gazdaasszony a szomszédba: "hallod-e, elveszett egy tyúkom". Ha nincs barátság a két szomszéd között, akkor gyanúsító kísérő szavak következnek. A másik visszakiált: "Bizonyítsd be!" Erre a károsult felel: "Nem bizonyítom, azzal nem leszek szegényebb."

Ördög Sándor kocsmárosnak egyszer elveszett a lova. Megtudta szóbeszédből, hogy egy hasonló lovat láttak egy algyői tanyán. Utána ment a lónak, este lopva bement az istállóba, eloldta a ló kötőfékét, s a lovat szép csendesen hazavitte. **Loppal cselekedett**, de amit csinált, az mégsem lopás, mert a saját tulajdonát hozta el. Az algyői tanyás nem szólhatott egy szót sem, mert a lovat hamisan szerezte.

171.

73.  
Miklós Töpe Mihály  
39 éves, éjjeliőr

Másik megállapodás alapjaként tett ígéret kötelező. Ha pl. én meg akarok venni egy tehenet, de előzőleg megbeszélem a tehen gazdájával, hogy csak úgy veszem meg a tehenet, ha megengedi több részletben való kifizetését, és ő ezt megígéri, akkor ezt az ígéretét be kell tartsa, mert csak akkor érvényes a tehen megvételére vonatkozó megállapodásunk.

Ha ígéretét nem tartja be, mert jött egy jobb vevője, aki egyben kifizeti a tehen árát, akkor a becsület szerint pároztatva kell, hogy megfizesse a foglalót.

171.

74.  
Miklós Töpe Mihály  
39 éves, éjjeli őr

Ha meg akarok egy tehenet vásárolni, és nincs elég pénzem kifizetni, kölcsön kérek valamelyik komámtól. Ha az megígéri, hogy kölcsön ad, és méginkább, ha tudja azt, hogy az nekem mire kell, miközben én a tehenre foglalót fizettem, neki becsületbeli kötelessége már, hogy nekem megadja a kölcsönt, mert ha nem adja meg, nemcsak hogy hasznom nem lesz a jó tehenvásárból, hanem nagy kárt okoz nekem azzal, hogy a vétel visszacsínálásánál a foglalót pároztatva kell, hogy visszafizessem.

171, 179.

75.  
Rovó János  
68 éves juhsgazda

Ígéretet, ha tesz valaki tanúk előtt, az kötelező. Olyan, mintha meg-  
egyeztek volna, csak foglalót nem adott. Ha nagyobb dologról van szó, 4  
tanú kell, kisebb dolognál két tanú is elég.

174.

76.  
Rovó János  
68 éves juhsgazda

Amikor vállaltam a birkákat legeltetésre, csak szóbelileg beszélünk  
meg mindent. Nem csináltunk írást, megbíztunk egymásban. Aki rendes  
ember, az szóbelileg is megtartja az egyezséget. Régebben inkább  
szóbelileg szerződtek, ma már nem hisz a nép egymásnak.

174, 179.

77.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

Van, akinek két háza van, az kiadja az egyiket zsellérnek. írást  
csinálnak, vagy tanúsítják valakivel, hogyan adta ki, hogyan vette ki. Ha  
nem csinálnak írást, előhívják fiatal embereket, akikről tudják, hogy  
tovább él és tanúsítani fogja, hogy megegyeztek.

179.

78.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

Szóbeli megállapodásnál általában két tanút szoktak használni. Végrendeletnél és fontosabb megállapodásoknál már négy tanú jelenlétét tartom szükségesnek. Írásbeli szerződésnél két tanú is elég, de azok jelen kell legyenek a szerződés megírásánál, hogy becsületesen tanúskodhassanak minden körülményről. Pl. eladtam egy lovat a cigánynak. Két tanú előtt kijelentettem, hogy ahogy kilép a kapun a ló, én már nem is felelek érte. A ló két nap múlva megdöglött, de ott volt a két tanú, akik bizonyították, hogy minden felelősség nélkül adtam el a lovat. A tanú erre is jó. Ha megbíznak egymásban a megegyezők, akkor két közös tanút hívnak, ha nem nagy a megértés közük, akkor mind a kettő külön hív tanút.

184.

79.  
Szénássy Ferenc  
26 éves, segédjegyző

Egészen kis, tenyérynyi "cetli" is bizonyító erővel bír az egymás között kötött megállapodásoknál. Nem tartják be a törvény által előírt alakiságokat. Eladnak egymásnak földet ilyen kis papíron megírt szerződéssel, amit a hatóságok nem fogadnának el, és bekebelezésre nem alkalmas. De a vevő a földet nagyon szépen használja, és tulajdonául éli, és csak az átíráskor készítene a község házában hivatalos formájú szerződést. Ezt azonban már csak a törvény alakiságának tekintik.

185, 175.

80.  
Rovó János  
68 éves juhsgazda

A kézfogas tanúságot jelentett, hogy megkötötték a szerződést. Azzal bizonyították, erősítették a szerződést. Azzal hasonlítható, mintha megpecsételték volna a megállapodást. Régen bíztak ebben. Én ma is azt tartom, hogy aki a szóbeli egyezséget nem tartja meg, becsapja a másikat. Most már fontosabb a szónál az írás, mert azt mondja az, akinél az írás van, hogyha "törvénybe megyünk, megnyerlek".

186.

81.  
Miklós Töpe Mihály  
30 éves, éjjeltőr

Ha magának van egy zsebórája, és énnekem megtetszik, meg is akarom venni, de még nincs pénzem foglalóra se, akkor "férfi becsület szavamat adom", ami annyit jelent, mintha foglalót adtam volna. Aki a becsületszót be nem tartja, az nem tisztességes ember, és mindenki tudja róla, hogy nem megbízható, ezért az ilyennel nem is szívesen egyezkednek az emberek.

193.

82.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

Ha valakinek nagyon pénzre van szüksége, és olcsón, jóval rendes árán alul kénytelen földjét **elkótyavetyélni**, aki azt megveszi, nem becsületes, mert csalárdul kihasználja a másikat.

Én úgy tudom, hogy **viSSzabeszélni** nem lehet egy szerződést, ha már megcsináltuk. Ha engem így kiuzsoráz valaki, márcsak **meghúzódom az anyám bőrébe** is, ha szorult helyzetben voltam.

195.

83.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

Sokszor megesett a faluban az, mert vannak tisztességtelen emberek is, hogy megcsináltak egy szerződést egy darab földről, megbeszélték, hogy részletben fizetik ki az árát, de papíroson, hogy a telekkönyvben is át lehessen írni, az egész vételár kifizetését nyugtázták. Amikor kérte az eladó a pénzt, a másik kijelentette, hogy ki van fizetve, mert benne van a szerződésben. Ilyenkor a törvény nem segít, mert bármennyire odaviszem a bíró elé a szerződést, az biztosan látja abban azt, hogy ki van fizetve az egész vételár. Ez már csak becsület dolga, csak egymás között lehet elintézni. Gazembernek tartok mindenkit, aki másnak a bizalmát arra használja fel, hogy kipenderítse [a] jogaiból. Embertelenségnek tartom az ilyet. De sajnos vannak sokan, akik elkövetnek ilyeneket, nem is áll velük szóba senki közülünk.

196.

84.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

Régen majd mindenki a gazdák közül saját maga termelt egy-kétszáz szár dohányt magának és bizony gyakran megtörtént, hogy akinek nem volt dohányja, megvette a szűzdohányt attól, aki termelte. A törvény tiltotta a dohánytermelést, így törvény szerint nem lett volna köteles a vevő kifizetni a dohány árát. Az már a becsülethez tartozik, hogy ha megvettem, fizessem is meg. Ilyenkor nem nézzük azt, hogy a törvény mit mond, hanem, hogy egymásközt hogy egyeztünk. A besúgás nem tartozik a becsülethez. Tisztességtelennek tartom azt a dolgot, ami sokszor megtörtént, hogy az egyik odament a másik gazdához, hogy: "Na adok a **herédért** 50 fillérrel többet, mint a megállapított ára, és pakolta is felfelé a herét, míg a társa csendőrközött és feljelentette azt, aki bízott bennük és eladta nekik a heréjét.

196.

85.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

Akár tiltja a törvény, akár nem, ha már megegyeztek a nagyobb ár kifizetésében, az a becsületes, hogy ne árulkodjék olyankor már a vevő, hanem fizessen a megegyezés szerint. Én sem vagyok tisztességes, amikor látom, hogy valaki nagyon rá van szorulva egy árura, és drágán adom neki a portékát. De az sem becsületes, aki feljelent, mert akkor már engem nyirbált meg, "engem ráz be a zsákba". Elviszi a portékát olcsóért, de még törvény elé is hurcolnak. Ha törvényellenesen csináltam is, a rendes középáron adom a portékát, és nem lépem úgy a határt túl, hogy másoknak nagy kára származzék belőle, nem én vagyok a becsületesen, hanem az, aki feljelent.

198.

86.  
Domonkos Mátyás  
72 éves, 3 hold

Van úgy, hogy valaki elherdálja a vagyonát és olyankor elárverezik. De megesik, hogy szerencsétlenség éri az embert, s akkor hibáján kívül szólal meg a dob a háza előtt. A mi népünk olyan, hogy nem nézi azt, milyen módon kerül abba [a] szerencsétlen helyzetbe a gazda, hogy elárverezik a birtokát, de mégsem szép, ha valaki a más bajából hasznot húz. Volt egy jó szomszédom, aki jövő évi termésére számítva nagy kölcsönt vett fel a banktól, de a termés nem ütött be, éppen aszály

volt, és az urak kijöttek, hogy elvegyék feje felől a fedelet. Akkor én - igaz jó olcsón - megvettem a házát és visszaadtam neki, hogy ő 3 év alatt fizesse vissza nekem az árát. Ha földet akarnak valakitől elárverezni és még marad amiből éljen, az ő baja. De ha a házát akarják elvenni, minden tisztességes ember siet rajta segíteni.

201.

87.  
Vincze József  
72 éves, 7 hold

Adásvételnél a foglalo bizonyos összegű pénz, amit előre ki kell fizetni. Előleg is, meg foglalo is. írásban előlegnek tekintették, **közhangulatban** foglalo volt. írásban "vételár, előleg". A foglalo biztosítja a vételt.

201.

88.  
Koszó András  
63 éves, 5 hold

A megállapodás bizonyos összegű pénz lefizetésével jött létre. Ez volt a foglalo, amit a megegyezés biztosítására használtak. A foglalo egy kis része volt a marha árának, 10 vagy 20 forint. Ez lehetett egyszerre előleg és foglalo is. Kézfogás ma nem "divat" itt marha eladásánál sem.

207.

84.  
Göbös Mihály  
72 éves, 7 hold

Kezes voltam a barátomért a banknál. Ezt titokban szokták tartani.



Szegeden a vásár helye ilyen:

sertés, kecske	marha	
	út	
iparcikk, kocsi, szerszám, pokróc, kötél stb.	szegedi eladók	vidéki eladók
	ló	

A vásár régi "megrögzött" napjai: február 17., május 5., július (napot nem tudja), november 30-at megelőző szombat és vasárnap. Ezek a farsangi, szentgyörgynapi, nyári és szentandrásai vásár. Mostanában már nem a "régii megrögzött szokás" szerint megy a vásár[ok]. Ha a lóvásár helyén a gazda **kicsóvázza** a kocsrudat és a kocsi mellé támasztja, ez azt jelenti, hogy nemcsak a ló eladó, hanem a kocsi is. Ugyanezt jelenti az ostor kicsóvázása is. A város a vásárra belépéskor 6 Ft díjat szed, azután a vásár helyén az eladandó kocsiért külön 2 Ft-ot. Ez "régii megrögzött, hasznóhajtó szokás". Ez "ínycsikandozó a parasztság számára". "Régii bosszantó ügyvitel a parasztságra nézve". Ezt a paraszt sohasem hagyta szó nélkül. "Nyúzd a parasztot a végtelenségig!" Nem tudja, miért van így, de a paraszt sérelmezi.

A vásáron az eladók "régii szokás szerint" vannak így elkülönítve. Az állatot kínálókat kézen, kötélen tartják az eladó állatot. A vevők körüljárnak és nézelődnek. "No magáé ez az üsző?" "No gazduram, hogy adja ezt az üszőt?" Megkezdődik az alku. "A vásár nagy taktikával megy". A "referencsek" (kufárok) alkusznek. Ha nincs konkurencia, nyugodt a vásár. De a vásár "huncut, furfangos". Ha a gazda be akarja vinni a lovát, előbb beszél a barátjával: ha van egy komoly vevő, jöjjön oda és ígérjen ennyit, mintha soha sem látta volna az eladót. Amíg az egyik alkuszik, a másik ugyanannyit nem ígérhet érte, nem szólhat bele. Az alkudozás mindaddig tart, amíg az eladó és a venni akaró "szóval érik egymást". Ha már 30-40 lépést tett, és másikat néz, másnak is el lehet adni. Másnak eladni ugyanannyiért "alattomos, nem a becsülethez tartozik". De a gazda nem hibás, ha annyiért adta el, amennyiért akarta, tehát ha ez az első ígéretnél több. Ha a vevő "megadta az eladó szándékát", a gazda becsületes, "nincs osztóper". Ugyanígy becsületes a gazda, ha két nyílt, alkudozó vevővel szemben alattomban elfogadja a

harmadik foglalóját. Azzal védekezhetik: "Ez az ember megadta a szándékomat egybe".

225.

96.

Koszó András  
63 éves, 5 hold

A vásárban a gazda otthagynhatja fiát, feleségét azzal, hogy meny-nyiért árulja a lovat, kocsit stb. De, aki ezzel alkuszik meg, még nem véglegesen kötötte meg az üzletet. Ha a gazda visszajön, tőle függ, hogy beegyez-e, **mert ő a gazda.**

A falubeli, szomszéd nem kívánhatja a vásárban, hogy az eladó állatot neki tartsák fenn, és ne adják el a többet ígérőnek. Ha ezt felpanaszolja, azt lehet neki válaszolni: "Otthon is tudtad, hogy eladó, mért nem vetted meg."

226, 229, 237.

92.

Koszó András  
63 éves, 5 hold

Az állat hibája esetében az eladó szavatol. Azért van a törvény, hogy előírja, melyik betegségnél hány napig tart ez. Az eladónak kötelessége volna felhívni a vevő figyelmét a nem látható hibára. De ma már "beleélte magát a nép, hogy nem szokta megmondani a bajt". Ez nem tisztességes dolog, de így van. Krisztus el akarta adni a szamarát, de Péter nem tudta. A vevő azt mondta: "Nagyon kicsi ez a szamar!" Péter: "Hogy ne volna kicsi, mikor öreg!" "De nagyon sovány is!" Péter: "Hogy lenne kövér, mikor beteg!" Krisztus is azt mondta neki, hogy dicsérni kell az eladó jószágot. Ha ismerős kérdezi: "Kehes ez a jószág?" Az eladó: "Ismerlek, megmondom, igen kedvelt jószágom, van neki baja, de ettől elhasználható." Vagy: "Neked nem való ez a jószág, mert te agyonhajszolod." Ismerősnek megmondja az ember az illet, de akit soha sem lát többé, annak nem. Ez nem helyes, de "az életheletőség ma már megkívánja". 50 évvel ezelőtt szegényesen, de nyugodtan éltek. Ma már "a fiú az apa ellen, az apa a fiú ellen." Viszont "látszatos betegségért" nem felel az eladó. Aki nem veszi észre, azt nem védi a törvény. Ha valaki a szavatosság alapján utólag kifogást tesz, a körülményektől függ, hogy inkább visszaadják a vételárat, s a jószágot, vagy vételárból engednek. "Ha ennyi pénzt visszaad, gazdája vagyok", mondja a vevő az eladónak. Ha hasznóhajtó, kedvelt jószág, inkább megtartja. Az eladó becsületesen így szól: "Elismerem, hogy ilyen baja van, egyezzünk meg." Ha fölényesen viselkedik, a bíróság elé kerül az ügy.

230.

93.  
Vincze József  
72 éves, 7 hold

Mindig szégyelli mindenki, ha földet kell eladjon, "mert hátrányára volt a családnak". Akkor volt "paraszti becsület". Ha a család volt hátrányára a szülőknek, akkor nem gyarapodtak, és ezért kellett földet eladni.

230.

94.  
Koszó András  
63 éves, 5 hold

A föld eladását itt szégyenlik, mert ez mutatja, hogy melyik "család" milyen szorgalmas volt. Amelyik iparkodott a szüleit elősegíteni, az gyarapodott. Amelyik hátrányára volt a szüleinek, kénytelen volt eladni. Adás-vételre szerződést csináltak már 50 évvel ezelőtt is. A föld akkor olyan kapós volt, hogy nem kellett dobossal kihirdettetni. A "helyi szokás szerint", ha a családok hátrányára voltak a szülőknek, a falustak már tudták, hogy oda lehet menni földet venni. A földet "sutyiban" adták el, mert az eladó szégyellte, hogy családjai hátrányára voltak. "Akkor még volt paraszti becsület."

236.

95.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

Másképpen felelek a jószágért, ha vásárban adom el, és másképpen, ha itthon. Ha vásárban adok el egy lovat, akkor az ott a vevő előtt kell, hogy kiállja a próbát, ha ott megfelel, és nem látják meg semmi hibáját akkor, miután elvitték, az Isten áldja meg. Ha itt a faluban adom el idevalónak, akkor még 30 napig felelek minden hibájáért. Bármilyen történjék a lóval, rögtön szaladnak hozzám, hogy ez van, vagy az van és sokszor, ha az ő hibájukból is történik valami baj, követelik, hogy ennyit, vagy annyit engedjek le az árból, mert jobbnak gondolták és nem tudták, hogy milyen hibája van. Ezért ad el a gazda szívesebben vásáron idegennek, mint a falubelinek.

245.

96.

Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

Szoktak cserélni is. Kocsiért adnak borjút, ha felesleges a kocsi és jószág kell. Valamelyik ráfizet pénzt, azzal egyenlítik ki. Földet is szoktak cserélni. Ha két gazdának két dűlőben egymás mellett van a földje, mind a kettő jól jár, ha elcserélik, mert mind a kettőnek egyben lesz a földje. Ha nagyobb darab, akkor át is írják a nevére mind a kettőnek, de káposztásföldeknel nem szokták. Pl. a fiamnak volt két káposztása, nagyon kicsik és két helyen. Odaadta az egyiket a gazdának, az adott helyette az övéhez közel. Nem iratták el, csak úgy használják. Az adót is úgy fizetik, mint azelőtt. A faluban nemigen íratják el cserekor, de azt mondják, hogy ez az én földem, mert én használom. Ráfizetés itt is van: "fizess ennyit és elcserélem."

251, 252, 255.

99.  
Széll Tamás  
28 éves

Szokásos a faluban a pénzkölcsönnek földhasználattal való visszafizetése. Pl. amikor meghalt egy bolond gyerek, Koszó Tóni, szegény anyja nem tudta volna a gyereket eltemetni. A szomszéd temette el, ezért az asszony odaadta 700 öl kis földjét három évre használni. - Tutor Palitól kért többször kisebb-nagyobb kölcsönöket Koszó Gyík Istvánné. Amikor nem tudta pénzzel megfizetni, odaadott egy hold földet használatra egy évre. Ilyenkor a kamatot is bele [kell] számítani a használatba.

253.

Elismert uzsorás a faluban csak egy család van, Polyákék, aki mindenkit kisegít, ha megszorul, de igen nagy ára van a szíveségének. De azért ha nagyon kellett a pénz és sürgősen, földvételnél, inkább Polyákékhoz mentek, mint a cirkuszt a bankkal végigcsinálni.

251-252.

97.  
Rovó János  
68 éves juhsgazda

Ezelőtt még, ha kölcsönkért az ember valamit, szívesen adták, ha pénz, ha szerszám volt. Egy-két hónapra mindenki szívesen adott kölcsön. Ma már még a testvérnek sem adnak szívesen kölcsön. Igaz, hogy nincs is mit. A csongrádi banktól is vettek fel régebben **négyes-ötös**

**kamatra**, de féltek, mert ha a kamatot nem fizették, a bank árverezett. Ezért szívesebben kértek egymástól kölcsön, a gazdák kevesebb kamatot kértek és mindig vártak.

251-255, 258.

98.  
Széll Tamás  
28 éves

A faluban, ha valaki megszorul, szívesebben kér falusi gazdától kölcsönt, mint banktól. Mindenki foglalkozik gyékényszövésessel, vannak, akik dolgoznak, vannak, akik kereskednek vele. A faluban van vagy 18-20 gyékénynagykereskedő, "nagykufa", akik megvesznek olcsón egy gyékényterületet, feliben levágatják, hazahozzák és itt a szövőkkel feldolgoztatják. Azoknak, akik nekik dolgoznak szívesen adnak kölcsönt, ami "ledolgozásra megy". Készpénzt nem fizetnek vissza, csak a készáruban számolják el. Minden kereskedőnek megvan a maga munkásszövőköre, akik hozzá járnak kölcsönért. Előlegként adják a kufák, de mindenki tudja, hogy igazán kölcsön a 100 Ft és egy kéve, ami 20 Ft-ot ér. Ezért a munkás készárut kell adjon. A könnyű pénz könnyen megy, így a tápai egész életében tartozik a nagykufáknak, akik meggazdagodnak.

255.

100.  
Rovó János  
68 éves juhosgazda

Volt úgy, hogy kölcsönt kért valaki és odaadott a másiknak kamatban használni egy darab földet. Nem számították ki pénzben a kamatot, ahogy termett a föld, azé volt, aki használatba kapta. Ilyenkor kis írást csináltak egymás között, még tanút sem hoztak hozzá.

256.

101.  
Széll Tamás  
28 éves

Lovat, kocsit szoktak kölcsönadni egymásnak. A gazda úgy adja oda: "nesze itt van lovam, kocsim, hozd haza a búzádat, majd kukoricakapáláskor, lucernavágáskor te segítesz nekem." (Iga használatnak két kezi munkával való visszafizetése.)

262.

102.  
Széll Tamás  
28 éves

Albérletben soha nem ad ki ingatlanbérletet tápai. A haszonbérleti lakásbérletnél nem engedhet be albérletet a lakásba, ezt nem engedi meg a bérbeadó. Azt mondják, hogy "veled szerződtem, te használhatod a lakást, másnak nincs semmi keresnivalója benne." Bérbe adnak gyakran házat és földet is. [A] Bérbeadó csak adófizetésre köteles, a bérlő köteles a bért, és földnél a csőszbért fizetni. Házbérletnél a bérlő köteles a házat a szokásos időkben, ünnepek előtt, búcsú előtt legalább kívül kimeszteni. Földbérlet esetén, ha három vagy négy évre szól a bérlet, a bérlő köteles egyszer trágázni.

262.

103.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

Aki másnak a házába megy lakni, az "zsellér". Akté a ház [az] a gazda. A zsellérnek nincs saját háza. Ha egy házat bérbe adnak, írást készítenek, tanúsítják egy pár szomszédal, hogy hallják meg a "feltételöket". Pl. addig, míg meg nem nőszül a legény. De rendszeren csak egy évre adják ki a házat a zsellérnek. Itt a faluban nem tették ki eddig, ha jól viselte magát, de mindig azon vannak az ilyenek, hogy helyet csináljanak valahol maguknak. A zsellér munkával is ledolgozhatja a bérét. Másra nem köteles, csak fizetni, de a jószándék mindig sokat számít. Egymást segítsék a gazdával. Ha lekopik a vakolat, vagy betörök egy ablak, azt a zsellér kell megcsinálja, de a nagyobb javításokat, pl. ha tetemesen megrogyik valamelyik épület, a gazda csináltatja meg. A meszelést a zsellér végzi.

263.

104.  
Széll Tamás  
28 éves

A bért rendszerint igen pontosan fizetik, mert földínség van és fél a bérlő, nehogy köztudomású legyen, hogy rossz fizető, és később ne kapjon földbérletet. Rendszerint szóbelileg is tesznek kikötéseket a bér fizetésére vonatkozólag. Pl. bérbeadó az írásbeli megállapodás mellett kiköthet naponta szóbeli megegyezéssel egy vagy két liter tejet. Ha ezt a megállapodást a bérlő megszegi, még nem ok a felmondásra, de nem adják ki ilyennek a földet legközelebb, ezért inkább a bérlő, "hogy ne legyen rossz híre", ezt is teljesíti.

263.

105.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

A zsellér nem vehet magához másik lakót, mást nem engedhet be akkor sem, ha egy egész házat bérel, mert övele alkudtak csak, "az ő személyére vonatkozott a megállapodás". Gyermekkoromban 2-3 forintot fizettek egy hónapra egy házért, azt sem bírta némelyik fizetni. A gazda akkor mondhatott fel, ha a zsellér nem fizetett, de akkor sem tette ki a lakásból, megvárták, míg letelik az ideje, és a következő évre másnak adták a házat. Ha adósa is maradt a gazdának, ezért nem pereskedett senki. A becsületes zsellér, ha nem tudott fizetni, hagyott a gazdának valami tárgyat, szerszámot vagy kereket. Volt olyan eset, hogy [ha] a zsellér tartotta pénzzel a gazdát, akkor beszámíthatta a bérfizetésbe a kölcsönadott pénzt.

263.

106.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

A zsellér nemigen mondott fel, akkor meg kell[ett] egyezték a gazdával. A gazda akkor mondhatott fel, ha a zsellér **nem jól viselte magát**. Az új gazdasági év előtt 3 hónappal meg kellett mondja a zsellérnek, hogy a jövő évre keressen máshol helyet magának. Ha azt akarta a zsellér, hogy a gazda meg legyen vele elégedve, akkor segített neki, udvart seper, istállóból kihányja a trágyát, megitatja az állatokat. Ezekre nem köteles, de "így jó". Munkával is szoktak bért fizetni, pl. ha mesterember jön lakni, ledolgozhatja a bért. Ha földműves jön lakni, a jószágért külön szoktak megegyezni. Van úgy, hogy közösen etetik a jószágokat.

264.

107.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

Akinek kevés volt a takarmánya, fejőstehenet adott ki télire a tejhaszonért. Akinek volt takarmánya, annak **jól fogott**. Ki szokták ilyenkor kötni, hogy a tehén gazdájának hetente visszajár 1-2 liter tej. Amennyi tejet adott a tehén, mindegy mennyit, az mind a teletető lett. Lovat

is adtak így oda. Aki kapta a lovat, az fuvarozhatott vele egész télen, de ki volt kötve, hogy a ló gazdájának ennyi meg ennyi fuvart köteles csinálni, hogy az sem maradjon egészen ló nélkül. Tavasz felé volt már takarmánya, akkor kérte vissza a lovat. Ki volt alkudva, mikor kell a lovat visszaadni.

265.

108.  
Széll Tamás  
28 éves

Gazdasági szerszámot, vetőgépet egy napra, vagy egy hold felszántására adják bérbe, azonnali készpénz fizetés ellenében. Búzában vagy takarmányban is meg szoktak egeezni.

266.

109.  
Széll Tamás  
28 éves

A haszonbérbe adás földnél igen gyakori. Ma az új földhöz juttatottak legnagyobb része bérbeadja földjét, mert nincs igája, és folytatja az eddigi napszámba járást, akár a faluban, akár a városban. Ezelőtt a bérbeadás egy évre történt, és a bért búzában állapították meg. A földínség miatt a bér nagyon magas, egy jobb földért négy q búzát is elkérnek láncként.

A tápai rét az ármentesítés óta Szeged város tulajdonába került. /Kb. 4.200 kat.hold terület./ A város aztán kiadta a földeket bérbe az egyes gazdáknak. Hosszúbérletet, úgynevezett "örökbérletet" alakítottak, amelyek időtartama 20-25 év volt. A gazda a bérletre tanyát épített, és úgy bánt vele, mint a sajátjával. Egész alacsony bérek voltak. A bérlet öröklődött apáról fiúra. 15-25 holdas bérletek voltak.

266.

110.  
Koszó András  
63 éves, 5 hold

A tápéi réten a bérleteket a város rendszerint árverés útján 25 esztendőre adta haszonbérbe. A "rövid bérlet" 4-6 évre szólt, nem árverezték, csak a két szomszéd vehette igénybe, mert tanya volt a bérföldön.



266.

111.  
Széll Tamás  
28 éves

Az 1945. évi földreform megszüntette a hosszú [vagy] örökbéleteket a falu és a város között azzal, hogy a város földjét kiadta tulajdonba a gazdáknak. Az új gazdák közül azonban legtöbben tovább folytatják régi napszámos életüket, és a juttatott földeket kiadják ők is bérbe. A bérbeadó uzsoráz, mert nincs föld. Egy hold árteret pl. 500 forintért adtak használni. Az állami előbérleti jogot valószínűleg ki fogják játszani, mert bérletre szükség van.

266.

112.  
Széll Tamás  
28 éves

Az O.F.B.-juttatás idején Szeged városa vette át a Pallavicini gróf által leadott 200 kat.holdat, és helyette alakította meg az olcsó hosszúbérletet. 97 kg-tól 116 kg-ig fizettek a gazdák évente láncáért. A Tóban és a Kutasi dűlőben 25-60 kg-os évi bérletek is voltak. Itt egész értéktelenek voltak a földek. Az O.F.B.-juttatás alkalmával alakított bérletek nagysága kb. 960 négyszögöles parcellákból állt. Ezzel szemben a Szeged város tulajdonában levő régebbi bérletek nagysága 15-25 holdig terjed. Az O.F.B.-bérllet örökbérllet jellegű volt, 10 évre szólt. Úgy ezt a bérlletet, mint a másikat a tápai gazda tulajdonaként kezelte. Többet jelentett, mint az ősi föld, mert ha valaki 5 hold bérlletet akart szerezni, szívesen adott érte "lelépésként" egy holdat tulajdonba. Pénzben 3-400 Ft-ot /régi forint! / fizettek annak, aki átadott egy ötholdas bérlletet. Mostanában is előfordult 1945 előtt, hogy egy ötholdas bérlletért 3.000 pengőt fizettek.

266-270.

113.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

Földet az ad ki bérbe, akinek pénzre van szüksége, így a bérletet mindig előre kell fizetni. Nemigen szokás részletben fizetni, mindig előre és egyszerre. Ha valakinek pénzre van szüksége, kidoboltatja, hogy egy hold bevetett földem kiadó. A bérlővel megalkusznak, aztán annak a szerencséjére van bízva, mekkora lesz a termés. Van ilyen bérllet összettel is, amikor még nincs vetés. Ilyenkor kevesebbet fizet a bérlő. Ma már mindenképpen kevesebb lett a bér, mert a beszolgáltatást a bérlőnek kell teljesíteni, a gazda csak az adót fizeti.

267.

114.  
Széll Tamás  
28 éves

A gazdák egymás között szóbelileg állapotnak meg a bérletre vonatkozólag. A bérlet kezdete okt. 15., egybeesik a gazdasági év kezdetével. Kisebb földet leginkább csak egy évre adnak ki, nagyobbat négy-öt évre. Ha négy-öt évre adják ki a földet, megkövetelik az egyszeri trágyázást. Ez utóbbi inkább a tanyákon fordul elő a Tiszán túl. A Tiszán innen ritkán trágyáznak, leginkább csak "herézik" a földet. Egy öt-hat éves folytatólagos lucernázás megfelel egy közepes trágyázásnak.

267.

115.  
Széll Tamás  
28 éves

A törvény által előírt bemutatási, jóváhagyási követelményeknek igen ritkán tesznek eleget, csak akkor, ha a bérlő érdeke kívánja így. Régebben volt örökbérlet, 25 éves, 10 éves bérlet, ezek mind a város és az egyes gazdák között. A gazdák egymás között leginkább egy évre szokták kötni a bérletet. Nyilvánosságra nem hozzák, egymás között szóbelileg kötik a megállapodást.

268.

116.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

A megállapodást vagy egymás között írásban vagy szóban, tanúk előtt kötik. Az írás többet ér mint a szó, de a "szóadás" is jó.

A gazda kiköti, hogy úgy szántsa a földet a bérlő, hogy ne rontsa el. Ha 2-3 évre adja oda használni, kiköti, hogy egyszer trágyázza meg. De így is kihasználja a bérlő a földet, mert az elején trágyáz. Sok szegény ember, akinek nincs elég jószága, csak a trágyázásért szokta odaadni a földet. A bérlő azt vet, amit akar, csak jól szántson, ne hagyja elgázosodni a földet. Amit átvesz, úgy kell visszaadni, ahogy kapta.

268-269.

117.  
Széll Tamás  
28 éves

Ki szokták kötni lucernázásnál, hogy a bérlő, ha egy évre vette bérbe a földet, magot nem hagyhat, mert az rontaná a jövő évi termést.

Mindent tehet a földdel a bérlő, ami a gazdálkodáshoz tartozik, csak ha több időre vette ki, akkor minden negyedik évben trágyáznia kell, ha lucernáz, akkor vigyáznia kell arra, hogy az egész föld egyformán kapjon. Ha egy hold földet bérbe vesz, és 500 öl pl. be van vetve lucernával, de ő úgy látja, hogy nem fizeti ki magát, kiszánthatja a lucernát, de meg kell kérdeznie előbb a gazdát. Legtöbbször megengedik ezt.

270.

118.  
Széll Tamás  
28 éves

Földet, házat, ha bérbeadnak, ragaszkodnak a személyhez, akivel egyeztek. Nem tartják jogosnak, hogy az kiadja másnak. "Nem azzal egyeztem" – szokták mondani, ha ilyen kérés előfordul. Pl. ha megnősül a bérlő fia, a gazda még az új asszonyt sem szívesen engedi be a házba. Azt mondja, hogy ennek nem adtam ki. Albérlés nincs, minden bérlő egyformán a gazdával áll kapcsolatban.

271.

119.  
Széll Tamás  
28 éves

Földnél terményben, háznál pénzben szokták a bért kikötni. Aki pénzben kötötte ki, az nem változtathatja át terményre, sem fordítva. - A bért mindentől függetlenül kell fizetni, nem számít, hogy milyen volt a termés, milyen volt a haszon. Aki búzáért adta ki, akkor is búzát kért, ha nem terem. Robotszerű szolgáltatás az, amikor valakinek nincs igája, valakitől kér használatba és nem pénzzel fizeti meg, hanem ledolgozza kapálással, vagy aratással.

272.

120.  
Széll Tamás  
28 éves

A várossal szemben mindig követelték a gazdák hosszúbérleteknél elemi kár esetén a bércsökkenést, de egymás között semmilyen okból

nem engednek a kikötött bérből. Ha áradás, szárazság vagy marhavész volt, Szegedre mindig bement egy küldöttség és felnagyította a kárt, kérte a bér elengedését. Egymás között a méltányosabbak is csak várnak egy ideig, ha tudják, hogy a másik nem tud fizetni. Az az igazság, hogy aki bírta haszonbérbe, az fizessen. Nehezen perelnek bérből kifolyólag, pénzért általában nem szívesen, csak ha földtulajdonról van szó.

273.

121.  
Széll Tamás  
28 éves

Ha házat adnak bérbe és a bérlő nem fizet, három hónapot várnak mindig, azonnali felmondást nem ismernek. A három hónap **szabványos**, ennyit "illik várni" mindig, de, ha akkor sem fizet, a község-házához kell fordulni. Ha földről van szó, mindig megvárják a gazdasági év végét, semmi okból nem szüntethető meg a bérlet a termés betakarítása előtt. Ha nem tetszenek egymásnak, akkor felbonthatják a megállapodást. Három évre kötött megállapodás esetén előfordult, hogy a bérlő nem találta meg a számítását, és közben otthagya a földet, de megvárta a termést. Ilyenkor sem volt kára a gazdának, mert a föld kevés, és mindig volt rá jelentkező.

274.

122.  
Széll Tamás  
28 éves

A haszonbérlet örökösökre nem száll át sem a gazda, sem a bérlő oldalán. "Nem veled egyeztem" vagy "Én nem egyeztem kenddel, lehet, apám" szokták mondani. Ha a bérbeadóm meghal, az örökösei minden további nélkül kitehetnek a földből vagy a házból. Szeged is személyhez kötötte a haszonbérletet, és ha a bérlő meghalt, újból kiírta. De azért, ha már tanyát építettek a földre, az örökösök, ha felmentek, előbb megkapták, mint más a bérletet. Eladás esetén megszűnik a bérlet minden esetben, már az új gazdával kell egyezkedni, de azt nem köti a régi egyezség: "Nem én egyeztem."

275-276.

123.  
Bodó Imre  
81 éves, 5 hold

Van egy vejem Szentesen, 90 holdat bérelt. Tápai gyerek ő is, itt nőtt fel a szemem előtt. Fizet minden holdtól 1 q búzát, az egészről két

hízónak való süldőt, kilenc hónaposat, meg csirkéket. Ami a tanyán meszelés, tapasztás van, azt mind ő csinálja, de ha a vihar lehányja a tetőt, azt a gazda csináltatja meg. A bérlőnek azt jelteni kell. Ami a használat után kopik, azt a bérlő javítja, ha kidől egy kerítés, helyreépítője valamivel.

A tanya gallyal volt körülkerítve, ő dróttal kerítette körül, amikor odament. Mikor eljött, a drótját elhozta, és a gallygyepűt visszaállította.

275-276.

124.

Bodó Imre

81 éves, 5 hold

A mag, ami terem, az mind a bérlőé, meg a jószág. A szalmát, kukoricaszárat, polyvát a tanyáról nem szabad elvinni, az ott marad a gazdának. Annyit etethet, felhasználhat belőle a bérlő, amennyit akar, de elvinni nem vihet el semmit. Ezért a gazda nem fizet semmit. Így van a trágyával is. Semmi trágyát nem vihet el a bérlő, el sem adhatja, azzal a földet kell trágyázza, amit használt. Ezért aztán ősszel sok jószágot vesz tartásra a bérlő, azzal feleteti a szalmát, szárat, polyvát és lesz trágyája elég. Ha elmegy, a marhákat elviszi, de a sok trágyát megcsinálta.

276.

125.

Széli Tamás

28 éves

Akármit beépít a bérlő, ha megszűnik a bérlet, viheti magával. Kivéve a beültetett fákat. Amit ő épített, az az övé, még akkor is, ha az ott lévő ház falához építette. Disznóolat, kukoricagórét minden esetben el szoktak vinni. Ha megegyeznek, nem bontja le a kőből, téglából készült épületeket, de csak akkor, ha elég pénzt ad érte az új bérlő. Megtérítés nélkül semmi sem lesz a bérbeadóé, vagy az új bérlőé.

278.

126.

Széli Tamás

28 éves

**Felesbérlet** csak szántónál, kalászosoknál fordul elő, ha a gazda már öreg és családja nincs, vagy napszámban dolgozik. A felesbérletnél mindent a bérlő ad, vetőmagot, munkát és a termést betakarítja a gazdának, a gazda az adót fizeti. A harmadában való munka már nem bérlet, hanem munkaszerződés. A kukoricát harmadában megkapálja,

töri, szárát vág, hazahozni segít. A gazda adja a vetőmagot, igát a behordásnál és a szántásnál, a "harmados" csak a két keze munkáját adja.

278, 321.

127.

Bodó Imre

81 éves, 5 hold

A tiszántúli erdő az ármentesítő társulat tulajdona. Annyiban kedveznek a tápaiaknak, hogy ha fát kell vágni és fát szállítani, akkor csak tápaiakat kérnek fel erre. Ilyenkor kétkezi munkások és igával bírók összefognak és együtt mennek ki dolgozni az erdőkebe. Harmadába, negyedébe, de ha messze volt és kévénként háton kellett kihordani az erdő szélére a rőzsét, vagy az apró fát, felibe vállalták a munkát. Ilyenkor fa is, rőzse is feles volt. Úgy is egyeztek, hogy a fa harmados és rőzséből adtak többet. A kétkezi munkás vágta a fát, az igás pedig behordta a gátórházhoz, ahol le kellett rakni, s a rőzsét kazalba kellett állítani. 400 kéve ment egy kazalba. Leginkább harmadában egyeztek a társulattal, két szekér ment a gátórházhoz, egy szekér jött haza. A hazajött szekérfa egyharmada a szekeresé, kétharmada azé lett, aki a fát vágta. A mi kocsink egyrészes volt a gazdák feliből, mert a kocsis is segített a kazalberakásba.

279.

128.

Vincze József

72 éves, 7 hold

Az otthonmaradó fiú kötelezi magát, hogy az öregeket életük végéig eltartja. Ezt írásba is szokták foglalni. Az öregek ennek fejében ráíratják a fiúra a megmaradt földjüket, de az **élvezetet** fenn fogják maguknak. Ha nem fognák fel az élvezetet, nem lenne becsülete már az öregeknek.

284.

129.

Rovó János

68 éves juhsgazda

Április 1-től Mindszent napjáig nálam voltak a birkák. Én mentem értük a tanyákra, hogy aki akarja, adja ide, egész nyáron legeltettem a tejhasznért. Én legeltettem őket a nyomáson, a pusztán, enyém volt a tej, egész idő alatt, akkor és annyit fejtem, amennyit akartam. Külön etetni, takarmányozni nem kellett őket, elég volt a legelés. A gazda is jól járt, mert övé volt a szőr, meg a bárány, és egész nyáron nem volt semmi dolga a birkákkal. Mindszentkor én hajtottam őket vissza a

bárányokkal együtt. Ha beteg volt a jószág, szólni kellett, jöjjenek érte. Ha megdöglött, a bőrt elvittem, azzal számoltam el.

293.

130.  
Rovó János  
68 éves juhosgazda

A közbirtokosság legelőrészeit az egyes gazdák az örökföldjeik után kapták, arányos részben. Akinek van része, mindenütt legeltethet, a nagylegelőn, libalegelőn, szérűskertben egyformán. Most, hogy elszaporodott a nép, mindenki földet akar, mind többet vesznek el a legelőből, most is minden megkérdezés nélkül elvettek futballpályának egy darabot. Nemsokára vége lesz a legelőnek.

293.

130.  
Rovó János  
68 éves juhosgazda

A legeltetési társulatnak van egy elnöke, pénztárosa és pusztagazdája. Az elnök nem csinál semmit, csak aláírja a meghívókat a gyűlésre. 25 forintot kap egy hónapra. A pénztáros és a gazda 75-75 forintot kapnak egy hónapra. A pusztagazda felügyel a pásztorokra, és a házi kezelésben lévő felesben kiadott földekre. Van olyan feles, aki már 5 éve csinálja, de egy évre szerződnek. Ebben az évben feles a vetőmag is, eddig a feles adta, rendelet hozta a változást.

293.

131.  
Ílta Nagy Gyula Károly  
81 éves, 6 hold

Régen a legeltetési társulatot **nyomással bíró gazdaságnak** nevezték. A nyomás a legelőt, illetőleg a legelőrészt jelentette. Egy rész két 988-adot tett ki, de lehetett valakinek több része is. Amikor az árvíz után 1880 vagy 1881-ben kiosztották a földeket /Ingyönös, Új föld, Ásványhát tagokban/, annak 1 holdjához járt egy rész. Voltak, akik mások részét összevásárolták. A legeltetésért fizettek a nyomással bírók is, de kevesebbet. 20 éve lehetett, hogy egy gazda javasolta, hogy fizessenek egyenlően: miért nyomják meg a szegényeket, mi jobban megbírjuk. Azóta egyenlően osztják fel a terheket, kiszámításuk az év elején történik. (Apaállatok tartására, kút rendbentartására stb.)

Régen a gazdasági elöljárók az elnök, az öreg-gazda és a két pusztagazda voltak. 3 évre választották őket. Szavazati jog a részesedés után járt, több rész után több szavazat. Ma már fejenként szavaznak.

293.

132.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

A közbirtokosság vagyona 295 hold legelő és 25 hold szántó, amit kiadnak mindig felesbe, de egy darabja fenn van tartva apaállatok részére. Egy legelőrész 1/988-ad és kb 60 négyszögöl. A 988-as szám eredete: alkalmasint annyi darabba szakították régen a földet, amikor először elosztották a szántókat. A fertályos gazdáknak 8/988-ad részük volt.

Az Ingyenes és Ásványháti dűlőket már később osztottuk ki, a Kiskemes dűlőt is. Aki fél holdat kapott valamelyikből, az kapott egy legelőrészt. Így jött ki a 988-ad rész. Volt, akinek jutott, akinek nem jutott, akik kaptak, azok voltak az **úrbéresek**. A többiek dolgoztak azoknak, akik kaptak. Bérföldben dolgoztak, vagy elmentek Szegedre az építkezéshez.

293.

133.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

Régen a legelőre csak az hajthatta ki a marháját, akinek része volt. Egy részvény jövedelmezett 3-4 régi forintot, de a tagdíjat kellett azért fizetni. Akinek nem volt része és ki akart hajtani, az legelőbért fizetett, és ebben osztoztak a **részesek**. Az új rendelet szerint csak a 18 h földdel bíró nem hajthatja ki a jószágát a legelőre, más mindenki kihajthatja és annyit fizet, mint akinek van része. Ezért most a közbirtokosságnak kevés a jövedelme és nem adnak pénzt a legelőrészért.

343.

134.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

Családtagok vehetnek egymás helyett földet vagy marhát, a lányomat, fiamat elküldhetem, hogy "nézd meg, és vedd meg, meg is veheti". Ezt elfogadják a faluban, mert mindenki ismeri egymást és nagyon jól tudják, hogy az igazi vevő nem a fiam, hanem én vagyok. Megtörténik



vásárban is, hogy a feleségem van a kocsinál, és én elmentem meginni egy pohár felest, miközben jön egy vevő a marhára. Ilyenkor a feleségem eladhatja a marhát, de ha én nem írom alá a vételt, akkor nem számít. Mert én vagyok a gazdája. Ha megbízok valakit egy marha eladásával, akkor meghatározom az árat, és a megbízottam annál olcsóbban nem adhatja azt el. A vétel már nehezebb, mint az eladás. Ott a gazda mindig maga szeret eljárni, de ha már ismeri a jószágot, olyankor elküldheti a fiát vagy lányát. De mégis ő a vevő.

346.

135.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

A feleségem nevét csak **suttyomban** írhatom alá, hivatalosan nem. Ha keresztet tesz az asszony, akkor én oda írhatom a nevét. De ha nincs ott a feleség, akkor nem írhatom alá. Anélkül, hogy valaki megbízott volna valamivel, nem tehetek semmit, a szomszéd nevében nem vehetek, nem adhatok el, nem írhatok alá semmit, mert ha a szomszéd megtudja, akkor kirúg. Ha egy-két forintról van szó, akkor még megtehetem. De ha többről, akkor nem.

347.

136.  
Révész Tapasz János  
59 éves, 5 hold

Fogas kérdés az ügyvédekről beszélni. Ugyanúgy mondhatnék róluk jót is, mint rosszat. Sok eset előfordult, hogy **mindkét oldalról kenik a kereket és elfogadja, az a fontos, hogy a tarisznyája megteljen.** Mentsen meg az Úristen az ügyvédtől, de van úgy, hogy nem tudja az ember elkerülni őket. Nekem is volt egy esetem az ügyvéddel, amikor egy szomszédtól átvettem egy haszonbérelt földet, de úgy, hogy az ő nevén maradt a költségek miatt. Ő azt mondta, hogy minden adót befizetett, amikor megvettem tőle a földet, aztán később kihozták nekem visszamenőleg az adót, hogy én fizessem ki. Nem tehettem másképp, minthogy ügyvédhez kellett hogy menjek, de kikötöttem, egy fillért sem, csinálja úgy, hogy neki is, meg nekem is jó legyen. Jó volt az ügyvéd, mert nem került egy fillérembe sem és mindent elintézett.

Az ügyvédet úgy választják ki, hogy az egyiknek jól csinálta a dolgát, és akkor az ilyen mondja a másíknak, hogy "oda eredjél, mert az jó ügyvéd". Van olyan ügyvéd Szegeden, akinek "felhajtója van a faluban, és az ilyennek aztán díjtalanul intézi az ügyeit. Az illet nem tartjuk becsületesnek, de ha a másik oldalát vesszük, a kenyerét keresi vele. Van úgy, hogy valakit "jégre ejtenek" az ügyvéd segítségével. A Koszó-kocsmán innen, az ártézi kút mellett van a Bagolyvár, ahol egy **pesti rossznő** lakott. Összeköltözött vele Csonka Pali, de Ördög Palit is tartotta a nő, az volt a barátja. Csonka Palival "csak úgy lakott", egymásért dolgoztak. Amikor már unta a nő a dolgot Palival, beperelte. Azt hozta fel, hogy a házvezetónője volt, és ennyi- és ennyi pénzzel tartozik neki, amiért sok éven keresztül dolgozott a házában.

Az ember azzal védekezett, hogy férj és feleség voltak, de amikor kérték tőle a házasságlevelet, persze hogy nem tudta felmutatni. A törvény erre kimondotta, hogy ha házvezetónőt tartott, hát fizessen. Így aztán az ügyvéd elcsókolta Palikától a házat, és Piros nyerte el azt. Az egész falu tudta, hogy mint áll a dolog, és mindenki igazságtalannak látta, de nevettek is rajta. Az ügyvéd nem volt hibás, mert neki az volt a kötelessége, hogy a védenre felé hajtsa a dolgokat. Igaz, hogy Palika nem áldotta Müller ügyvéd urat, még a hétszenségét is oda fűzte, amikor megemlékezett róla. Egy olyan embernek, aki nem foglalkozik ügyvédekkel és csak hall róluk, **borsókázik a háta**, ha ügyvédhez kell menni, vagy a törvénybe hívják. Sohase tudja az ember, ha törvénybe hívják, hogy eljön-e az nap, vagy csak pár hét múlva.

## IRODALOM

- Bónis György  
1939/a Magyar népi jog. Magyar Szemle XXXVI. 121-126.
- Bónis György  
1939/b 1. sz. kérdőív a magyar jogi néphagyományok összegyűjtéséhez. Budapest
- Bónis György  
1941 Egyke és jogszokás a Garamvölgyén. Társadalomtudomány XXI. 288-309.
- Bónis György  
1942/a Magyar törvény, magyar lélek. Hittel VII. 410-421.
- Bónis György  
1942/b Magyar jog - székely jog. Kolozsvár
- Bónis György  
1942/c Törvény és szokás a Hármaskönyben. Kolozsvár
- Bónis György  
1943/a Népi jogéletkutatás. Társadalomtudomány XXIII. 278-281.

- Bónis György  
1943/b *Jogtörténet és művelődéstörténet. Magyar Jogi Szemle XXIV.* 288-293., 341-346.
- Bónis György  
1948 *Népi szemlélet és jogalkotás. Puszták Népe III.* 15-23.
- Bónis György  
1956 *A népi jogszokáskutatás mérlege. Az MTA Néprajzi Főbizottságában 1956-ban tartott előadás sokszorosított szövege.*
- Börcsök Vince  
1971 *A falu közigazgatása, a lakosság jogtudata és jogi szokásai. In: Tápé története és néprajza. (Szerk.: Juhász Antal) Tápé, 243-255.*
- Papp László  
1948 *Vezérfonal a népi jogélet kutatásához. Budapest*
- Tárkány Szücs Ernő  
1944 *Mártély népi jogélete. Kolozsvár.*
- Tárkány Szücs Ernő  
1943 *A kalotaszegi népi jogéletkutatás. Néprajzi Értesítő XXXV.* 253- 254.
- Tárkány Szücs Ernő  
1948 *A népi jogéletkutatás problémái a Nagy-Alföldön. In: Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. I. Szeged, 302-311.*
- Tárkány Szücs Ernő  
1981 *Magyar jogi népszokások. Budapest*

### **Bónis György and his Colleague's Collection of Folk Customs Relating to Law at Tápé**

(Source publication)

I.

KÓHEGYI, MIHÁLY and NAGY, JANKA TEODÓRA

On István Győrffy's initiative a research programme of folk customs relating to law was started supported by the Ministry of Justice in the 1930's, in which more than a hundred researches were collecting data at several settlements of the country between 1939 and 1948. György Bónis was one of those who participated in the movement that set the collection of principles and habits of law of common knowledge as its aim. In his articles and studies. He discussed theoretical and methodological problems of the research of folk traditions of law; together with his students he was one of the fieldworkers, and later he was the one to summarise and evaluate the results from the point of view of the history of law.

Being the professor of the University of Szeged, he organised fieldwork with his students between September 1st and October 15th 1948 at Tápé. One portion of this material was used by Vince Börcsök in his summary of the folk customs of law of Tápé, and also Ernő Tárkány Szücs mentioned some examples from Tápé in his explanations of certain-folk customs of law. The quality and richness of the material, collected by – quoting László Papp – “professional knowledge of a lawyer and methods of an ethnographer”, makes it necessary to be published completely, since this source material – similar to which we cannot collect today – can serve as valuable data, and solid base for the research of certain changes.

In the first part of our source-publication we publish the first portion (slips 1–137.) of the material stored on 7 sheets, 267 slips and 1 picture under the title “Folk Customs of Law. Tápé. Bónis György and colleagues”, registration code EA 2133 after a short summary of the history of research.



# Kísérlet a hódmezővásárhelyi szőrös párnavegek eredeti színvilágának meghatározására\*

SZŐKE ÁGNES

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

TÍMÁRNÉ BALÁZSY ÁGNES

(Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum)

Úgy vélem, magyarázattal tartozom (ti. Szőke Ágnes), hogy nem textilrestaurátor lévén miért foglalkozom a vásárhelyi hímzéssel. Főiskolai tanulmányaim során az első év gyakorlati témája textil készítőtechnikai feladat volt.<sup>1</sup> A tárgy kiválasztására (1. kép) az adott lehetőséget, hogy akkor a vásárhelyi múzeum restaurátoraként dolgoztam.

Csongrád megye múzeumainak törzsanyagában szép számmal található ún. szőrös párnavegek, melyeket a szakirodalom vásárhelyinek nevez, s a fennmaradt népi hímzések legkorábbi darabjaiként tart számon.<sup>2</sup> E hímzések különlegességét motívumai és mintaszerkesztése mellett színezése adja. A nagyrészt barnás-drappos tónus él tovább az e század elején föllevenített, és a mai napig háziipari kivitelezésben készült darabokon is.

A mustrák tanulmányozása a hímzés alapos vizsgálatára készítetett. Feltűnt ugyanis, hogy a most látható színekkel a díszített felületen belül nincs meg a színegyensúly (1. kép). Egy kompozíción belül a színek, színfoltok elhelyezése épp oly fontos és meghatározó, mint az ormanenséké. A kettő együttesen adja a teljes képet, az esztétikai megjelenést. Ebből kiindulva a barnás-drappos színeket nem tudtam eredetiként elfogadni, hanem fizikai és kémiai hatás következtében kialakult színváltozásra gondoltam. A párnák további aprólékos vizsgálata is alátámasztotta ezt a feltételezést.

A piros szín meglétére (a hímzések elején és fonákán is) optikai bizonyítékokat találtam. A ma barnás árnyalatú fonalak belseje több helyen őriz élénk színnyomokat. A kékre kevesebb maradvány található, melyek a hímzések fonákán, leginkább az öltések tövénél kivehetők. A barnás-drappos felületeken éppúgy jelentkezik az egymást követő három tónus (sötét, közepesen erős és világos), mint a megmaradt piros és kék színeknél.

---

\* E témával Tímárné Balácsi Ágnes részt vett 1991-ben Londonban, a történeti textilták színezékeivel foglalkozó nemzetközi konferencián. Az előadásokat megjelentették: Tímár-Balázs, Á. and Szőke, Á., 1992. pp. 42–47.

<sup>1</sup> Szőke Ágnes 1976. 1–7.

<sup>2</sup> T. Knotik Márta 1970, I. 119–157.

E megfigyelések és következtetések alapján kísérletet tettem a párna színegyensúlyának helyreállítására. Az egész mustráról színes rajzot készítettem, amin a barnás felületeket pirossal és kézzel, illetve ezek egymást követő árnyalataival helyettesítettem be oly módon, ahogy azt az eredetben látható színfoltok ritmusából következtetni lehetett. Az így kapott kép egy harmonikus, színben is összefogott kompozíciót mutatott, ellentétben az eredeti műtárgyon most látható színek összhatásával (2. kép).

A szakirodalomban kutatva a népi vászonhímzések színvilágát, a fennmaradt emlékművek korai – a 17–18. századra tehető – darabjainál a monokrom (piros vagy kék) kivitelűek mellett megfigyelhető a két szín együttes alkalmazása is, mely valószínű törökös hatásra is utal<sup>3</sup>. Ez fokozottabban valószínűsíthető az összefoglalóan tisztántúlinak nevezett hímzéskultúráknál, melybe beletartoznak a vásárhelyiként számontartott szőrhímzések is.

A „vásárhelyi” elnevezés tehát egyben gyűjtőnév is. A Dél-Alföldön (Hódmezővásárhely, Makó, Orosháza, Szentes<sup>4</sup>) begyűjtött darabok a szőrhímzésekben belül is egy nagyon elkülönülő, jellegzetes csoportot alkotnak.<sup>5</sup> Egyediek a motívumok és a velük kialakított mustrák, melyeket e csoporton belül nagy változatossággal alkalmaztak.<sup>6</sup> Jellegzetes és egyedülálló a mustrák felületkitöltése is.

Mind a szálánvarrott (keresztsejtes), mind az írás után készült (szabadrajzú) párnavégek összhatásukban a szövött munkákra, konkrétan a szőnyegekre emlékeztetnek, ezek közvetlen hatását sugallják.

Vásárhelyen az 1800-as évek elején még készülhettek ilyen párnavégek,<sup>7</sup> de ezek az utolsó darabok lehettek. Az ismert adatok alapján úgy tűnik, hogy a dél-alföldi szőrhímzések származási helyei (Hódmezővásárhely, Makó, Orosháza, Szentes) nem tartoztak a nagy hímzés-hagyományokkal rendelkező területek közé. Semmi helyi előzményre utaló adat, emlékmű nem ismeretes.

Honnan és hogyan kerülhetett ide ez a hímzés? Milyen jegyek alapján valószínűsíthető a törökös hatás?

E párnavégek készítésének és használatának ideje szükségessé teszi, hogy részletesebben szóljunk a török hímzett és szövött, vagy csomózott munkák (szőnyegek) motívumairól és színvilágáról, és ezek fellelhető hatásáról a magyar népi vászonmunkákon.

<sup>3</sup> Palotay Gertrúd 1940. 7–63. Viski Károly 1941. II. 271.

<sup>4</sup> A legújabb kutatások szerint a szentesi eredet megkérdőjeleződött. T. Knotik Márta 1990. 267.

<sup>5</sup> A Dél-alföldi szabadrajzú szőrhímzésekről eddig az egyetlen rendszerező, elemző tanulmány T. Knotik Márta fentebb említett munkája (1970. I. 119–157.).

<sup>6</sup> Uo..

<sup>7</sup> Uo.

Egy etnikum tárgyi és szellemi hagyományait leginkább a köznép őrzi. Idegen kultúra hatását csak bizonyos mértékben, ízlése szerint formálva vesz át hosszantartó együtt vagy egymás mellett élés esetén.

Mint ismeretes, népi vászonhímzéseink fennmaradt korai darabjainak készítési ideje a 17–18. századra tehető. Ez az időszak a török hódoltságot, és az azt követő száz évet jelenti, ezért az idegen kultúra hatása népi vászonmunkáinkon is mérhető.

A török hatást mutató munkák legjellemzőbb példáit elsősorban az erdélyi népi hímzések között találjuk. Erdélyben már a hódoltság előtt ismert volt a keleti ornamentika kereskedelmi kapcsolatok révén. Így sok eredeti török vászonhímzés is került hozzánk. Ugyanígy kedvelt volt a keleti szőnyeg is. A legújabb gyűjtésekkor olyan kései (18. századi), erdélyi megrendelésre készült darabokra akadtak, melyeken török hatással alakuló székely motívumok figyelhetők meg.<sup>8</sup>

Palotay Gertrud, a már korábban említett munkájában, a hazai gyűjteményekben fellelhető eredeti török, valamint török hatású úri- és népi vászonhímzéseket elemzi.

Főúri udvarokban magyar és török hímzők egyaránt dolgoztak. Azonban az úri hímzések közvetítő hatását csak feltételezni lehet, de konkrét példákkal alátámasztani nem. Ezt a megállapítását erősíti meg azzal a nemzetiségiéknél talált ellenpéldával, miszerint a „tótság” hímzésein a török díszítmények felföldi úri munkákon fellelhető elváltozásokkal szerepelnek.<sup>9</sup> Az úri hímzések általában olyan darabokon fordulnak elő (terítők, függönyök, nyeregtartók stb.), melyek a népi használatban nincsenek meg, vagy ha meg is vannak, hímzéssel sohasem díszítettek.<sup>10</sup> A népi hímzések általában lepedőszéleken, vászonkendőkön, párnavégeken maradtak fenn, vagyis az új hatások az úgynevezett házöltözet díszítményeit alakították elsősorban.

Ósi hímzőkultúrával, hagyománnyal rendelkező területek emlékein jól megfigyelhető, hogy a nép milyen mértékben veszi át, milyen módon alkalmazza az idegen motívumokat, mintaszerkesztést, színeket. Mindezekre a legközvetlenebb hatásnak kitett erdélyi népi hímzésekből sok szép példát hozhatunk mind a keresztszemes, mind az írás után készült munkákból.

A török vászonmunkákon szereplő motívumok a szőnyegekről kerültek át a hímzésre. A korábban említett okok miatt a szőnyegek közvetlenül is hathattak az erdélyi népi hímzésre. Például a szőnyegek keretdíszének hármasszoros osztása szolgálhatott mintaképpül a párnavégek

<sup>8</sup> Lédács Kiss Aladár – Szűts Béláné 1977. I, 71–74. képek: T. 35–T. 39.

<sup>9</sup> Palotay Gertrud 1940. 29. 212. lábjegyzet. Viski Károly 1941. 275–276.

<sup>10</sup> Palotay Gertrud 1940. 44. „Érdekes, hogy népi hímzéseink számos, határozottan török eredetű díszítményét régi úri hímzéseinken hiába keresnők, úgy hogy valószínűleg a török munkák egy nagy csoportja közvetlenül is hatással volt hímzéseink némely – vidékhez és néprajzi csoporthoz kapcsolható – típusának kialakulására, pl. egyes kalotaszegi és székely hímzésfajtára.”

mustráinak kialakításához (ez a rendezést elv török vászonhímzésekről nem ismert<sup>11</sup>). Szintén szőnyegelőzménye van, de már a török hímzéseken is alkalmazott az a mintaszerkesztési elv, mely szerint a díszítmények részútosan helyezkednek valamely szél vagy tengely mentén. Ez a rendszer a szőnyegek belső mezőjén gyakori. Hazai anyagban csak a népi vászonmunkákon található, elsősorban Erdélyben, a keresztöltéses munkákon.

A töröktől átvett motívumok eredetét és alakulását is nyomkövethetjük. A leggyakoribbak a következők: a ciprus motívum, a csigavonalban hajló ág, ez utóbbinak különböző variánsaival találkozhatunk. Egyik formája a töből kiinduló és a belső teret kitöltő nagy virág (3. kép). Továbbá a gránátalma, az indus mir-i-bota, a kínai felhőmotívum és három golyó, a perzsa palmetta, eredetileg csak szőnyegekben található. (A kínai és indiai motívumok perzsa közvetítéssel kerültek a török szőnyegkészítőkhöz.) Palotay szerint a palmetta kivételével mind megtalálható a népi hímzéseinken is<sup>12</sup>. Véleményem szerint a vásárhelyi párnákon a palmetta is szerepel talpas-rózsa elnevezéssel<sup>13</sup>. (E díszítmények közül néhányat kiragadva, a róluk készült rajzokkal kívánom szemléltetni a motívumok alakulását a szőnyegekről a hímzéseken való megjelenését (4. kép).

A török munkák színeit illetően is a szőnyegekhez kell visszanyúlni. Ezekben használatos uralkodó színek a piros és a kék. Kevés sárga, barna és fekete főként kontúrszínek. A zöld a mohamedán vallás színe, csak imaszőnyegekben domináns. A török vászonhímzéseken használatos színek: a piros és a kék a virágok, barna a szárak, valamint nagyon kevés zöld a levelek jelölésére szolgál.

Törvényszerű a színek elhelyezése. Váltakozva használja a pirosat és a kéket. Vegyünk példának egy virágbokor-motívum ismétlésével díszített felületet (3. kép). A színek váltakoztatása lehet: 1. motívumon belül, vagy 2. motívumonként.

1. Motívumon belül az alábbi módon lehetséges:

a) a bokrot alkotó virágok szírműn váltakozik a két szín.

<sup>11</sup> Palotay Gertrud 1940. 15. és 39–40.

<sup>12</sup> Palotay Gertrud 1940. 44.

<sup>13</sup> Fél Edit 1976. 19. A szabadrájszó hímzések motívumaként sorolja a palmettát is, de megjelenését a magyar népi hímzéseken a XIX. századra teszi. T. Knotik Márta 1970, I. 124. A 11. számú párna leírásánál a 29. sz. lábjegyzet: „...Ember Márta szóbeli közlése szerint nem más mint a perzsa palmetta.” Véleményem szerint T. Knotik M. tanulmányában a 21. számú párna mustrájának ornamensei=palmetták, ott talpas-rózsa elnevezéssel. Erősen stilizáltak, megfogalmazásukban sok hasonlóságot látok a török szőnyegek palmetta motívumával. Ez a forma található még T. Knotik Márta 1970, I. 38., 39., 41., 42. és 45. számú párnákon is. Lásd még: 4. kép motívumok alakulását, továbbá 5. kép: Ludmila Kybalova 1976. 69. számú képmellékletét. Valamint Lédács Kiss A. – Szűts B. 1977, T. 44. ábra: erdélyi szőnyeg. Ez utóbbi keretdíszében az általam palmettának nevezett hímzésmotívum szőnyegen fellelhető párhuzamát találtam.



b) ha egy színt alkalmaz, akkor ugyanazon szín sötét és világos tónusát helyezi váltakozva egymás mellé. (A török átmeneti színeket sohasem használ!)

2. Ha motívumként használja a két színt, tehát piros és kék vitragbokrot váltakoztatva helyez egymás mellé, bokron belül továbbra is alkalmazza ugyanazon szín két árnyalatát. A bokrokat egy szél mentén rézsútosan helyezi el, ahogy a szőnyegekénél is látjuk (3. kép).

Népi hímzéseinken a török jellemzők sajátos módon való alkalmazása figyelhető meg. Vászónhímzéseinkre jellemző az egy szín (piros vagy kék) használata. Ritkán találkozunk olyan esettel – írja Palotay –, melynél a két szín ugyanazon munkán szerepel. Erre példát úgyszólván csak a székelységnél találunk, de a két szín törökös váltakoztatását már törökös mustrátn sem figyelhetjük meg. E kivételtől eltekintve az egy színnel készült munkákon is sokszor megfigyelhető a törökös színezési elv sajátosan jelezve. A kontúrozott motívumokon belül a kitöltött és a kitöltetlen – fehéren hagyott – felületek váltakozása jelzi a két színt. A kisebb ormanenseknél a felület teljesen kitöltött. Különböző öltések alkalmazásával tagolja a motívumot, ezzel jelezve a két színt. Ilyen megoldásokat láthatunk torockói párnavégeken.<sup>14</sup>

A tárgyalt időszakban a piros és kék szín együttes alkalmazása, és annak törökös színváltakozása – ha nem is nagy számban – szinte csak erdélyi hímzéseknél figyelhető meg. Ugyanez állapítható meg a felületek zegzugos kitöltésére. Palotay szerint: „...törökös rajzú minta nem keleti módon, hanem jellegzetesen erdélyi modorban való megszínezése. A színeknek és árnyalatainak felületkitöltésénél ilyen zegzugos csíkokban való alkalmazását mindig csak erdélyi hímzéseken látjuk – mégpedig törökös mintáknál éppúgy, mint renaissance és barokk rajzúaknál.”<sup>15</sup>

Mindezeket megfigyelhetjük a vásárhelyi párnavégeken. Valószínűsíthető, hogy a hímzeshagyományokat felmutatni nem tudó Dél-Alföldre az adott időszakban Erdélyből kerülhettek párnavégek erre a területre, melyek mintául is szolgálhattak az itt helyben varrt daraboknak. A feltételezést erősíteni látszanak Vásárhely történelméből vehető adatok, mint például: a hódoltság alatt egy időben e területet Erdélyhez csatolták. A török uralom alatt a vidék elnéptelenedett, s később nemcsak az elmenekült őslakosság költözött vissza, hanem nemzetiségiek is betelepültek. Sokan jöttek Erdélyből, Arad környékéről, Felvidékről, kisebb számban más vidékekről is (tótok, németek – mesteremberek, oláh és rác pásztorok), és az ittmaradtak hamarosan beolvadtak az őslakosságba.<sup>16</sup>

A szakirodalom, továbbá a már említett színnyomok és a figyelmen kívül nem hagyható színegyensúly számomra meggyőző tények, s

<sup>14</sup> Palotay Gertrud 1940. 32–59.

<sup>15</sup> Palotay Gertrud 1940. 57.

<sup>16</sup> Szeremlet Samu 1911. IV. 87. és 117–118. Viski Károly 1941. II. 276., Kiss Lajos 1958, 147.

erősítenek azon felismerésben, hogy a több színt mutató vásárhelyi párnavégek eredetileg csak pirossal és késsel – illetve ezek hármasszínű árnyalatával – lehettek kivarrva. Ezt állítani azonban csak akkor lehet, ha egzakt módon bizonyítható is.

A színmódosulás számtalan kérdést vet fel:

Mivel színezték a ma is piros és kék fonalakat?

A ma barnás-drappos felületekről kimutatható-e még színezék, és ha igen, milyen?

Ha színezék esetleg nyomokban sem mutatható már ki, akkor a színezéshez alkalmazott páncok fémsói található-e még a fonalakon?

A páncnyomokból lehet-e visszakövetkeztetni az eredeti színre?

Mi okozhatja, hogy kopás során a piros és a kék szín hasonlóan barnás tónusúvá válik?

A vizsgálati eredmények megbízhatóan igazolni tudják-e az eredeti színeket?

Alátámasztják-e a rekonstrukciós elméletet?

A még folyamatban levő vizsgálatokat felvállaló dr. Balázs Ágnes az eddigi részeredményeiről az alábbi összefoglalást tudta adni.<sup>17</sup> A Csongrád megyei múzeumokban, Hódmezővásárhelyen és Szegeden őrzött párnavégek közül 5 hímzésről 73 mintát vettünk. A még látható színek színezékei vékonyréteg-kromatográfiával azonosíthatók voltak.

A piros és árnyalatai, valamint néhány barnás-drappos fakult fonalat **kosenillel** (*Coccus cacti* L.), **lac-festékkel** (*Coccus lacca* Kerr.) és **lengyel kosenillel** (*Margarodes polonicus* L.) festették.<sup>18</sup> Ugyanezen mintákon az ED-RFA vizsgálatok<sup>19</sup> két különböző pánc alkalmazását mutatták. A legvilágosabb árnyalatnál ónsóval páncoltak, a közepes tónusúnál és a sötétebbnél timsót használtak.

A kéknél a jó színtartóságú indigó jelenléte nem meglepő. Az viszont nem mondható meg, hogy az Európában is honos indigóból, vagyis a **festőcsüllengből** (*Isatis tinctoria* L.), **vagy az indiai indigó növényből** (*Indigofera tinctoria* L.) származik-e. Korabeli receptúrákból ismert, hogy a 17. században mind a kétféle indigót alkalmazták Magyarországon.

A színehagyott, most barnás tónusú felületekről vett minták nagyobb részénél az alkalmazott, korlátozott számú eljárással még nem sikerült azonosítani a színezéket. A festékminták analizésére alkalmazott eljárások számát bővíteni kell. Néhány – de nem valamennyi – barnás

<sup>17</sup> Tímárné Balázs Ágnes (and Szőke Ágnes) 1992, magyarul kéziratban.

<sup>18</sup> Uo.: „Ezeket a színezékeket Erdélyben és az Alföldön régi színezési eljárások receptgyűjteményeiben mit könnyen alkalmazható vörös színezéket tartják számon.” „Az a tény, hogy az etnográfusok elképzeléseivel ellentétben – miszerint a lila színeket alkanával (báránypirosító-*Alkanna tinctoria*) festették – rovarok festékanyagainak jelenlétét igazolták, megerősíti azon állítást, mely Max Saltzman cikkének címe: „Nem lehet megnevezni a festéket színe alapján” (uo. 8. jegyzet).

<sup>19</sup> ED-RFA = EnergiaDiszperziós – RöntgenFluoreszcens Analízis. A vizsgálatot Járó Márta végezte. (Bp., MNM)

színű minta ED-RFA vizsgálatát sikerült még elvégezni<sup>20</sup>, ami eredményesnek bizonyult annyiban, hogy a minták fémtartalma (ón, valamint kálium és alumínium) párcra utal. Ez esetekben feltételezhető, hogy valamilyen vörös vagy sárga vagy kék színezékekkel színezhették, mely ón vagy timsó pácot igényelt.

Egy barnás szintű mintán – amely feltételezésem szerint kék lehetett – meglepően sok vasat azonosítottak. Ebből arra lehet következtetni, hogy eredetileg egy berlini kék (szálonfejlesztett vasvegyület) színezéket használhattak, melyet már kimutattak az Alföld területéről, Hódmezővásárhely földrajzi környezetéből származó más hímzéseken. Ez a feltevés megerősíthető a vasvegyület összetételét kimutató vizsgálattal, mely folyamatban van.<sup>21</sup>

A természetes színezékek fakulását, az idő múlásával bekövetkező színváltozást vizsgáló kutatók sok színezékről tettek említést, melyek barna vagy barnás, narancsos-barnás árnyalatúakká válnak. Például a berzseny (brazília, *Caesalpinia Sappan* L.) lila vagy vörös színű fonalat ad, majd fény hatására gyorsan narancs színűvé válik (Hofenk de Graaff).<sup>22</sup> Duff, Sinclair és Stirling<sup>23</sup> a természetes festékek fény hatására bekövetkező színváltozásait vizsgálva arról számoltak be, hogy az ónpáccal felvitt lac-színezék sárgább színűvé, a sárgafa (*Chlorophora tinctoria* L.) festékanyaga enyhén vörösebbé válik.

Daniels<sup>24</sup> a vízfestékek enyhe lúgos körülmények között bekövetkező változását vizsgálta. A karminsav (kosenil), a lakkainsav (lac), az alizarin (festőbuzér), és számos más természetes színezékeknek a közeg savassága/lúgossága (pH) megváltozásával járó színváltozásáról számolt be.

A színmódosulások kialakulásában szerepet játszhat maga a gyapjú is, mely felépítéséből eredően jelentős mennyiségű kén-tartalmaz. A színezék fakulása a kénhidrogén-felszabadulással összefüggésbe hozható,<sup>25</sup> mely redukáló ágens, és halványodást vagy a színezék színének megváltozását okozhatja. A gyapjú fehéritéséhez használt anyagok szálban visszamaradt nyomai ugyancsak okozhatják a színezék fényérzékenységének fokozódását, vagy olyan kémiai folyamatok elindulását, amelyek a színezék színváltozását eredményezik.

---

<sup>20</sup> Valamennyi minta ED-RFA vizsgálatát 1992-ben ismételten elvégezték a JATE Ásványtani Tanszékén (Szeged) Bertalan Ákos és Bertalanné Balogi Margit. Segítségüket ezúton is köszönöm. A munkakapcsolat remélhetőleg ezzel nem szűnt meg, és sor kerülhet a tervezett további vizsgálatokra is. Itt köszönöm meg Dömötör Mihály fotóművész kolléga ehhez a munkához nyújtott segítségét is.

<sup>21</sup> Tímárné Balázs Ágnes and Szőke Ágnes 1992. 42–47.

<sup>22</sup> Uo.

<sup>23</sup> Uo.

<sup>24</sup> Uo.

<sup>25</sup> Uo.

A hímzések színtartóságát tisztítási módjuk is befolyásolhatta. Ha erősen lúgos szert alkalmaztak, például hamulúgot, az is előidézhette jelentős színváltozást a párnák fonalain.

Ha elfogadjuk azt az elképzelést – mely további megerősítést igényel –, hogy a kék hímzőfonalak egy részét berlini kékkal színezték, akkor a szín elvesztése azzal is magyarázható, hogy ez a típusú színezék könnyen kimosható, mivel a kék vaskomplex lúgokkal elbontható. A visszamaradó vegyületek barna színűekké válnak levegőn történő melegítés során. Ezt a színt nevezik berlini barnának. Vita tárgyát képezheti, hogy ez a reakció szobahőmérsékleten végbe mehet-e.

A környezeti hatásoktól függően nemcsak a piros és kék színek változhatnak meg, hanem a sárgás, narancsos, vagy barnássá módosult színek is világosabbák vagy sötétebbé, vagy éppen másfajta kékké válhatnak.

Láthatjuk tehát, hogy a színrekonstrukcióval felmerült alapkérdések mennyire szerteágazó kérdéscsoportokká alakultak már a vizsgálatok elején. A részeredményekből és a felmerülő újabb kérdésekből kitéjük, hogy a bizonyítás csak közvetett módon lehetséges. A hímzések eredeti színére továbbra is csak áttételesen tudunk következtetni, ugyanakkor értékes információkat kaphatunk a színezési eljárásokra, a szín módosulások kiváltó okaira.

Az eredeti színek bizonyítását csak akkor érhetnénk el, ha a vizsgálati eredmények segítségével reprodukálni tudnánk a feltételezett színek teljes színezési módját, a feltételezett színmódosító folyamatokat, s ennek eredményeként eljutnánk a hímzéseken ma látható színekhez, színárnyalatokhoz.

Úgy vélem (ti. Szőke Ágnes) az eddigi eredmények „előrejelzéseit” feltételezéseimet részben alátámasztják. A kitundulópont azonban változatlan, s ez a színegyensúly, amitől eltekinteni nem lehet, s ez nemcsak a vásárhelyi párnavégekre érvényes, hanem valamennyi egykorú népi vászonhímzésre, melyeken hasonló színváltozásokkal találkozhatunk.

A rekonstrukció nem bizonyítás önmagában, de látványával segíthet közelebb kerülni az egykori valódi színvilághoz.

## IRODALOM

Tímárné, Balázs Ágnes and Szőke Ágnes

1992 The "original" colour scheme of embroidered cushions from Hódmezővásárhely, 10th Dyes in History and Archeology (Textil Research Associates) York, pp 42–47.

Csongrád megye népművészete

1990 Szerk.: Juhász Antal

Fél Edit

1976 Magyar népi vászonhímzések. Bp. 19.

Gombos Károly

1981 Régti keleti hímzések Ródosztól Bokharátig. Kiállításvezető. Bp.

- Kiss Lajos  
1958 Vásárhelyi hétköznapiok. Bp., 147.
- T. Knótk Márta  
1970 Szabdraszú szőrös párnavégek a Dél-Alföldön. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve I. Szeged, 119–157. 38., 39., 41., 42. és 45. sz. párnák.  
1990 Vászonhímzés és szőttés. In: Csongrád megye népművészete. Szerk.: Juhász Antal. Bp. 264–296.
- Györffy István  
1921 A hazai festőnövények és a velük való népi festési módok. Herba folyóirat.
- Lédács Kiss Aladár–Szűts Béláné  
1977 Ismerjük meg a keleti szőnyeget. I. Bp. 71–74. képek. T. 35–T. 39., T. 44.
- Ludmila Kybalova  
1976 Orientteppiche. 69. sz. melléklet.
- Palkó Attila–Porik Irén–Zsigmond József  
1985 Felső-Maros vidéki varrottasok. Bukarest.
- Palotay Gertrud  
1940 Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Bp. 7–63.
- Szeremlei Samu  
1911 Hód-Mező-Vásárhely története. IV. 87., 117–118., 120., 170–172.
- Viski Károly  
1941 Hímvarrás. In: Magyarország néprajza. Tárgyi néprajz II. Bp. 266–283.
- Szóke Ágnes  
1976 Vásárhelyi szőrös párnavégek. I. évf., vizsgamunka, Magyar Képzőművészeti Főiskola. Bp. 1–7.

**The Original Colours of the Hódmezővásárhely Cushions  
(An attempt to determine the original colours of the Vásárhely  
pile-cushions)**

SZÓKE, ÁGNES–TÍMÁRNÉ BALÁZSY, ÁGNES

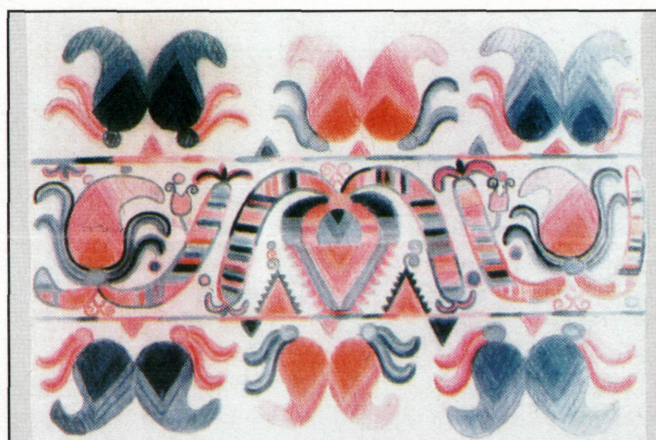
*The restoration of a pile-embroidered cushion was a most complex task. It not only included the restoration of a certain cushion, but also the analysis and processing of the technical aspects, historical background and environment of it. During the evaluation of the conditions of the cushion the lack of colour-balance became clear. The choice and way of use of colours in embroiderings by folk art were well-known from ethnographic researches. Using it as a basis and comparing it to the colours that can be seen today, a colour-reconstruction was made starting out of the optical evidence. This (i.e.: the colour-reconstruction) raised a lot of questions concerning the present colours. The basic question is: what has caused the original colours to change into other colours in a great part of the embroidery. We have been seeking for answers to this question – and also to further questions arising from this one – by chromatographic analysis and energydispersion – x-ray-fluorescent analysis (the former is used to reveal colouring matters, the latter to reveal brine).*

*Unfortunately, we have to give up the possibility of full proof because the original colours have become threadbare and faded.*

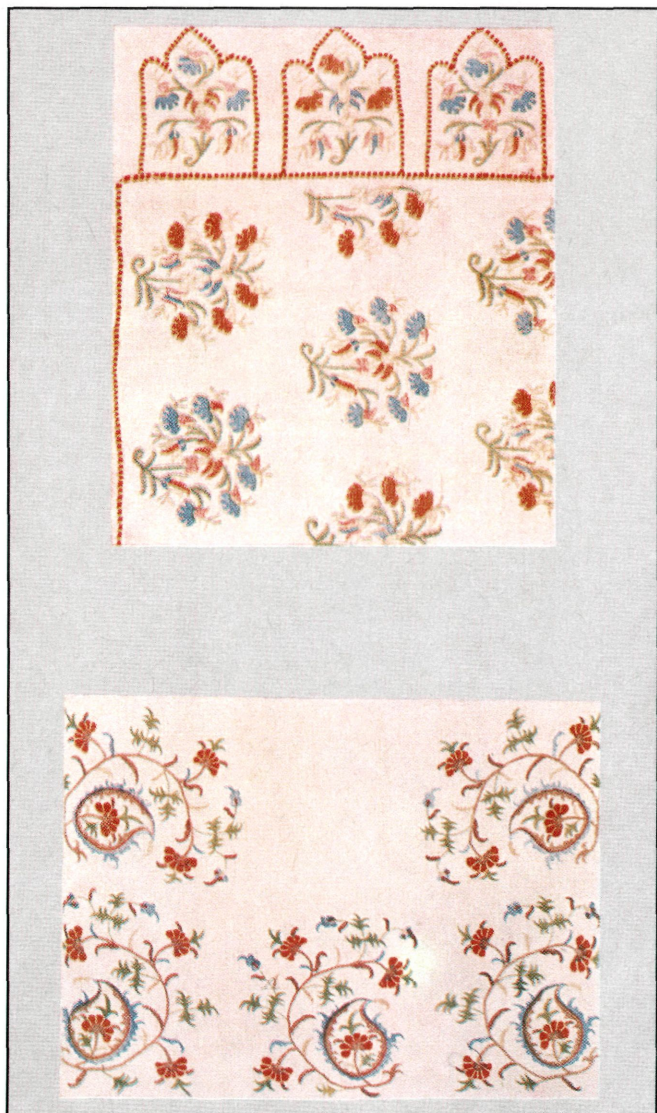




1. kép. Eredeti hódmezővásárhelyi szőrös párnavég.

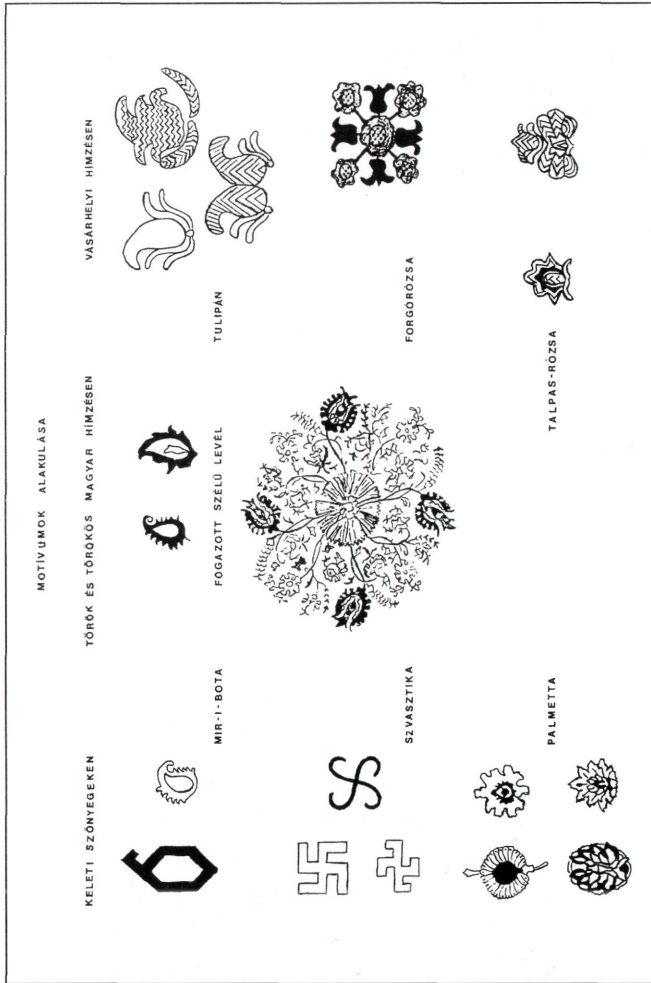


2. kép. Rajzos színrekonstrukció



3. kép. Palotay Gertrud: Oszmán-török elemek a magyar népi hímzésben. IV. tábla. 7–8. kép.

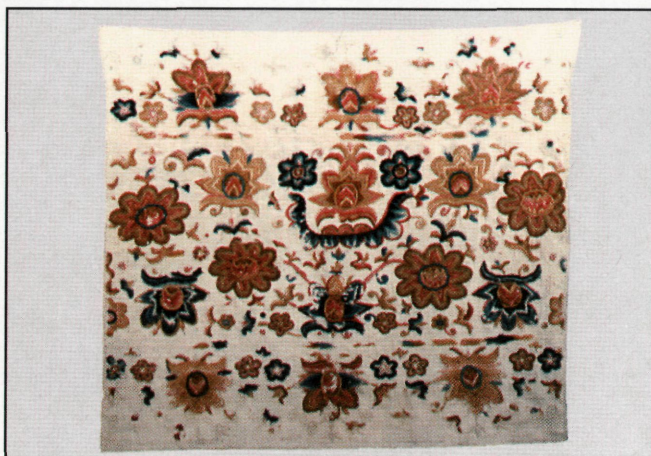




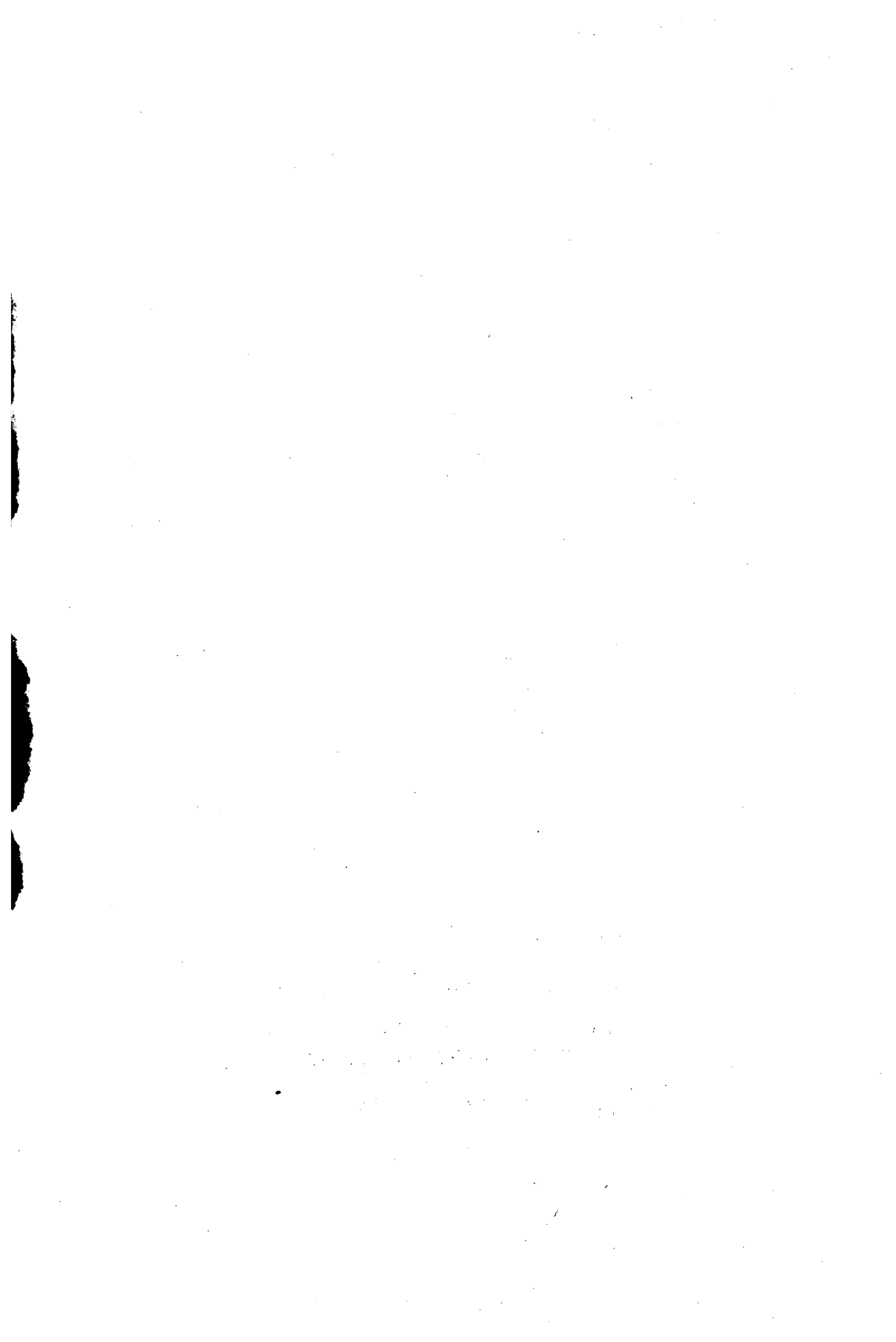
4. kép. Motívumok alakulása a szőnyegekről a hímzéseken való megjelenésig.



5. kép. Ludmila Kybalova: Keleti szőnyegek. 69. b., c. Kurdisztán. Az alsó szőnyegrészlet (c) keretdíszének szerkezete jelenik meg a párnavégeken.



6. kép. Eredeti hódmezővásárhelyi párna palmetta díszítéssel.



*Felelős kiadó: dr. Trogmayer Ottó*

*Nyomdai kivitelezés: Juhász Nyomda  
Felelős vezető: Juhász Péter*

*Példányszám: 625*



